

H Á Z I
K Ö N Y V T Á R .

I X .

A MAGYAR NEMZET
T Ö R T É N E T E

ÍRTA
FRANKI VILMOS .

I. FÜZET.

PEST.
KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.
1872.

A MAGYAR NEMZET
T Ö R T É N E T E .

ÍRTA

FRANKL VILMOS,

1. FÜZET.

A legrégebbi időktől az Árpád-ház kihaltáig.

PEST.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

1872.

MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

ELŐSZÓ.

Ismerni a haza múltját, tanulmányozni történelmét, minden művelt embernek egyaránt kötelessége és érdeke . . . főleg napjainkban, midőni a régi kiváltságok korlátái lerombolva lévén, mindenki előtt nyitva áll a közélet pályatere, melyen a haza sorsára befolyani nemcsak képesítve, de hivatva is van, — és midőn a nemzet jövőjének biztosítása, a haladás nagy föladatainak megoldása mindnyájunknak buzgó közremunkálását követeli.

Már pedig a hazai történelem tanulságokban dús lapjain találjuk kijelölve az ösvényt, melyen haladni, és az örvényt, melyet kerülni kell; míg a kimagasló nagy alakok nem szűnnek meg lelkesíteni nemes példájok követésére, a hon önzetlen szeretetére.

A Szent-István-Társulatnak rendeltetése lévén a hazai kath. közönség irodalmi szükségleteit megfigyelni és kielégíteni, már évek előtt elodázhatlan kötelességének ismerte föl, tagjainak kezébe oly munkát adni, mely a magyar nemzet történelmét, a nagy közönség igényeihez mérve, előadja.

Miután a kitűzött pályázat sikertelennek bizonyult, az igazgató-választmány engem hívott föl e munka megírására.

Engedtem a megtisztelő fölhívásnak. A olvasó itt veszi az első részt, mely az Árpádház kihaltáig terjed. A további részek ezt gyorsan fogják követni.

Hazánk történelmét oly módon igyekeztem elbeszélni, hogy egyaránt kerülve a tudományos művek terjedelmességét és az iskolai kézikönyvek rövidletét, lehetőleg vonzó olvasmányt nyújtsak. Tartózkodtam ennekfolytán a kritikai fejtegetésektől, elhagytam a kevésbé fontos részleteket. Csak oly tényeket és mozzanatokot emeltem ki, melyek fontosságuknál fogva a nemzet életére és az egyes

jelentékenyebb intézményekre visszahatottak, vagy érdekességüknél fogva a figyelmet lekötni alkalmasok. És miután e tulajdonokkal nem egyedül a harci események és az uralkodók tettei bírnak, szükségesnek láttam jellemezni a nemzet belső életét, jogi, vallási, műveltségi viszonyait; ismertetni a tudomány, irodalom és művészet időszakon kinti állását.

Hogy a kath. egyház helyzetére és szereplésére kiváló figyelmet fordítottam, nem szükséges indokolni. És midőn ezt tettem, nem kelle tartanom attól, hogy magamra vonom az elfogultság vádját.

Hazánkban elválaszthatlanul összeforrott az állam és az egyház. Századokon át döntő befolyást gyakorolt ez amannak minden alakulásaira. Az egyház emlíni nőtt föl a magyar állam, és nyerte azon erőt, mely által képessé lön sokféle ellenségeknek s egy ezredév viharainak közepette nemcsak föntartani politikai önállását és nemzeti jellegét, hanem Európa népei között oly helyet és szerepet

VIII

is elfoglalni, melyre méltán büszkék lehetünk.

Óhajtjuk, hogy e munka fölkeltsé olvasói bán a hazai történelem bővebb tanulmányozásának vágyát; s ez által megszilárdítsa a nemzeti múlt nagy emlékei és szent hagyományai iránti kegyeletet, és fokozza a nemzet jövő nagyságának és boldogságának megalapítására czélzó hazafias törekvést és tevékenységet.

I.

k magyar nemzet eredete és ázsiai lakhelyei.

Miként az egyes ember emlékezete nem ér föl születéséig, a népek sem képesek visszatekinteni eredetükig. Ezt sűrű homály fűdi, melyet nem bír eloszlatni a tudomány szövétneke.

A magyar nemzet csak a kereszténység meghonosulása után emelkedett azon műveltségi fokra, mely képessé tette, hogy történetét Írásban följegyezze. A hagyomány pedig, mely nemzedékről nemzedékre szállva, főtartotta a nemzet viszontagságainak emlékezetét, a századok lefolyása alatt elvesztette a teljesség és tisztaság kellékeit, melyeknek hiánya értékét kétségessé teszi. Kóma és Hellász nagy történészei, kik műveiket több évszázaddal a Megváltó születése előtt Írták meg, szólanak ugyan az ázsiai népekről is, de csak azokról, melyek világtörténelmi szereplésük által föltűntek; a többiekéről gyér és homályos adatokkal bírnak.

Számos kérdésre tehát, melyeket a fürkésző elme fölvet, hiába várjuk a választ.

Hol és mikép élt a magyar faj azon századokban, melyek a fönmaradt történeti emlékeink által leirt kort megelőzik? Mikor, hol és mily körülmények befolyása alatt vált ki a rokon népek közül, s nyerte

azon sajátságokat, melyek testi és szellemi tulajdonok tekintetében, főleg pedig nyelvére nézve minden más népektől megkülönböztetik? Mily viszonyban állott a rokon és az idegen népekkel? Melyek voltak belső állapotai és külső vállalatai?

Lehet, hogy ha sikerülend az ázsiai népek, főleg a chinaiak ősi történeti emlékeit a tudomány közkincsévé tenni, azok majd némi világosságot derítenek a magyar nemzet régi történetére. Most csak kevés az, mit arról tudunk.

Annyi kétségtelen, hogy a magyar nemzet a nagy hun-scytha néptörzsnek egyik ága és a hunok-, avarok-, kunok-/ kazárok- és besenyőkkel rokonfajt képezett. A IX-ik század végéig Ázsiában lakott; de valószínű, hogy lakhelye nem volt állandó, s ezt a vándornépek módjára többször változtatta. Legutoljára a Don és Volga vidékét lakta. Innen indult ki 884-ben egy része Európába; inig másik része, mely magát a vándorlás esélyeinek kitenni vonakodott, továbbra is ott maradt.

Ezen, Ázsiában maradt magyar törzsek és az Európába vándorolt nemzet között hosszú, időre megszakadt minden kapcsolat. Midőn emez utóbb a kereszténységet befogadta és virágzó állami étellel bírt, fölébredt az óhajlás, tudomást V/, érezni az ázsiai testvérek állapotáról, és megismertetni velők Krisztus hitének áldásait. » Nagy Magyarország « -nak nevezték az ázsiai hazát; de hollétéről csak annyit tudtak, hogy a távol keleten van.

Vége szent Domonkos szerzetesrendjének magyarországi tagjai, egyaránt ösztönöztenve hazafiúi

érzületök és térítő buzgalmok által, vállalkoztak az ázsiai rokonok fölkeresésére. 1230 körül négyen indultak a hosszú útra, mely nem kevésbé követelt bátorságot, mint önfeláldozást. Három éven át bolyongtak a keleti részeken, anélkül, hogy céljokat elértek volna. Hárman áldozataivá lettek a kiállott-fáradalmaknak. Csak a negyedik, Ottó nevezetű volt szerencsésebb. Ez, midőn már-már csüggedni kezdett, kereskedőkkel találkozott, kik biztos tudósításokkal szolgáltait a keresett nép fönmaradása és lakhelyei felől. Azonban nem engedte magát elragadtatni buzgalma által. Az eszélyes szerzetes nem sietett a rokonok fölkeresésére. Nehogy a fontos adatok, azon esetre, ha ő is útközben elhalna, - vele együtt elveszzenek, haladéktalanul visszatért Magyarországra, s innen több társ kíséretében újra útnak indulni szándékozott.

És bár ő egy héttel megérkezése után elhalt, a rend főnöke csakhamar ismét négy szerzetest bízott meg, hogy az általa adott útmutatások nyomán, Nagymagyarországot meglátogassák. IV. Béla király partfogásában és segélyezésében részesítette őket. Szerzetes öltönyüket világival cserélve föl, szakállukat és hajukat pogány módra megnövesztve, társaik áldáskívánatai között hagyták el hazájokat. Bolgárországon keresztül szerencsésen eljutottak Konstantinápolyba. Majd rövid pihenés után, a fekete tengeren hajóra szállottak, és harmincz napi hajózás után, eljutottak a keleti partokra. Innen útjukat szárazföldön folytatva, tizenhárom napig nagykiterjedésű pusztaságon vándoroltak. Az a l á n o k országába elérvén, hat hónapig várakoztak nagyobb útitársaságra, mely-

hez csatlakoznának. Ezalatt elfogyott pénzök s a legnagyobb nélkülözésekkel kelle küzdeniök. Ekkor kétségbeesett lépésre határozták el magukat. Ketten hajlandóknak nyilatkoztak magukat rabszolgák gyánánt eladatni, hogy az ekként szerzendő pénzen a másik kettő útját folytathassa. Azonban mivel szántani és őrleni nem tudtak, vevőre nem találtak. Kétszerzetes most végkép lemondva a reményről, hogy céljokat elérhetik, visszatért Magyarországba.

A másik kettő — Bernát és Julián e lelkes férfiak nevei — állhatatos maradt. Ezek utóbb pogány kereskedők társaságában folytatták utjokat. Harminczkét napon át kietlen és lakatlan sivatagon vándoroltak. Ezen egész idő alatt összes eledelök huszonkét, hamu alatt sült kis kenyérből állott. E nélkülözések és az ut fáradalmi Bernát erejét egészen kimentették. Midőn a Volga és Don között lakó szaraczenek földjére értek, társának karjai között kimúlt.

Julián maga maradt. Ő ekkor egy szaraczen pap szolgálatába lépett, ki ez időben a Volga keleti partjain elterülő Nagy-Bolgárországba készült utazni. Midőn ezen országba eljutott, egyik városban a szerencsés véletlen egy ott férjnél levő magyar asszony nyal hozta össze, ki Nagy-Magyarországból szakadt oda. Ez örömmel megmagyarázta [neki az utat, melyen a magyarokhoz elérhet. És csakugyan, két nap múlva a rokon-nemzet körében találta magát. Mily érzelmek tölthették el keblét, midőn közel egy évig tartó, szenvedésekben gazdag keresés után, célját elérte, s a rokon-népet, melylyel nemzeti nyelvén be-

szélhetett, föltalálta! Öröme viszhangra talált az ázsiai rokonok körében. Körülhordozták falvaik- és házaikban; meleg érdekeltséggel kérdezősködtek az európai magyar nemzet országaról és királyáról. Julián kezdetleges műveltségi állapotban találta őket. Földműveléssel nem foglalkoztak; a baromtenyésztés nyújtott nekik ételt és italt. Harcias szellemükről híresek voltak; a szomszéd tatárokkal többször győzedelmesen megvívta, majd velők szövetkezve, részt vettek pusztító hadjárataikban. Vallásuk ment volt a bálványimádás sötét fogalmi- és szertartásaitól. Szívesen hallgatták Julián előadását a keresztény vallásról, és ez élénk reményeket táplált megterítésük tekintetében.

Julián nem maradt soká a rokon-nép között. Hogy honfitársait útjának szerencsés eredménye föll értesítse, és a térítési munka sikeresebb folytatására több szerzetest vezessen oda, ismét visszatért hazájába. Ez alkalommal más rövidebb utat választott, melyen százötvennyolc nap alatt 1237-ki december 27-én magyar földre jutott.

A tatár népek előnyomulása Európában és a súlyos csapások, melyek hazánkat két évvel Julián visszatérte után, a tatárpusztítás által érték, megghiúsíták a reményeket, melyeket küldetésének szerencsés eredménye fölkeltett.

A következő századokban többször jutottak át Európába tudósítások az ázsiai magyarokról. Sőt XXII. János pápa (1327 körül) és IV. Eugen (1440 körül) térítőket küldöttek körükbe, kik jó eredménnyel működtek. A nagy Hunyadi Mátyás pedig

értésülvén, hogy a szomszéd népek által szorongattatnak, azon hozzá méltó tervvel foglalkozott, hogy őket hazánkba áttelepíti. Evégből követeket küldött hozzájuk.; Azonban az orosz fejedelmek féltékenysége elzárta előttük az utat. Es Mátyás, kinek ügyeimét másnemű vállalatok vették igénybe, sajnos, nem helyezett szép és nemes tervére kellő súlyt.

Az újabb időkből csak egy adattal bírunk az ázsiai magyarokról. 1660 körül egy magyarszarmazású jezsuita térítő török fogságba került. Rabszolganyanánt eladatván, a Volga mellett lakó tatárok földére hurczolták. Innen nagy örömmel irta Rómába küldött leveleiben, hogy száműzetése által mintegy hazájába vezetettet; mert oly népet talált, mely az európai magyarok nyelvét beszéli. Emiatt nem azt sürgeti, [hogy váitságdíjt küldjenek, hanem társakat, kik vele együtt ama nép megtérítésén mnkálkodjanak.

Legújabb időkbén szintén találkoztak lelkes férfiak, kik vissza nem riadva a reájok várakozó nehézségektől, megszüntetni óhajtották azon kétséget, vajjon a magyarok, kik a XVII-dik századig fõntartották nemzeti jellegüket, még most is élnek-c, vagy pedig elsodortattak-e a hódító népek által, s beleolvadtak-e azokba.

Körösi Csoma Sándor¹⁾ Közép-Azsiában, Re-

¹⁾ Született Erdélyben. Útnak indult 1810-ben. Ét ezóta 1845 april 11-én bekövetkezett haláláig Ázsiában tartózkodott.

guly Antal¹⁾ Ázsia éjszaki részein kutatta önfeláldozó buzgalommal a magyarok nyomait. Azonban bár kutatásaik és tanulmányaik által jelentékeny szolgálatokat tettek a nyelvészeti és népismei tudományoknak, közvetlen céljokat el nem érték. És ma már általánossá vált a meggyőződés, Imgy Árpád nemzetének nincs többé rokona.

¹⁾ Született Zirczen. Útnak indult 1839-ben. Előbb két évet a finnek között töltött. Majd 1843-ban Ural-Szibériába ment. Meghalt 1858-ki augusztus 23-án Budán.

II.

A magyar nemzet bevándorlása és műveltségi viszonyai.

Krisztus születése után 884-ben a Volga keleti tájain lakó magyar nép körében nagy mozgalom uralkodott. Hét törzse, a szomszéd népek által nyomatva, fölkerelkedett, hogy több más keleti nép példájára, Európában új hazát keressen.

A Volgán átúszván, az alsó Dniepr partjain, a fajrokon k a z á r o k közelében telepedett meg. De itt csak három évig tartózkodott. 887-ben' ismét nyugati irányban folytatván vándorlását, az E t e l k ö z n e k nevezett tartományt, a mai Moldva és Besszarábia területét szállotta meg. A hét törzs, mely ekkoráig csak laza összeköttetésben állott egymással, itt belátta a szorosabb egyesülésnek és egy közös főnök választásának szükségességét. A törzsek fejei maguk sorából a vitézsége és bölcsösége által kiváló Árpádot választották fővezérré.

Ez alkalommal fontos szerződést hoztak létre. Ősi szokás szerint ők, a nemzet képviselői, — névszerint Árpád, Előd, Kond, Ond, Tas, Huba és Toli ö t ö m, — karjaikat megmetszve, kiömlő véreket egy közös edénybe elegyítették, hogy így vérökkel pe-

csételjék meg a változhatlan alapszerződést. Ennek pontjai következők:

A nemzet mindig Árpád nemzetségéből fogja vezérét választani.

A mit közös erővel szerezni fognak, abban az összes törzsek közösen részesülnek.

A törzsfők és utódaik a vezér tanácsából soha sem fognak kizáratni.

Ha valaki maradékaik közül hűtlenné lenne a vezér személye ellen, és viszálykodást támasztana a vezér s rokonai között, vére ontassék.

Ha valaki Árpád és maradékai, vagy a törzsfők közül e szerződés pontjait megszegné, átok legyen rajta örökké. .

Ezen bölcs megállapodások nagy mértékben fokozták a nemzet belső erejét, és megszilárdították állását Európában. Azonban ekkor VI. Leó görög császár egy következményeiben nagy horderejű háborúba bonyolítván őket, közvetve oka lőn, hogy sorsuk új irányt nyert. Leó ellenséges viszonyban állott Simeon bolgár fejedelemhez, és őt saját országában megtámadni tervezte. E miatt a magyarokat ajándékokkal, Ígéretekkel rávette, hogy a hadjáratban részt vegyenek, Ezek Árpád fiának vezérlete alatt Bolgárországba törtek, ezt széliében elpusztították és Simeont nyílt ütközetben megverték. A bolgár fejedelem erre békét kötött a görög császárral. Majd a besenyőkkel szövetségelt, és a magyarokat saját tartományukban készült megtámadni. Tervének végrehajtására azon időpontot választotta, midőn a magyar sereg legnagyobb része távol volt. Ekkor Etelközbe nyo-

molt, a hátrahagyott csekély őrseget megsemmisítették és a tartományt földülta.

A visszatérő magyar vitézek nem látták magok többé biztosítva a bősztől égő bolgárok szomszédtságában. Újra elhagyták tehát lakhelyeiket és éjszaknyugati irányt véve, az oroszok földjére léptek. Kiew fejedelme, a Iarczias nép közeledtéről értesülvén, a kun törzseket hívta segítségül. És így megerősödvén, nyílt ütközetre szállott a magyarokkal. Azonban Árpád vitézei kiküzdötték a diadalt. Mire Kiewet, hová az oroszok és kunok visszavonultak, kezdték ostromolni. Ekkor az oroszok és kunok Árpádtól békét kértek, melyet ez, kezeseket és nagyértékű ajándékokat követelvén, megadott. A nyert kincseknél jelentékenyebb nyereség volt a magyarokra nézve az, hogy a kunok — különben is nyelvre és származásra velők rokonok hozzá jók csatlakoztak, s ezóta a nemzeti testtel összeolvadtak.

A magyarok ezután elhagyták Oroszországot. Vándorlásuknak célpontja a Pannónia nevezetű ország volt, melynek elfoglalása, az orosz népek gazdaszáló leírásai folytán, hő vágyukká lón.

889. nyarán értek ezen ország, mai hazánk határaihoz, — küszöbéhez egy nehéz föladatnak, melyet a honfoglalás és szervezés munkája által megoldaniuk kellett.

A nemzet, mely e föladatot szerencsésen megoldotta, és ezredéves európai fönmaradása által életre valóságát kitüntette, midőn mai hazánk területére lépett, nem bírt azon műveltséggel, melyet az állandó

és rendezett állami élet, az iskola és a tudomány nyújt. De nem nélkülözötte azon társadalmi és családi szervezetet, azon erkölcsi és vallási tulajdonokat, melyek a népeket a vadságból kiemelik, és a magasabb műveltségre előkészítik.

Az Árpáddal kötött alapszerződés, mely a nemzet politikai szervezetének fővonásait állítja elénk, fényes tanúsága annak, hogy a nemzet a törvényes rend iránti tisztelettel meleg szabadságszeretetet párosított. Midőn Árpád családjában örökössé teszi a fővezért méltóságot, és a fővezérnek megfelelő hatalmat ad: biztosította az egységet és elejét vette a nemzet erejét emésztő belzavaroknak, melyekkel csakugyan Árpád és az utána következő fővezérek uralma alatt nem találkozunk. Ellenben a törzsfőknek a fővezér tanácsában helyet engedve, a fővezéri hatalomnak megadta a szükséges korlátokat. Emellett a nemzet szabad férfitagjai is befolyással bírtak nemzetök fontosabb ügyeire, mely befolyást a nemzeti gyűléseken érvényesítettek.

A gyér adatok, melyek nemzetünk ősi belviszonyairól fönmaradtak, nem képesítenek ugyan arra, hogy meghatározzuk, mily törvények szabályozták a jogi viszonyokat, mily módon szolgáltatták ki az igazságot. Kétségtelen mindazáltal, hogy bíráik voltak, kik a bűntények és a perlekedők ügyei fölött állandó törvények vagy szokás által szentesített elvek szerint ítélték.

A harcias nemzet, mely új haza foglalására indult, és fegyverrel kezében kényszerült magának utat nyitni az ellenséges népek között, a hadügynek tulaj-

donított legnagyobb fontosságot. A hadakozást tartotta a szabad emberhez egyedül illő foglalkozásnak. Emiatt a seregnék minden fegyverfogható magyar tagja volt. És létszáma körülbelül kétszáz húszezerre tehető.

A magyarok a hadviselésben kétségkívül mesterek voltak. E tekintetben illetékes tanú Leó görög császár, ki szövetségesök volt és hadi szervezőtöket, harczyi modorukat tüzetesen leirta. »A magyar nemzet — mondja többi között — minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy magát ellenségeivel szemben vitézül viselje. Bajt és fáradságot, hideget és meleget könnyen kiáll, és a szükségletekben való fogyatkozást föl sem veszi. Ellenségeit nem annyira erővel, mint csellel és meglepetésekkel igyekszik legyőzni. Leginkább szereti a távolról csatázást, az ellenség bekerítését, a színlelt hátrálást és szétszórt csatározást. Ha elleneit megszalasztotta, mindaddig űzi, míg teljesen szét nem veri. A magyar vitézek mind lovasok, és gyalog nem hadakoznak. Fegyvereik a kard, íj, lándzsa és vért. De legjobban szeretik a nyilat, melynek kezelésében ritka ügyességgel bírnak.«

A harezias szellem és szervezet szükségkép visszahatott a nemzet egész jellemére és életmódjára. A földművelés, ipar és kereskedés nem tartozott foglalkozásai közé. Csak azon kézművekre nézve kell kivételt tennünk, melyek a legszükségesebb háziszerek, öltönyök és fegyverek elkészítésére szükségesek voltak. Mindazáltal a harczyias szellem nem volt képes elvadítani erkölcsseit. Igazolja ezt a meghódított népek irányában követett eljárása.

Eleink vallása természetvallás volt. Hittek egy

főlényben, kit a »magyarok istenének« szerettek nevezni. Hittek jó és rossz szellemekben. Tisztelték a természet elemeit és hatalmas tüneményeit. Imádásuk és tiszteletük tárgyainak nem adtak érzéki alakot. A bálványimádás ismeretlen volt előttük. Hittek a lélek halhatatlanságában. A túlvilági életről érzéki képzetekkel bírtak. Úgy vélekedtek, hogy az örökkévalóságban folytatni fogják harczias életüket, és az ellenségek, kiket a földön megöltek, ott szolgálják lesznek.

Voltak papjaik, kiket táltosoknak neveztek. Istentiszteletük leginkább állati áldozatokban állott. És ily áldozatokat leginkább árnyas ligetekben, hegyek ormain és vizek partjain, fehér lovakat, kövér ökrököt és juhokat leölve, szerettek bemutatni.

Midőn a régi magyarokat jellemezzük, tudományról, irodalomról nem lehet szó. Birtak azonban erőteljes nyelvvel, mely a kifejlésre mindenekfölött alkalmas volt. Birtak sajátlagos írással is, hosszúkás pálczákra hegyes törrel róván a betűket. A vallás mellett, zene és költészet volt szellemi életük egyedüli tényezője és gyümölcse.

III.

A honfoglalás.

(889—900.)

Európa azon része, melyet hazánknak mondunk és a földírat Magyarországnak nevez, a magyar nemzet megtelepedését megelőző korban eseménydús történelemmel bír.

Legrégibb ismert lakói a czelta törzshöz tartozó b ó j o k, kiket kevéssel Krisztus születése előtt a d á k o k kiszorítottak és majdnem teljesen megsemmisítettek. Később a d á k o k mellett az illyr származású p a n n o n o k tűnnek föl. Ezekről kölcsönző a mai Erdély Dácia és a mai Magyarország egy része Pannónia nevét.

Róma hatalmas császárai ezen tartományokat is igyekeztek birodalmukhoz csatolni. Azonban a harcias népeket, melyek függetlenségök mellett elszántan harczoltak, csak hosszú véres küzdelem után sikerült alávetniük. Pannónia meghódítását T i b e r i u s (Kr. után 9-ben), Dáciáét T r a j á n (Kr. után 106-ban) fejezte be. Mire római ezredek és tisztviselőket küldöttek az újon szerzett tartományokba. Ezek nemcsak Róma uralmának föntartásán, hanem egyúttal a római műveltség meghonosításán is fáradoztak. Nagyszerű közlekedési és hadászati utakat építettek. A Dunát több ponton áthidalták. Városokat alapítottak,

melyek később is, határok letűntc után, az eláraddott barbárságnak közepette, mintegy oázai maradtak a civilisátiónak. Ily városok voltak Magyarorszáiban: Arrabona (Győr), Bregaelium (Komárom), Aquincum (Ó-Buda), Sopianae (Pécs), Sabaria (Szombathely) stb. Erdélyben: Alba-Julia (Gyulafehérvár), Ulpia Trajana (Marosvásárhely), Auropolis (Zalatna) stb. Hídfők, vízvezetékek, színekörök hatalmas romjai mai napig jelölik helyeiket. És a földműves ekéje, a mnnkás ásója nem egyszer föllépi ez jeles laragványok- és érdekes föliratokkal diszlő római kökoporsókat, melyek a tetemek hamvai mellett becses ékszereket, pénzeket stb. tartalmaznak. Ily leletekből alakult gazdag gyűjtemény a Nemzeti Muzem régiségi osztályában, szakértelemmel föllállítva, szemlélhető, és a külföld tudósai által is szorgalmasan tanulmányoztatik.

A kereszténység már a római uralom idejében tért foglalt Pannóniában. A III. század végén több püspökséggel találkozzunk itt, melyeknek száma a következő században tizenhatra ment. Szent Márton később Tours nagy püspöke, — és nyugat egyik legnagyobb egyházi Írója, szent Jeromosé földön láttak napvilágot. Azonban az alig megszilárdult kereszténységet és a fejledező culturát csakhamar elborították az ázsiai népek vándorlásának árijai, melyeknek Pannónia több századon át medrül szolgált.

Azok között, kik itt megtelepedtek, első a h n o k. Ugyanazon nagy népcsalád tagjai, melyhez a magyarok is számíttatnak, túlnépesedés, szomszéd népek nyomása és hódítási vágy által ösztönöztetve,

374-ben B a l a m b é r vezetése alatt Európába törtek. Győzelmesen megküzdvén az útjokat elálló népekkel, Valens római császártól kicsikarták Dácia átengedését, honnan Pannóniába is átterjeszkedtek Hatalmok A t i l l a fejedelemsége alatt (433—454.) emelkedett a legmagasabb fokra. Ez »Isten ostorának« nevezve magát, nyugat elfajult népeinek fölzak látására, fölsőbb küldetést tulajdonított magának Közél félmillió, parancsainak vakon hódoló harcosz élén, pusztitva és hódítva bejárta Európa nagy részét, és birodalmat alkotott a Volgától a Rajnáig, melyhez kiterjedésre hasonlót Európában előtte csak Augustus a rómaiak, és utána I. Napóleon a francziák császára birt. Azonban alig hunyta be szemeit, midőn fiai egymás között meghasonolva, előkészítették atyjok művének enyészését. A leigázott népek, melyeket csak a hódító vas karja tartott össze, most fegyvert ragadtak, hogy lerázzák a gyűlölt igát. Véres' harczok keletkeztek, melyek a hun nemzet föl- oszlásával végződtek. Nagy részét a vándorló népek nyelték el. Csekély töredéke Erdély bércei közé vonult, s itt föntartotta nemzeti nyelvét és intézményeit mindaddig, míg négy századdal utóbb a rokon magyar elemhez csatlakozott.

Pannóniát ezalatt a keleti gótok (455.), majd a longobardok; Dáciát a gepidák (454.) foglalták el. De nem soká bírták e tartományokat, melyeket a hatodik század második felében (568.) az Ázsiából bevándorolt, s a hunokkal rokon avarok szállottak meg. Innen komolyan fenyegették nyugat és kelet országait. Hatalmokat csak Nagy Károly

császárnak sikerült, nyolcz évi háborúban (788—796.) megtörni. Mire Pannónia és Dácia uralma s birtoka fölött azon népek osztozkodtak, melyeket az avarok már ott találtak és leigáztak volt.

A szlávok Nagy-Morvaországa, mely a IX-ik század végén Zvendibáld (vagy Szvatopluk) alatt a cseh hegyektől az Adriáig terjedett, benyúlt mai hazánk területébe is; az éjszakkeleti részt a Vág és Nyitra folyók mentében őt uralták.

A Duna és Tisza között bolgárok; a Szamos és Maros között kazárok; a Maros és Duna között, úgyszintén Erdélyben oláhok laktak.

Mindezen népek közül egyik sem volt képes, akár erkölcsi súlya, akár anyagi hatalma által a többiek fölött magának fölényt kivívni. Műveltségi és társadalmi viszonyaik is olyanok voltak, melyek az általok megszállott föld anyagi kincseinek és politikai jelentőségének értékesítésére kilátást nem nyújtottak.

Ekkor megjelenik körülben a magyar nép. Azon tulajdonok, melyeket az állami szervezés szerencsés keresztülvitelében a keresztény civilizáció befogadása és terjesztése körül később kifejtett, nem voltak ugyan fölisinerhetők a bevándorló magyar elembe; de magával hozta azokat és a gondviselészerű hivatást is, melyet Európának tett nagy szolgálataival által híven és önfeláldozón betöltött.

A Kárpátok éjszaki részein, a vereczkei szoros bocsátotta át a magyarokat mai hazánk földjére. Megszállva a legelőben gazdag téreken, itt negyven napig megpihentek. Ama helyen, hol sátraikat először

fölütötték, ma M n n k á c s városa áll. A nemzeti hagyomány szerint, e név Árpád vitézeitől származik; mert nehéz munkába került, míg ide eljutottak. Innen alig találva ellenállásra, a Bodrogyközben és a Tisza jobb partján terjeszkedtek.

Ekkor azonban Zalán t ó l, a Duna és Tisza közötti területen uralkodó bolgár fejedelemtől, követtség érkezett Árpádhoz, fenyegető hangon intve őt, hogy a Bodrogon át ne lépjen; különben, a görögök és bolgárok segítségével, népét megsemmisíti és szét-szórja. Árpád e kihívásra higgadtan, de; határozottan válaszolt. A földet — mondá — mely' most Zalánt uralja, a maga örökségének tekintheti, '[mely Atilláról szállott a magyarokra; mindamellett megelégszik, ha e területnek csak csekély részét, azt, a mely Sajóig terjed,(részére átengedi. A bolgár fejedelem nem látta tanácsosnak magára vonni a magyarok ellenségeskedését; készségesen teljesítette tehát vezérök kérelmét.

Kevéssel utóbb a kazárok fejedelmét M a r ó t o i a Nyír és Szamosmellékek átengedésére kérte föl. Ez azonban erről hallani sem akart. Birtokából -mondá — míg él, egy talpalatnyit sem enged át, és ha kell, azt tudni fogja megvédelmezni. Árpád most, mit tőle megtagadtak, erőhatalommal készült elfoglalni. A Szabolcs, Tas és Töhötöm vezérlete alatt kiküldött sereg diadalmasan előnyomulva a Meszes hegységig, elfoglalta a Szamos és Körös mellékeit. Sőt Töhötöm átkelt a Meszesen, és Erdély meghódítását tűzte ki céljául. Az Almás vizénél találkozott Gyeló oláh fejedelemmel. Véres csata után a ma-

gyarok maradtak győztesek. (Ívelő megöletett, és az oláh nép önkényt meghódolt.

Ezalatt Árpád foglalásait a mai Borsodig s Hevesig terjesztő. 892-ben pedig kedvező alkalmat nyílt birodalmát éjszaknyugati irányban tetemesen kitágítani. Ekkor ugyanis A r n u l f német királylyal szövetségbe, Szvatopluk, Nagy-Morvaország fejedelme ellen viselt hadjáratot, melynek eredménye az Ipoly, Garan, Nyitra és Vág folyók által öntözött felső vidék megszerzése lett. Miután Szvatopluk seregei inegverettek, a szláv lakosság önként megkódola.

Nem volt szerencsésebb Zalán sem, ki miután a görög császártól és a bolgár királytól segílyt eszközölt, Árpádot az elfoglalt terület elhagyására szólította föl. Árpád ezt hadüzenetnek tekintette, és seregeit a Tisza mentében Zalán ellen vezette. Al p á r nevezetű mezőn találkoztak. A magyarok könnyű lovasságának sikerült az ellenséget bekeríteni, és így a csata sorsát eldönteni. A bolgár és görög sereg jó része a Tiszába szorítottatott, és hullámaiban találta sírját. A győzelem díja a Duna és Tisza között elterülő termékeny síkság volt. Zalán sevegeuek romjaival Bolgár-Fejérvárba menekült. Lel, Bulcsú és Botond vezérek küldettek üldözésére. Ezek messze elkalandoztak a bolgárföldön s az Adria partjain, hol pusztításai és zsákmányolásaik mellett nagyfontosságú eredménnyel dicsekedhettek. Meghódították Horvátországot, a Dráva s Száva közötti területtel. Ugyanekkor más vezérek a Maros és az alsó Duna közötti országrészt, hol a bolgár G l a d uralkodott, szállották meg.

Árpád ezalatt a Duna partjain fölfelé haladt és

a mai Csepelszigetet választó lakhelyéül. Innen seregeivel a Dunántúli vidék elfoglalására indult. Az első hely, hol megállapodott, Atilla városa volt, a mai O-Buda. Bár egykori fénye rég letűnt, nagyszerű kőépületei bámulatra ragadták a bevonuló magyarokat. Míg Árpád maga Székesfehérvár, Tata és Győr vidékén fejezte be a Dunántúli részek meghódítását, vezérei Veszprém és a Balatontáját szállották meg. Kevéssel utóbb a Bihar várában székelő Marót kazár fejedelem azon ajánlattal kereste föl Árpádot, hogy fiának Zsoltnak saját leányát/ogja eljegyezni és halála után tartományát reája hagyni. A magyar fejedelem elfogadta az ajánlatot.

És így befejezve lőn a honfoglalás nagy műve. A magyarok alig hét év alatt (889—895.), a fegyverük szerencséje és a benszülött lakosság iránti eszélyes magoktartása által uraivá lettek az egész országnak, mely aKárpátoktól Ádriáig és a székely havasoktól a Morva folyóig terjedett.

IV.

A magyarok külföldi hadjáratai.

(899—970.)

Azon időponttól, melyben a magyarok ősi, ázsiai hazájoktól elbúcsúztak, mai hazánk elfoglalásának befejezéséig csak egy é v t i z e d folyt le.

Ezen évtizedet betöltik a magyarok harczai, melyekre részint az öniöntartás, részint a honszerzés érdekei készítették. Szerencse és diadal kísérte, zsákmány és hódolás jutalmazta vállalataikat.

A könnyen, csekély áldozattal kivívott nagy eredmények természetszerűn ápolták, élesztették és fokozták a harczias szellemet, melyet már Ázsiából magokkal hoztak. Nem meglepő tehát, hogy elérve a közvetlen czélt, melyért fegyvert ragadtak, nem sietnek azt letenni.

Midőn új hazájokban már nem találtak ellenségre, a külföld országait kezdték látogatni, részint pusztán harczkedvők és kalandvágyuk kielégítése, részint zsákmány szerzése végett. S ezóta hetven éven át majdnem szünet nélkül táboroznak magyar hadak a külföldön. S a magyar név ez idő alatt rettegésben és félelemben tartja a nyugat és kelet népeit; pusztulás és romlás jelölte lépteiket.

A magyarok e külföldi pusztításait és dúlásait hazafiságból tagadni, vagy kicsinyíteni; vagy eze-

kért ellenséges érzületből a magyar fajt gyalázni, egyaránt helytelen eljárás.

Vájjon ki fogná a telet zordouságaért, az éjt sötétségéért, a gyermeket pajzán játékaért gyalázni? Ki fogná követelni, hogy a tél a nyárnak melegét, az éj a napnak világosságát, a gyermek a férfiénak érettségét fejtse ki?

Mit a magyarok véghezvittek, fejlődési fokuknak, szervezetük- és helyzetüknek természetes következménye volt. A mint a történelemből látjuk, hogy eljárást követnek minden egyéb hasonló szervezet- és hasonló helyzettel bíró más fajok is.

S hogy ezen kalandok és közben-közben elkövetett kegyetlenségek daczára a magyar elem a keresztény művelődés eszméinek fölkarolására fogékony» képes volt. csakhamar fényesen igazolta.

A magyarok külföldi hadjáratai nem szoritkoznak egyes országokra. Azok kiterjedtek úgyszólván egész Európára. Német-, Francia-, Spanyol-, Olasz- és Görögország, gazdagságuk és erőtlenségök által gyakoroltak rájuk vonzerőt. Csak az éjszaki s éjszakeleti országokat kímélték meg; rideg éghajlatuk és szegénységük mentette meg a magyarok látogatásaitól.

Már Árpád vezérsége alatt, 894-ben kísérletet tettek a Balkánon áttörni és Philippopolisig nyomultak. A következő évben a német határszéli tartományokat háborgatták.

De első nagyszabású hadjáratukat 899 tavaszán Olaszország ellen intézték. Míg a sereg egy

része Lombardia gazdag városaira vetette magát, egy merész csapat a hatalmas Velencze ellen indult. Ez már több szigetet kirabolt, és a belvárost is fenyegette, mígnem a herczeg hajóhadával ellenök indult, és őket visszavonulni kényszerítette. Ezalatt egy másik hadsereg Paviáig nyomult, honnan értesülvén, hogy Berengár lombardiai király nagy sereg élén közeledik, visszavonultak. Berengár úzóbe vette s az Adda folyó partjainál utolérte őket.

A magyarok, a túlerővel megmérkőzni nem mervén, elszántan a folyónak ugrattak, s bár sokan a hullámokban találtak sirjokat, a túlpartra jutottak. Vezéreik most alkudozni kezdettek Berengárral; ajánlkoztak, hogy ha őket békésen elvonulni engedi, zsákmányukat visszaadják. Midőn ajánlatuk visszautasított, tovább vonulni igyekeztek, s eljutottak egy más folyó, a Brenta partjáig. Itt az alkudozást megújították. Most már fegyvereiket és fölös lovaikat is készek voltak kiadni. »Bolondok volnánk — választak elbizakodva az olaszok — ha azt, ami kezünkben van, ajándéku fogadnék el a dökgutyáktól.«

A magyarok belátták, hogy nem marad egyéb hátra, mind magokat kétségbeesett harczra elszánni. Szeptember 24-ike volt. Az olaszok fáradtan, gondtalanul heverésztek táborukban. A magyarok gyors támadással meglepték s azonnal nyilaik záporával elárasztották őket. Ezek fejöket vesztvé, vezéreik parancsszávára nem hallgatva, zavart tolongásban, csekély, sikertelen ellentállást fejtettek ki. És a mi következett, mészárlás volt inkább, mint rendes ütközet. A magyarok elkeseredve és heves boszúvágy által

elragadtatva, azokat sem kímélték, kik fegyvereiket elhánnya, kegyelemért esdeklettek. Néhány óra múlva az olasz sereg nem létezett. Berengár futásban keresett menekülést. Húszezer harcosának hullája borította a csatatér.

A magyarok természetesen nem gondoltak többé visszatérésre. Folytatták az olasz városok kifosztását. Turinig, a szavójai és schweiczi határhavasokig kalandoztak. A következő, 900-ik év tavaszán Berengár nagy ajándékokkal birta őket arra, hogy az olasz földet elhagyják.

A szomszéd Németország is sokat szenvedett. Midőn tehát a honfoglaló vitéz fejedelem, Árpád 907-ben sirba szállott¹⁾ és a magyarok kiskorú fiának Zsoltnak²⁾ hódoltak: a németek elérkezettnek hitték az alkalmas időpontot, midőn a nemzet erejét megtörhetik. Lajos király személyesen vezetett hatalmas sereget magyar földre. A magyar vezérek Pozsonynál várták őt, és augusztus 9-ikén vette kezdetét a három napig tartó véres csata, mely Lajos vereségével végződött.

A magyarok nem mulasztották el értékesíteni győzelmüket. Három éven át pusztították Németország különböző vidékeit. Legelőbb Bajorországot ke-

¹⁾ Tetemeit ősi szokás szerint megégették; hamvait egy patak mellett temették el, mely akkor kömederben folyt alá Etele városába, Ó-Budára. A keresztény magyarok később templomot építettek e helyre. Be ez a törökök idejében elpusztult. Újabb időkben többen kutatták a honfoglaló vezér sírját; de sikertelenül.

²⁾ 907-től 947-ig állott a nemzet élén.

resték föl, s több gazdag kolostort kizsákmányoltak. Midőn Regensburg táján Schwarzenberg gróf utjokat állotta, öt több előkelő kísérelőjével elfogták. Ezeket, bár nagy váltságdíj ígértek, nem bocsátották szabadon; hanem a nevezett város falai alatt, az elremült polgárok szemeláltára, nyilainknak célpontul kiállítva, kínos halállal kivégezték. Thüringent és Szászországot is meglátogatták; sőt eljutottak az éjszaki tengerrig, és kirabolták Brémát, mely már ez időben is jelentékeny kereskedelmi város vala.

910-ben Lajos király újabb hadjáratra készült Magyarország ellen. A magyarok értesülvén erről, elhatározták, hogy a támadást megelőzik. Bajorországban keresték fel az ellenséget. De bár egy nap hajnalán sikerült a L e c h partjainál táborozó német hadat meglepniük; ez gyorsan csatarendbe helyezkedett, és vitézül harczolt. A magyarok ekkor futást színleltek és így törbe ejtették a németeket. Ezek azt hívékn, hogy a győzelem biztosítva van részükre, rend- és fegyelemmel nem gondolva, üldözöbe vették a futamodókat, kik a kürtjeik által[adott jelre rögtön megállapodnak, és üldözöttekből támadókká válnak. Hátulról is, oldalról is előnyomulnak a leseikbe elhelyezett magyar csapatok, és mindenfelől körülveszik a másodsor meglepett ellenséget, a rendes csatát és a biztos visszavonulást egyaránt lehetetlenné téve. Nagy része a magyarok kardjai és nyilai alatt elesett.

Lajos király ezután nagy pénzösszeg árán vásárolt békét a magyaroktól. Sőt nem habozott, magát és birodalmát megalázva, évi adót fizetni. A magyarok ennek daczára 924-ben Szászországra törtek. De

midőn ez alkalommal egyik vezérük Henrik császár kezeibe került, ennek szabadonbocsátásaért kilenc/, évre békét kötöttek, úgy azonban, hogy az évi adót ezen idő alatt is fizetessék.

Ugyancsak 924-ben O l a s z o r s z á g b a n is kalandozott egy magyar had, és az erős Paviát vette ostrom alá. De miután ostromgépek hiányában czélt nem ért, égő kanóczokkal ellátott nyílvevőket lövöldözött a városba, melyet a tűz csakhamar elborított. Néhány óra alatt füstölgő romokká váltak pompás épületei és fényes templomai, melyekben a lakosok nagyrésze sírját találta. Állítólag csak kétszázan menekültek meg a polgárok közül, kik a benyomuló magyaroktól nyolcz véka ezüst árán vásároltak kegyelmet.

Innen a szavóyai havasokon át B u r g u n d b a s Franciaország déli részeibe a Pycnékig és az atlanti óceánig kalandoztak; míg a betegségek, melyeket e déli részeken a szokatlan hőség soraikban előidézett, kényszeri tették, hogy hónukba visszajérjenek.

A magyarok nagyszámú hadjáratai között, a bekalandozott terület nagysága tekintetében, első helyen áll a 937-iki. Ezt Szászországban nyitották meg, s innen a Rajna felé indultak. Wormsnál a túlpartra lépve, Lotharingiát és Elzászt özönlöttek el. Majd F r á n é z i a o r s z á g b a törvén, Eeims vidékét és a virágzó Champagnet elpusztították. A Loire vízen is átcsaptak, és a délnyugati részeket az atlanti óceánig bejárták. Visszajövet Lyon vidékét a közép-tengerig és Burgundot dúlták föl. Konrád, burgundi

király, a Spanyolországban lakó mórokat birta se gitségül. A két, egyaránt harcias faj lovassága dühösen rohant egymásra, s vérengző viadalba bonyolult. Konrád a közelből kárörömmel nézte e küzdelmet és az alkalmas pillanatban a küzdő félre vetette magát. Mórokat és magyarokat vegyesen gyilkoltak le a burgundi vitézek fegyverei. E szerencsétlen csatákért Szavoyában szereztek kárpótlást a magyarok. A Mont-Genis sziklás tetőin, bámulatos merészséggel átvonulva, Olaszországban termettek. Egyes csapatok egész Nápolyig elkalandoztak.

Három évvel utóbb (940.) egy más magyar csapat dúlt Olaszországban. Az olasz király, hogy tőle szabaduljon, más irányt adott kalandor vágyának. Figyelmeztette vezéreit, hogy spanyol földön, a cordovai kalifa virágzó birodalmában, gazdagabb zsákmány kínálkozik. A magyarok, olasz kalauzok útmutatása mellett, Spanyolországba siettek. Azonban, midőn itt kietlen pusztaságon három napig, a nap égető hevének kitéve, barangoltak: azon gondolatra jöttek, hogy az olasz király áruló szándékkal vezeteté őket ide; minélfogva a kalauzokat legyilkolván, visszafordultak.

Szerencsésebb volt azon sereg, mely 946-ban a görög birodalomra tört; midőn ugyanis Thráziában zsákmányolt, a császár dús ajándékkal vásárolt ötévi békét. Ezen idő letelte után a magyarok ismét megjelentek. Ekkor azonban Konstantin császár megújította a békét, s ennek egyik feltételül kikötötte, hogy a magyarok részéről egyelőkelő vezér a császári udvarban tartózkodjék. Az első B u l c s u volt-

Ezt a császár rábírtá, hogy a keresztséget fölvegye, s elvállalván a keresztatyai tisztet, őt patriciusi méltó Sággal ruházta föl. Konstantin reméllette, hogy általa a görög vallásnak és befolyásnak utat nyitMagyarországba. Bulesu utódja, Gyula erdélyi vezér szintén fölvette a keresztséget, és midőn a görög udvart elhagyta, egy Hierotheus nevű püspököt vitt magával, ki családját is beavatta a keresztény vallás titkaiba. Azonban a keleti egyháznak sem Erdélyben, sem Magyarországon nem sikerült nagyobb számú híveket nyernie. És így a kísérlet, a görög egyházat magyar földön megalapítani, teljesen meghiúsult, annál is inkább, mert Bulesu csakhamar vizsztatért őseinek vallása- és harcias életmódjához.

Epen Bulesu volt egyik vezére ama seregnek, mely 954-ben a liajna tájait, Belgiumot és Franciaországnagy részétbekalandozta.Cambrav falai alatt komoly ellenállásra talált. Itt történt, hogy egyik közel rokona, merész ifjú vitéz, midőn csekély csapattal a városhoz közeledett, a kinyomuló őrség által űzőbe vétetvén, hősies küzdelemben elesett; mire fejét a falakra kitűzték. Bulcsú erről értesülvén, fájdalma és boszúvágya által ösztönöztetve, rögtön ostromra vezette seregét. A város lakói elszántan védelmezték magokat. Fulbert püspök, főpapi diszöltönyben jelent meg a falakon, s buzdította a küzdőket. A magyarok kénytelenek voltak az ostrommal fölthagyni. Ekkor Bulesu hírnököt küld a városba, azon ígérettel, hogy ha rokonának fejét kiszolgáltatják, átadja foglyait, zsákmányát és elhagyja a város vidékét. Azonban ajánlata visszautasított. A ma-

gyarok most, mit egyebütt is sikerrel alkalmaztak, égő nyilvesszők segítségével tüzet vetettek a városba. És míg az őrség a tűz eloltásán fáradozott: a magyarok a külvárosokra rontottak, s azokat kegyetlenül földúlták. Ez alkalommal, szent Gaugericus híres monostora és egyháza is porrá égett s az utóbbinak födeléről a forró ólom patakokban folyt alá a völgybe. Miután ekként boszújokat kielégítették, és a Champanet is földúlták, visszatértek magyar földre.

A külföldön hadakozó magyaroknak általában liü kísérője volt a szerencse. De ez több esetben mégis elpártolt tőlük. A történelem nagy vereségeiket is feljegyezté.

Már 913-ban, a magyar sereget, mely Sváb- és Bajorországból, zsákmányul megrakva, visszatérni készült: A r n u l f német király az Inn folyó partjain, 011 i n g e n mellett váratlanul megtámadta és tökéletesen szétverte.

Nagyobb csapást mért utódja, Henrik császár a magyarokra. A 924-ben kilencz évre megkötött fegyverszünet idejét gondosan fölhasználta. A német fejedelmek között megszilárdítani igyekezett az egység és összetartás szellemét, melynek hiánya eddig nagy mértékben megkönnyítette a magyarok győzelmeit. Újraszervezte a német sereget, azt tetemesen szaporította, és soraiban szigorít fegyelmet honosított meg. Emellett jelentékeny számú könnyű lovasságot hozott létre, miután a magyaroknak csak ezzel lehetett sikeresen ellenállani.

Fáradozásait teljes siker koronázta. Midőn 932-

ben a kileucz év letelt, az adó fizetését megtagadta. A magyarok, mint előrelátta, hadat üzentek. Szokattanul nagy sereget állítottak ki, mely krónikáink szerint százezer lovasból állott. Ez két részre vált. Az egyik Thüringiába, a másik a szász földre nyomult. Amazt, miután apró csapatokra oszolva fosztogatta, a vidéket, Henrik hadai egyenkint megtámadták és nehézség nélkül szétverték.

A másik hadosztály M e r s e b u r g városát vette ostrom alá s falait annyira megrongálta, hogy az őrség nem volt képes többé tartani magát. Ekkor megérkezett Henrik, és 933. marczius 15-én megütközött. A németek »Kyrie eleyson,« a magyarok vad »Hujh! hujh!« kiáltással rohantak. A szász lovasság pajzsai-
val lölfogvána magyarok nyilait, tömör sorokban nagy gyorsasággal vetette magát reájok. Ezek meglepetve látták, hogy jól begyakorolt ellenség áll velők szemben. A kézi viadalbau, mely most kifejlődött, a németek elszánt bátorságukkal kierőszakolták a győzelmet. Sok magyar esett el a csatában, s még több a rendetlen visszavonulás közben. Számukat 3(1,000-re teszik. A magyar tábor minden podgyászsal a győzők kezeibe került. Henrik birodalomszerte hálaadó ünnepet rendelt tartatni, és az adót, melyet eddig a magyaroknak fizetett, az egyházak és szegéyvek között ősz tatta ki.

Még nagyobb horderejű volt egy másik vereség, melyet a magyarok szintén német földön szenvedtek. 955-ben ismét közel százezer lovassal jelentek meg Németországban; B u l c s u, B o t o n d, L é l és S ú r voltak vezéreik, Botond mintegy 40,000 emberrel a

Rajna partjáiig jutott el. A többi három vezér, miután Bajorország déli részét földülta, Augsburgot vette ostrom alá. Ulrik püspök, a kyburgi grófok családjából, személyesen vezette a védelmet, és visszaverte a magyarok rohamait. Ezalatt futár érkezett a magyar vezérekhez, hogy Ottó király az egyesült német hadakkal a város fölmentésére közeledik; mire abban állapotok meg, hogy nem várják be Augsburg falai alatt Ottó támadását, hanem eléje indulnak.

Úgy történt. Augusztus 9-én találkozott a két sereg. Ottó, a mint a magyarokat megpillantotta, megállítá egész seregét. Atérezvén a közalgó óra válságos fontosságát, vitézeivel térdreborult és buzgó imában kérte le a fegyverek urának segélyét. Majd lelkesítő beszédet tartott és fölállította a csatarendet.

Ezalatt a magyaroknak erős hadosztálya nagy vigyázattal megkerülte a német sereget, és észrevétlenül háta mögé kanyarodott. Váratlan megjelenése és szilaj rohanása annyira meglepte a cseh lovasokat, kik a német had utolsó dandárát képezték, hogy ezek ellenállás nélkül szétfutottak. De Ottó azonnal Konrád herceget a frank lovassággal küldötte a veszélyes pontra, s az kényszerítette a magyarokat, hogy foglyaikat és zsákmányokat elhagyva, visszavonuljanak. A magyarok terve, két tűz közé szorítani az ellenséget, megghiúsult. Most elhagyva a dombok és erdők által szegélyezett tért, melyen megállapodtak volt, a L e c h halpartján elterülő nagy síkságra vonultak, hol lovasságukat teljesen kifejthették. Azonban ekként lehetővé tették, hogy Ottó Augsburg városával

közlekedésbe jöjj ön, és annak őrségét is magához vonhassa.

Másnap, augusztus 10-én, sz. Lőrincz ünnepét ülte az egyház. Ottó hajnalhasadtakor ünnepélyes misét tartatott, a sereg színe előtt magához vette az Úr testét, és fogadást tett, hogy ha Isten győzelemre segíti fegyvereit, Magdeburgban püspökséget alapít, és ottani palotáját sz. Lőrincz tiszteletére templommá alakítja át. A sereg bátorítására előhozta a szent lándzsát is, melybe Krisztus keresztjének néhány szege volt foglalva.

A támadást ő maga nyitotta meg. Meggátolta, hogy a magyarok legrettentőbb fegyvereiket, nyilakat használhassák; ezeket kézviadalrakényszerítette, melyben vértezett lovassága és nehéz gyalogsága előnynyel birt. Reggeltől késő estig folyt a csata. Midőn az éj beköszöntött, a magyar sereg dereka hátrálni kezdett, és Ottó által a Lech felé szorított. Majd a jobbszárny is megfutamodott, és Augsburg felé tartva, szerencsésen elérte a Lech túlszárnyát. A magyar táborban a legnagyobb zavar állott be. A futamodók egy része, irányt tévesztve, az ellenség sorai közékerült és lemészároltatott. Kik a Lech hullámaiba vetették magukat, részint tolongás közben, részint nem bírván a meredek túlszárnyra fölkapaszkodni, elmerültek. A víz tükrét elborították a hullák ezrei.

Kik szerencsésen keresztülvágták magukat, a magyar határszélig folytonosan üldöztettek. És a németek, kik a magyaroktól eddig oly sokat szenvedtek, most megtorolni igyekeztek a kiállít kegyetlenségeket és pusztításokat. Nemcsak az üldözésben ha-

nem a fogoly magyarok irányában követett eljárásban is nyilvánult lángoló boszúérzetök. Így Eberkard gróf a magyarokat, kik foglyaivá lettek, előbb megfosztotta kincseik- és ékszereiktől, s azután részint halálig kinoztatta, részint elevenen mély árokba teraettette. Henrik bajor herczeg pedig Bulcsú, Lehel és Súr vezéreket Regensburg városának Magyarország felé néző kapuja'előtt, gyalázatos halállal, bitófán végeztette ki. A hazai hagyomány szerint Lehel, kivégeztése előtt azon utolsó kegyelmet kérte ki, hogy még egyszer megfúhassa hadikürtjét. De midőn a kürtöt kezeibe adták, oly erővel sújtotta azt a közelben álló császár fejéhez, hogy az halva rogyott lábaihoz. Azonban ez elbeszélés nem bir történeti alappal, amint nélküli ezt azon hagyomány is, mely a jászberényi városházán őrizett régi elefántcsont kürtben Lehel kürtjét látta.

Az augsburgi vereség oly megrendítő hatást gyakorolt a magyarokra, hogy Németországot többémegtámadni nem merték.

Azonban keleten is több csapás érte őket. Midőn 958-ban Konstantinápolyig kalandoztak, Pothosz Argürosz, a császári testőrség parancsnoka egy éjjel meglepte táborukat, sokakat megölt foglyaik- és zsákmányuktól megfosztotta. Három évvel utóbb León Fokasz hadvezér vivott ki fölöttök győzelmet. 970-ben az oroszok- és besenyőkkel szövetkezve támadtak a görög birodalomra; de Arkadiopolisznál ismét megverettek. És ez volt utolsó külföldi hadjáratuk, melyet kaland- és bírvágyok kielégítése végett vezettek.

A magyarok meggyőződtek, hogy míg a folytonos harcokban magok számra megfogynak és erejüket elfecsérik, a szomszédnépek erő és összetartás, bátorság és harciügyesség tekintetében mind félelmesebbé válnak; minélfogva a magyar név és fegyver elvesztette rettenetességét, melylyel első sikerei környezék. Belátták, hogy folytatva eddigi kalandjaikat, a nemzet belső felbomlását készítik elő, vagy magokra vonják a külnemzetek egyesült támadását, melynek ellenállani nem leendőek képesek. Es így fölhagytak kalandjaikkal, melyek a nemzet európai fönnállását és jövőjét már komolyan veszélyeztették. A békés fejlődés útjaira léptek, mit egy nagy esemény — a kereszténységbe hozatala, siettetett és termékenyített.

V.

A magyar nemzet megtérítése.

(972—997.)

A magyar nemzet közel egy századon át élt Európában, anélkül, hogy a keresztény műveltség határait befogadta, áldásaiban részesült volna. Sőt erkölcsi még inkább elvadultak, mint az ősi honban, és úgy látszott, hogy irtóháborút szándékozik viselni a művelt népek ellen.

Azonban Taksony fejedelem ¹⁾ fia és utódja, Gejza ²⁾ lényeges fordulatot hoz létre nemzetünk európai helyzetében és korszakot alkot belső életében.

Ő is azon élesebb látású magyarok közé tartozott, kik meggyőződtek, hogy az európai államok között biztos, szilárd állást elfoglalni és azokkal szünet nélküli meghasonlásban élni, lehetetlen; hogy a hunok és avarok végzeteljes sorsát kikerülni csak a keresztény népekkel való kibékülés által lehetséges.

Gejza neje Sarolla, a keresztény Gyula vezér leánya által kétségkívül buzdítatva, kormányának czéljául tűzte ki, a nemzetet békéhez szoktatni, s az európai népekkel barátságos vonatkozásokba hozni.

¹⁾ A nemzetet 947—972 között kormányozta.

²⁾ Uralkodott 972-től 997-ig.

Ezen föladat megoldása annál könnyebb volt, mert I. Ottó császár értesülvén Gejza békés irányáról, a közeledésre maga tette meg az első lépést. 97--ben Brúnó verduni püspököt 'küldötte hozzá, barátságát s szövetségét ajánlva és viszont kikérve. Gejza sziveseu fogadta ez ajánlatot, és a következő év tavaszán maga is küldött követeket a szász földön mulató császár hoz. Ez fölhatalmazást eszközölt ki magának a magyar fejedelemtől arra, hogy térítő papokat küldhessen Magyarországra. Nem egyedül vallásos buzgalma készítette erre, hanem azon meggyőződés is, hogy Európa csak akkor érezheti magát teljes biztosságban a harcias nemzet részéről, ha ez a keresztény vallást befogadta. Egyúttal reméllé, hogy miként Cseh- és Lengyelországban, úgy itt is sikerülniül a katolika egyházzal a német befolyást, a császári főnhatóságot megalapítani.

A térítési munka vezetésével l' i l i g r i n passau püspököt bízta meg. Ez számos világi és szerzetes papot küldött Magyarországra, kik itt Krisztus hitét hirdetni kezdték. Személyeiket nemcsak a fejedelemipártfogás, hanem még inkább a nemzetnek érett józansága minden bántalom- és veszélytől megóvta. A magyar történelem lapjain nincsenek véres betűkkel följegyezve a lelkes férfiak nevei, kik önfeláldozó buzgósággal merészkedtek egy harcias nép köréin', hogy azt a kereszténységnek és civil (sutiénak) meghódítsák. Oly dicsőség, melyben a magyarral Európának csak kevés népe osztozik.

A magyarok, kiknek kebleit sötét babona, vagy vad fanatizmus nem zárta el Krisztus tanának emel-

kedett eszméi és nemes parancsai elől, készségesen karolták föl ezeket. Piligrin már néhány hónap múlva örvendve írta a pápának, hogy »A mindenható Isten megnyitni méltóztatott a magyarok sziveinek soká elzárt ajtaját, hogy rücsügök lepíeszészakasztván, s vadállati kegyetlenségök megszűnván, nyakait az úr szelíd jármába hajtsák. S az isteni kegyelem oly gyümölcsözőnek mutatkozék, hogy a magyarok közöl, férfiak és nők mintegy ötezeren lettek megnyerve Krisztusnak. És Isten csodálatos kegyelíességének hatása alatt még ama pogányok is, kik tévelygésükben megmaradnak, alattvalóik közöl senkit sem tiltanak el a keresztégtől, s a papokat sem gátolják, hogy bárhová menjenek. Oly egyetértők a pogányok a keresztényekkel, hogy itt beteljesedni látszik Izaiás jóvendölése: a farkas és bárány együtt legelnek, az oroszlán szénát eszik az ökörrel.«

Azonban bármennyire jelentékenyek a Piligrin papjai által létrehozott eredmények: a kereszténység megszilárdulásának biztosítása egy más főpapnak érdeme, kit a magyarországi egyház központja, Esztergom ma is védszentjének tisztel: szent Adalbert.

Élete viszontagságokban és nagy tettekben egyaránt gazdag volt. A libiczei grófi család sarja, 956-ban született. Még gyermek volt, midőn súlyos betegség a sir szélére hozta. Vallásos szülei a templomba vitték és a szent Szűznek ajánlák föl, ha életben marad. És életben maradt. Fölserdülvén, Magdeburg tanodáiban nyerte tudományos kiképeztetését. Tanulmányait befejezve, visszatért szülei várába, hol zajos szórakozások és világi élvezetek között élte napjait.

Azonban midőn Thietmár prágai püspök halálos küzdelmeinek tanúja volt, e látvány annyira megrázkódtatá az egész valóját, hogy rögtön vezeklő ruhát öltött, vagyonát szétosztá a szegények között, és az áhitat s bűnbánat műveinek szentelte életét.

Megtérésének és szigorú életmódjának Ilire nagy hatást idézett elő. Boleszláv cseh fejedelem 983-ban őt, az alig huszonhat éves férfiút prágai püspökké nevezte. Apostoli buzgalommal ragadta kezeibe a csehországi egyház kormányát. Azonban szent példája és buzgó intései nem bírták a ledér és kicsapongó cseh urakat a keresztény erkölcs útjaira vezetni. Elkeseredve, elhagyta püspöki székét. Olaszországba ment. Róma egyik kolostorában sz. Benedek szerzetének tagjává lőn. Több évet szent elvonultságban töltött. De 994-ben a pápa, Boleszláv kérésére, meghagyta neki, hogy püspöki székére visszatérjen. Adalbert engedelmeskedett; bár csak fájo szívvel hagyta el a békés menhelyét.

Anconában hajóra szállott és Zengben magyarföldön lépett partra, hogy innen Csehországba utazzék. Adalbert hihetőleg már előbb is, midőn Prága püspöki székén ült, figyelmét Magyarországra is irányozta, a fejlődő kereszténység megerősödésére, személyes megjelenése, vagy legalább küldöttei által hatva. Most tehát, midőn útja Magyarországon keresztülvezette őt, megállapodott egy időre, hogy a keresztény hitet hirdesse és elfogadására a fejedelmi családot is reábirja. Ez teljesen sikerült neki.

Gejzának fia V aj k, ki 970 körül született, ekkor virágzó ifjú volt már. Keresztény urak nevelték, kik a

fejedelmi udvarban a külföldről bevándorolva megtelepedtek; a kér észt ség elfogadására tehát elők észülve volt. Adalbertnek nem nagy fáradságába került öt és atyját a keresztény vallás tanaiba beavatni. S miután ez megtörtént, mindkettőt, az ünnepélyesen föl adott kereszttség által, a kath. egyház tagjai sorába föl vette. Az ifjú herczeg ekkor ösmagyar nevét szent István első vértanú nevével cserélte föl.

Adalbert azután Csehországba sietett. Itt sem feledkezett meg a magyarokról. Az általa alapított brauai szent Benedekrendü kolostor több jeles tagját Magyarországba küldé, hogy itt a térítés munkájának folytatásában fáradozzanak és első lakói legyenek a kolostornak, melyet Gejza e rendnek a Pannon hegyn, Győr közelében alapítani tervezett.

Ugyanekkor hazánk megnépesült idegen' főurakai is, kik a kor szokása szerint, fegyverüket föl ajánlották az ujonmegtért fejedelemnek. Ilyenek a Hunt és Pázmán testvérek Sváborzágból, Wasserburgi Wenzelin gróf, a Hennebergi grófok, az olasz Adodatt sanseverinói gróf s. a t. Mindezek szívélyes fogadtásra találtak, terjedelmes földbirtokot nyertek adományul és meganuyian nagynevű, századokon át virágzó magyar családok alapítóivá lőnek. Gejza tökéletesen tudta méltányolni a fontosságot, melylyel megtelepedésük birt, nemcsak fenyegető veszélyek, belzavarok esetére; hanem a nyugati műveltség és állami rend terjesztése tekintetében is.

Ezen idegen főurak összekötő kapocs gyanánt szolgáltak a külföld és nemzetünk között. Gejza e

kapcsolatot még szorosabbá tette, midőn fia, István részére Henrik bajor kerczegnek bájos leányát G i z e l l á t nőül kérte, és nyerte is. István fényes kísérettel jelent meg Bajorországban, hol az ősi Schira várban történt meg az ünnepélyes eljegyzés, mely szentesítése volt a magyar nemzet és a keresztény nyugat közötti kibékülésnek és annak jele, hogy Magyarország fölvetetett az európai keresztény államok sorába. Ugyanakkor Gejza leányainak egyikét Boleszlav lengyel fejedelemnek, másikat Urseolo Ottó velenzei hercegnek adta nőül. S eleként Árpád házat hármas irányban tűzték rokoni kötelékek Európa uralkodó családaihoz.

Gejza a nemzetet nagy horderejű békés forradalmon vezette keresztül. A nemzet, mely imént harczok- és pusztításokban talál méltó foglalkozást, többé nem lépi át könnyelműen a hon határait. A nemzet, mely imént gyűlölet és rettegés tárgya volt Európában, szívélyes vendégszeretettel fogadja körébe az idegen népek kitklildéreit és vitézeit. A nemzet, mely imént szívósan ragaszkodók ősi vallásához, most készségesen meghajol Krisztus tanítása előtt. Es mindez nagyobb megrázkódtatás, vérontás nélkül történik.

E tény nem kevésbé magasztalja a fejedelmet, kinek bölcs közreműködésével, mint a nemzetet, melynek körében keresztülvitetett. Elszigetelten áll az, melyhez hasonlót hiába keresünk a világtörténelem lapjain.

VI. Szent István.

(997—1038.)

Azon jótétemények között, melyekkel a gondviselés nemzetünket, európai életének ezredéves folyamában bőkezűen elhalmozta, kétségtelenül egyik legfontosabb az, hogy a nemzet életének legválságosabb pillanatában oly férfiút állított élére, ki föladatának és a helyzetnek magaslatán állott.

E válságos pillanat az volt, midőn a nemzet megvált hitfogalmai- és szertartásaitól, erkölceitől és szokásaitól, társadalmi és kormányzati intézményeitől, melyeket Ázsiából hozott volt magával. És e férfiú I s t v á n volt.

Ő egyesítette személyében az apostol lángoló buzgalmával az államférfiú bölcsességét; a nyugati civilizáció tiszteletével a nemzeti múlt és az ősi hagyományok iránti pietást; erély- és határozottsággal keresztény alázatosságot és szelidséget.

Midőn atyjának halála a főhatalmat kezeibe adta, ezt arra használta föl, hogy folytassa és siettesse a kereszténység terjesztését. E munka fárada- maiban és dicsőségében maga közvetlenül is óhajtott részesülni. Emiatt tanítása és buzdításai által oda hatott, hogy a főrangúak a keresztiséget fölvegyék;

példájok — jól tudta:— irányadó lesz a nagy tömegre.

De István csakhamar fegyverét is kényszerült kivonni azon ügy védelmére, melynek életét szentelte.

A nemzet körében nem hiányoztak, kik az Európával történt kibékülést és a kereszténység befogadását nem szívesen látták, abból a nemzet jövőjére komoly veszélyeket jósoltak. Számuk nem volt csekély. A törzsfők egyike, Kopány állott, élökre. Kitűzván a nyílt lázadás zászlaját, a fejedelem elűzését, az ősi vallás föntartását, az idegenek eltávolítását tűzték ki czélul. Kopány törzse a mai Somogy megyében volt megtelepedve. Itt vette kezdetét, s innen terjedett szét a fölkelés.

István egy perczig sem habozott; maga köré gyűjtván hadait s a külföldről bevándorolt urakat, esztergomi székhelyéről a fölkelők ellen sietett. Ezeket Veszprém vára alatt találta. Mielőtt seregét csatára vezeté, az isteni segélyt biztosítandó, fogadást tett, hogy győzelem esetére Somogy összes tizedeit sz. Márton pannonhegyi apátságának fogja adományozni. És most a sz. Márton és sz. György képeivel díszített zászlók alatt, vallásos érzelmek által lelkesített seregét az ellénségre vezette. Lelkét bizonyára fájdalommal töltötte be azon kikerülhetlen kényszerűség, hogy testvérharezra kell vezényelni híveit. Azonban vigasztalhatta a tudat, hogy a nemzet vitéz fiainak elestéből származó veszteség nem áll arányban azon mérhetlen veszélyekkel, melyek a nemzeti létet fenyegetők, és a magas érdekekkel, melyek kérdésben voltak.

Az elkeseredett, véres harc, mely Veszprém fa-

lai alatt kifejlődött, István győzelmével végződött. Kopány serege szétszóratott, ő maga Venczellin gróf kardjának csapásai alatt elesett. És e győzelem nemcsak István fejedelmi székét, hanem a kereszténységet, a civilizációt, a nemzet jövőjét is biztosította.

Mert István ezentúl többé nem tarthatott ellenszegüléstől. Kik eszméit nem karolták föl, célzatait nem helyeselték — és ilyenek kétségkívül voltak még sokan — látván a fejedelem határozottságát és hatalmát: tétlenül tanai voltak a változásoknak, melyeket keresztülvitt.

István most már nem szorítkozott arra, hogy a térítők tevékenységét támogassa; szervezni kezdé a magyarországi egyházat. Püspökségekre osztotta az országot, kolostorokat alapított, templomokat épített.

Ugyanekkor a nemzet politikai szervezetét módosítani készült. A régi törzsszerkezet, mely a törzsfőknek patriarchalis színezetű, de úgyszólván, korlátlan hatalmat biztosított törzseik fölött, az államrend főtartására és a keresztény művelődés megszilárdulására nem nyújtott elég biztosítékot. Ezt csak egy erős központi hatalom adhatta meg, milyen a keresztény államokban a királyság volt. Első teendőjének tekintette tehát a fejedelmi méltóságot a királyság fényének és hatalmának színvonalára emelni.

Előre látható volt, hogy ezen változás visszahatni fog a nemzet összes jogi és társadalmi viszonyaira.

István azonban megóvni kívánta az ország önállóságát és függetlenségét is. Emiatt, miként a térítés folyamára és az egyház szervezésére, úgy az általa tervezett politikai átalakulásra sem engedett

befolyást a német császárnak, ki magát az összes keresztény világ fejének tartván, igényelte, hogy főn hatóságát az újon megtért nemzetek és az ezek által szervezett államok elismerjék; viszont jutalmi meghódolásukért királyi czímmel és koronával készségesen megajándékozta.

István egyházi intézkedéseinek megerősítése és a királyi koronáért nem III. Ottó császárhoz, hanem a kereszténység egyházi fejéhez, a római pápához fordult. Ennek hatalmas pártfogásában vallásos lelklilete az ég áldásainak, politikai belátása az európai államokkal szemben a függetlenségnek biztosítékát ismerte föl.

A második évezred első évében A s z t r i k apátot, kit Esztergom érsekévé s ekként a magyarországi egyház fejévé kijelölt, küldötte Rómába. II. S z i l v e s z t e r pápa — szent Péter székének tudománya, erkölcsi és tevékenysége által egyik kiváló disze — szívélyesen fogadta a követet, örömmel hallgatta előterjesztéseit a kereszténység terjedéséről magyar földön és István buzgó fáradozásairól. »Én csak apostoli vagyok — így kiálta föl elragadtatásában — de ő igazán Krisztus apostola!«

Készségesen teljesítette István kérelmeit. Megerősítette az általa alapított érsekséget és püspökségeket. Őt és utódjait az egyház ügyeiben kitűnő előjogokkal ruházta föl; mintegy a szentszék helynökeivé rendelte. Fölhatalmazta őt és utódjait, hogy magokat »apostoli királyokénak« címezhessek és ünnepélyes alkalmakkor a kettős keresztet, mint egyházi hatóságuk jelvényét, maguk előtt vitethessek.

Ugyanakkor gazdag arany koronát küldött neki, mely az Isten helytartója által megáldott királyság jelvényéül szolgált.

Midőn Asztrik ezen eredményekkel a fejedelmi udvarba megérkezett, István Nagy-Boldogasszony napjára (az 1000-ik év augusztus 15-én) Esztergomba összehívta a nemzetet és magát ünnepélyesen megkoronáztatta.

Ezen időtől fogva napjainkig a magyar korona legértékesebb és legfontosabb nemzeti kincset képezi. »Szentnek, angyalinak, apostolinak« nevezte el hazafiúi kegyelet. Sőt idők folytán azon fölfogás lett uralkodóvá, hogy törvényes uralkodónak csak az tekinthető, ki ezen koronát fejére tette. Nem maradt pusztá ékszer, mint egyebütt, hanem a politikai élet fontos tényezőjévé lőn.

Azonban a mostani korona nem egészen azonos azzal, mely szent István fejét díszíté. A mostani korona két részből áll. A felső a régibb, az, melyet Szilveszter küldött. Az alsó később csatoltatott hozzá. Amazt két egymást keresztülvágó abroncs alkotja, melynek négy alsó végét karima köti össze. Tetején kis gömb fölött kereszt áll, mely most már meghajlott. Alatta a megváltó képe látható, ülő helyzetben, a nap, hold és két élőfa által környezve. A két abroncs egész fölületét a tizenkét apostolnak, latin föliratokkal ellátott, képei foglalják el. Azonban négy apostol képeit elfödi az alsó korona. Az utóbbi nyílt diadém, melyből az előrészen loborszerű ormok, íélkőralakú lemezekkel váltakozva, nyúlnak ki; ezek apró gyöngyökkel szegélyezvék, s csúcsaikon hosz-

szas alakú, nagyobb gyöngyök vannak elhelyezve. A hátsó oldal egyenes és felső szélein nagy gyöngyökkel van kirakva. Az alsó szélekről lefüggő kilenez lánczocska mindegyik virággal végződik, melyet három, többnyire veres, drágakő képez. A diadém elő részének közepébe nagy zafir kő van foglalva. Fölötte félkörívű paizson a Megváltó képe látható. A zafir mellett jobbról, balról Mihály és Gábor főangyalok; György, Döme, Kozma és Dömjén szentek; végre Konstatinos Porphyrogeneta és Dukasz Mihály görög Császárok, úgyszintén Gejza magyar király képe áthatók. Ezen képeket görög fölíratok veszik körül.

A korona felső és alsó része, tekintve az arany anyagát, a drágaköveket, a képek festészeti modorát és körirataik nyelvét, nem lehet egy művész munkája. Sőt azon körülmény, hogy a felső korona négy képét az alsó korona elfödi, kétségtelenné teszi, hogy a két művész két önálló koronát készített. A felső koronáról bizonyos, hogy Szilveszter pápa küldötte. Az alsóról újabb történéseink általánosan elfogadják, hogy Dukasz Mihály görög császár 1073 körül Gejza magyar hercegnek, jó szolgálataiért, bálaemlékül küldötte. Mikor illesztették egybe a két korona, meg nem határozható.

A szent korona, államjogi jelentősége miatt mindenkor gondosan őriztetett. Kezdetben a székesfehérvári káptalan gondjaira volt bízva. A vegyes házakból származó királyok a visegrádi várban, a Habsburgok Pozsonyban őrizték. 1790 óta a budai váriakban van elhelyezve. Két koronaörnek fölügye-

lése alatt áll, kik országszászlósi ranggal bírnak és az országgyűlés által választatnak. A korona e mellett külön díszörséggel bír.

Említést érdemelnek a többi koronázási szerek is. A koronázási palástot Gizella királyné hímezte és a székesfehérvári [káptalannak egyházi használatra ajándékozta. Világos zöld selyemből készült, melyből arany hímzéssel nagyszámú képek emelkednek ki: a Megváltóé, a sz. Szűzé, a 12 apostolé, 16 prófétáé; István-, Gizella- és Imrée. Mikor kezdték a koronázásnál használni, nem tudni.

Az apostoli kettős kereszt, melyet sz. István használt, többé nem létezik. Helyét újabb mű pótolja. A kard az Árpádok korából származik. Az alma a XIV-dik században készült. A magyar buzogányhoz hasonló királyi jogar, úgyszintén a koronázási keztyük, harisnyák és czipők újabb eredetűek.

A koronázás után István folytatta az egyházi és politikai szervezés munkáját;¹⁾ erélylyel, mely az akadályoktól nem riad vissza, és tapintattal, mely a nehézségeket megelőzni, vagy erőszak nélkül elhárítani tudja. A nemzet magasabb szellemei belátták, a tömegek pedig ösztönszerűleg érezték, hogy István, midőn az Ázsiából hozott ősvallást kiirtja, és az államrendet átalakítja; midőn a kereszténységnek és a civilizációnak utat nyit: nem a rombolás, hanem a maradandó alkotás munkáját viszi végbe. Innen van,

¹⁾ István egyházi és állami főbb intézkedéseiről más helyen szólunk.

hogy ellenállással csak kivételesen találkozik és azt könnyen sikerül leküzdenie. Így midőn az Erdélyben megtelepedett törzsnek feje, Gyula vezér az ősi vallás és a nemzeti intézmények védelmére, illetőleg visszaállítására fegyvert ragadott, István az ép oly hü, mint vitéz székelyek segélyével megverte Gyulát és családjával elfogván, őrizet alá helyezte (1002.). Erdély kormányát egy tőle függő vajdára ruházta. A kereszténység sikeresebb terjesztése végett Gyulaférvárt püspökséget alapított. Es a királyi hatalomnak s az új államrendnek támaszt biztosítandó, a Gizellával bejött németek egy részét nürnbergi Hermáim vezérlete alatt a mai Szeben helyén, — mely innen bírja »Hermannstadt« nevét — telepítette meg.

Utóbb Magyarország déli részeiben, a Maros vidékén, a bolgárok fejedelme A c h t u m fölmondotta az engedelmességet. Istvánnak csakhamar kedvező alkalma nyílt öt leküzdeni. Achtum ugyanis viszályba bonyolult egyik előkelő hadvezérével, a vitéz C s a n á d d a l, ki Esztergomba sietett és fegyverét fölajánlotta a királynak. István elfogadta ajánlatát és Achtum ellen küldötte. Csanád méltónak bizonyult újuralkodója bizalmára. Achtum táborát meglepte és megsemmisítette; a teljes győzelem jeléül Achtum fejét bemutatván Istvánnak. Ez a tartományt a magyar törvényeknek alávetette és a győzedelmes vezért, Csanádot kormányzójává rendelte. Ugyanakkor a kath. vallásnak Marosvárt, mely később Csanád nevét vette fői, alapított püspökségben erődöt és őrhelyet létesített. .

Istvánnak a magyar területet ismételve hábor-

gató szomszéd besenyő, bolgár, szláv népek ellen is, többször kelle fegyvert ragadnia. És ő ép oly otthonos, ép oly szerencsés volt a harci téren, mint a béke műveiben. A szomszéd népekkel megértette, hogy a nemzet, melyet békére szoktatott, elég erővel birviszszaverni bármily támadást.

Fegyvereinek sikerei és a nemzet megtérítése s eivilisatiója körüll szerzett érdemei nevét ismertté, tiszteltté tévék Európaszerte, annál inkább, mert élénk összeköttetésben állott a nyugati országok uralkodóival s kiváló egyéniségeivel, és bőkezűségének műveivel elhalmozta a külföldet is.

Így Európa két leghíresebb szent Benedekrendű kolostorát: Monte-Casinót Olaszországban és Clugnyt Franciaországban, értékes ajándékokkal tisztelte meg. R ó m á b a n védszentjének, sz. István első vértanúnak tiszteletére templomot, kolostort és szállodát épített s javadalmazott. Hasonlag R a v e n n á b a n, K o n s t a n t i n á p o l y b a n és J e r u z s á l e m b e n is alapított egyházakat és szállodákat. Az utóbbiaknak rendeltetése az volt, hogy befogadják a magyarokat, kik a kereszténység szent helyeinek vagy a tudomány főiskoláinak látogatása végett ama városokban megjelennek. Ily módon előmozdítani kívánta a magyaroknak érintkezését a külfölddel, honnan — jól tudta — megszilárdult hittel és magasabb műveltséggel fognak hazájokba visszatérni.

Viszont az idegen nemzetek kiváló fiai sűrűen gyülekeztek Magyarországba. István udvara úgyszólván rendes menhelye lőn a fejedelmi személyeknek, kik hazájokat elhagyni kényszerültek; sehol oly szí-

ves fogadtatást és biztosságot nem találtak, mint a magyar földön. Így Urnno kerczeg, II. Henrik német császár testvére; utóbb E d m u n d angol királynak, Nagy Kamit által elűzött két fia, és a pártosok által országától megfosztott K á z m é r lengyel király István vodelme alá helyezték magokat.

Ekként Magyarország megkezdette szolgálatai által jóvátenni azon csapásokat, melyeket harczias népe a keresztény nyugatra mért; inig ezeket utóbb teljesen elfeledtette még lényegesebb szolgálatok által.

E korban a magyar királyi házra és a nemzetre nézve egyik legörvendetesebb esemény volt az, midőn Istvánnak Gizellától 1007-ben fia született, ki a keresztségben Imre nevet nyert. Ifjabb fivéreit kora gyermekségökben elragadta a halál. Ekként a szent király atyai szeretetének és uralkodói reményeinek ő volt legfőbb tárgya; mert reá volt bízandó az általa alapított királyságot, az általa szervezett országot, az általa megszilárdított egyházat.

Nevelését oly férfiúra bízta, ki nem kevésbé magas műveltsége, mint szent erkölcesei által tűnt ki. Ez GeIIért volt. Velence előkelő patriciusi családjának sarja, a sz. Benedekrend egyik kolostorába lépett, hol társainak bizalma és tisztelete az apát tisztét bízta reá. Hő vágya lévén a szentföldre zarándokolni, elhagyta kolostorát, és hajóra szállott. De ellenkező szelek a dalmát partokra vetették ki. Innen, a szentmártoni monostor egyik szerzetesének reábeszélésére,

meglátogatta Magyarországot. Egy ideig Pécssett Mór püspöknél tartózkodott, hol ékesszólása és tudományossága által közfigyelmet ébresztett. Mór bemutatta őt a királynak. Ez már első találkozása alkalomával megkedvelte. »Jó ember! — így szólott hozzá — hagyj föl szándékkal, s maradj velünk, hogy jól legyen dolgod. Hirdesd inkább itt az én népemnek az igét; erősítsd a hívőket, térítsd a hitetleneket, s öntözd az új ültetvényt. ... Ne akarj Jeruzsálemben menni, mert nem eresztelek el. íme neked adom a marosvári püspökséget.« Geliért, az isteni gondviselés akaratját vélte hallani István ajkairól. Maradt és elfogadta a püspökséget. De István nem bocsátotta el udvarából, és fiának nevelőjévé tette (1021.).

A királyi gyermekre mesterének tanítása és példája nagy hatással volt. Az áhitat gyakorlatai, ima, elmélkedés és az önsanyargatás szeretete erős gyökeret vert lelkében. A legenda szerint egy alkalommal, midőn éjnek idején a veszprémi székesegyházban imába elmerülve arról elmélkedék, mit ajánlhatna föl Istennek legkedvesebbet, hirtelen vakítófényű világosság töltötte be a templomot se szavakat hallá: »Dicsó dolog a szüzeség. Lelki és testi szüzeséget kívánok tőled. Ezt ajánld, s e szándékban maradj meg!« Imre pillanatig sem habozott. »Úr Isten — kiálta föl — az egész világ kormányozója, s az emberi gyengeség segélyezője, ki elveszed a fejedelmek lelkét — és rettenetes vagy a föld királyai előtt: teljesítsd bennem a te tetszésedet.«

Fogadását lelkiismeretesen teljesítette. Midőn atyja sürgetéseinek engedve, Kreszimir horvát feje-

delem leányával házasságra lépett, ifjú nejét reá bírta, hogy hasonlóan örök szüzeséget fogadjon. Ezalatt az ifjú férfiúvá fejlődött. István azon gondolattal foglalkozott, hogy őt a nemzet által utódjává elismerteti, és a kormányt reá ruházza.

A kormányzás titkába maga kívánta őt bevezetni, és egyúttal óhajtotta, hogy küzdelmekben és fáradozásokban gazdag életének alkonyát Istennek szentelhesse.

Mielőtt szándékát végrehajtaná, fiának rendelkezésére bocsátandó gazdag tapasztalásainak eredményeit, azokat egy könyvben, mintegy politikai végrendeletben, összefoglalta. Követte a görög császárok — bölcsek Leó, Konstantin és Vazul — példáját, kik ez időben hasonló becses munkákat hagyományoztak fiaikra.

Szent István fiához intézett »intelméinek könyve« tartalma, és szelleme által fennen hirdeti szerzőjének apostoli buzgóságát és államférfim bölcsességét. Ha tetteit feledés homálya fődne,] ha művei nem élték volna túl egy évezred viharait: ez irat a középkor legjelesebb uralkodóinak sorába helyezné. Oly mű ez, mely méltó volt arra, hogy az utódok kegyele a magyar törvénygyűjtemény élére helyezze^

A könyvnek fele, a t i z fejezet közöl ö t, a valás és az egyház parancsainak követésére, érdekeinek fölkarolására, intézményeinek és szolgálóinak tiszteletére hívja föl Imrét. »Mivel — úgymond — a királyi méltóság magaslatára csak olyanoknak kell emelkedni, kik a kath. hitbe beavatvák: emiatt intelmünk sorában a szent hitet teszszük első helyre-

Mindenekelőtt parancsolom, tanácsolom, javaslom tehát, kedves fiam! ha koronádat tiszteletben akarod tartatni, oly gondosan őrizd meg az apostoli kath. hitet, hogy példánya légy alattvalóidnak, s az egyháziak méltán keresztény férfiúnak nevezhessenek.... Kik hamis tanokat hisznek, vagy hitöket nem érvényesítik és nem ékesítik jó cselekedetekkel (ezek nélkül holt lévén a hit), sem itt nem kormányozhatnak becsülettel, sem az örök élet koronáját nem nyerik el. Ha pedig bírod a hit pajzsát, nem nélkülözöd az üdvösség sisakját sem. Ily fegyverekkel sikeresen fogsz küzdeni minden látható és láthatlan ellenséggel.«

»A hit után — folytatja a második fejezetben — a királyi palotában a második hely az egyházat illeti meg . . . Ez, kedves fiam! a mi országunkban új és fiatal; minél fogva gondosabb és figyelmesebb örökre van szüksége, nehogy a jó, mit az isteni kegyelem végtelen irgalma nekünk érdemtelenségnek engedett, hanyagságod vagy gondatlanságod által megrontásuk és enyészetnek induljon Buzgó igyekezettel kell gondoskodnod, hogy az egyház napról-napra gyarapodjék és ne szenvedjen sérelmet; . . . hogy ekként koronádat fényessé és életedet boldoggá tedd.«

Áttérvén a főpapokra, ezekről így szól: »Kedves fiam! ők legyenek tanácsadóid. Őrizd őket, mint szemed fényét; ha az ő jó indulatukat bírod, ne félj elleneidtől.« — Végül a két utolsó fejezetben az imát és az erények gyakorlását ajánlja meleg szavakkal figyelmébe.

Ezen részek Istvánt, mint az egyház lelkes férfiát, állítják elének, ki a kath. vallásban az örök üdvösségnek

és a földi jólétnek, az állami rendnek és a társadalmi művelődésnek föltételét és biztosítékát látja. De nem kevésbé kedvező világításba helyezik politikai belátását is azon fejezetek, melyekben fiát oktatja, mint kelljen a főurakkal bánnia és a külföldieket pártolnia; mint rendezze be tanácsát és mint legyen buzgó az igazság kiszolgáltatásában, mint viseltessék kegyelettel az ősök s ősi intézmények iránt.

A szentéletű király ezen bölcs és magasztos szellemű intelmekben iránytűt nyújtott fiának, mely biztosan vezesse őt a királyi trónokat környező háborgó tengeren.

Azonban a gondviselés úgy rendelte, hogy Imre ez iránytűt nem használhatta.

Az ünnepélyes koronázás 1031-iki év szeptember 2-ikára volt kitűzve. Minden előkészület megtétetett. Azonban kevéssel előbb az ifjú herceg súlyos betegségbe esett, melyből kiragadni sem az orvosok tudománya, sem az atyának imái nem voltak képesek. Ugyanazon napon, melyen a nemzet üdvkiáltásai között a koronának fejére tétetnie kelle: a gyászbaborúlt nemzet a székesfehérvári sírboltba kísérte.

A lesújtott atyát, ki egyetlen fiát és utódját veszette el; a nemzetet, mely már atyja bölcseségének örökösét látta benne, csak azon gondolat vigasztalta, hogy az angyali tisztaságú ifjúra az örök élet birodalmában is fényes trón várakozik, melynek magasáról honának buzgó szószólója leend.

Az évek, melyek Imre halálát követték, Istvánra nézve a bánat és súlyos gondok évei voltak. Éjjeli és

nappali elmélkedéseinek állandó tárgyát képezte azon kérdés: kit rendeljen, kit fogadtasson el a nemzet által utódjává?

Az alapszerződés értelmében a trón Árpád nemzetségének férfi-tagjait illette. Ezidőszent négyen voltak életben. Gejza testvérének Mihálynak fia Váz ul; és Gejza másik testvérének, Kopasz Lászlónak fiai: Endre, Béla és Levente. Azonban úgy hitte, hogy ezek egyikére sem bízhatja aggodalom nélkül trónját. Vazul könnyelmű és kicsapongó volt. László fiai pedig a katolika egyház iránt nem tanúsítottak kellő ragaszkodást. István tehát félt, hogy ezek közül bármelyik követné őt, alkotásait, melyekben a nemzet jövőjének zálogát látta, komoly veszélyek fogják fenyegetni.

Ugyanekkor a magyar királyi udvarban tartózkodott Péter, István nővérének és Urseolo Ottó velencei fejedelemnek fia, ki midőn atyja Velenczéből elűzetett, nagybátyjához menekült, és a kir. testőrség parancsnokává neveztetett. A művelt és ügyes, minden fondorlatokban jártas ifjú, be tudta magát hízelegni a király kegyeibe, és pártot is szervezett magának, főleg az idegen származású egyházi s világi urak soraiból. Az utóbbiak Ja kereszténységet, az új államrendet és személyes érdekeiket inkább látták biztosítva az idegen Péter, mint bármelyik magyar herceg uralkodása alatt. Odahatottak tehát István -nál, hogy az olasz herceget jelölje ki utódjául.

István, bár hanyatló egészsége már megfosztotta azon lelki erőtől, melyet előbb kifejteni tudott, ellenállott sürgetéseiknek. Miként a jog és igazság

kívánta, Vazult készült trónra emelni. Emiatt udvarába hívta, hogy itt intelmei által magas hivatására előkészíteni és méltóvá tenni igyekezzék. Követeket küldött érette Nyitrára. Itt a zoborhegyi kolostorban tartózkodott, hová a király utasította volt, hogy a szerzetesek befolyása alatt erkölcssei megjavuljanak. De e tervet a gonosz ármány kegyetlen tett által meg hiúsította. Péter hívei egy Sebös nevű udvari embert küldöttek Nyitrára, ki itt a szerencsétlen Vazult, hogy az uralkodásra teljesen alkalmatlanná tegye, megvakította és füleibe ólmot öntve, hallásától is megfosztotta.

István iszonyodva értesült a gonosz tettről. Azonban ágyáról, melyhez betegeskedése bilincselte, nem volt képes sem a bűnösöket kinyomozni és megbüntetni, sem a többi magyar hercegeket hasonló veszélyektől megóvni. Emiatt tanácsolá ezeknek, hagyják el az országot és meneküljenek külföldre; mit meg is tettek.

Most Péter ura volt a helyzetnek. Hívei segélyévei rábírták a sírja szélén álló királyt, hogy az ország rendéinek őt ajánlja utódnak.

De Péter még mindig aggódott. Félt, hogy akár a hercegek visszatérése, akár másnemű fordulat megfoszthatja a koronától. Türelmetlenül várta tehát a pillanatot, mikor a hatalom kezeibe kerül. És híveinek soraiban nem hiányoztak oly elvetemült férfiak, kik e pillanat elérkezettét az orgyilkos fegyverével is készek voltak siettetni. Ezek összeesküvést hoztak létre a szent király élete ellen. A czinkosok egyike megleste a pillanatot, midőn az est homályában a be-

teg király álomba merülve, egyedül volt szobájában. Tőrrel kezében belopózott, és ágyához közeledett. Azonban midőn már végrehajtani készült ördögi szándékát, rémület szállotta meg lelkét, és a fegyvert kiejtette reszkető kezeiből. A zaj fölébresztette a királyt. Az orgyilkos most térdre borulva ágya előtt, fölfedezi az összeesküvés célját és tagjait.

A király megkegyelmezett neki. De a keserűség, mely szívét betöltötte a gondolatra, hogy ő, ki egész életét nemzetének áldozta föl, élteinek alkonyán ily hálátlansággal találkozik: sietteté halálát.

1038. Nagy-Boldogasszony napján ntolszor maga köré gyűjté az ország főpapjait és főurait, hogy búcsúszavait intézze hozzájuk. Majd, hogy e nemzetnek az emberek ingatag jóakaratanál és gyenge erőinél hatalmasabb támaszt biztosítson, elhaló ajkainak végső fohászatát a Szent Szűzhöz intézé. »Egek királynéasszonya! vedd anyai oltalmad alá az egyházat, e hont és kedves népemet.« így szólott és meghalt.

Csak most, midőn htilt tetemei fényes ravatalon elhelyezve, a nép tömeges zárandoklásainak célpontját képezték, midőn azt a székesfehérvári egyház sírboltjába, örök nyugalma helyére kísérték, csak most érezte át a nemzet, mit v e s z t e t t benne.

És a történelem, mely ma egy évezred majd dicsőséges, majd gyászos eseményeinek tanulságait tartalmazza, még tisztábban és biztosabban meghatározhatja, mit b í r t benne a nemzet.

Gonviselésszerű férfiút bírt, ki a nemzeti élet legválságosabb napjaiban egy hosszú és biztos jövő alap-

jait vetette meg; kinek köszönhetjük, hogy »megfogyva bár, de törve nem« a nemzet él máig, s a keresztény civilizáció pályájára vezetett, anélkül, hogy nemzeti sajátságai elmerültek volna e civilizáció árjaiban, anélkül, hogy megszűnt volna magyar lenni és maradni!

Miként az egyház »szentnek« a nemzet méltán »honalkotónak« nevezi és tiszteli.

VII.

A trónvillongások és belzavarok.

(Péter 1038—1041. — Aba Sámuel 1041—1044. — Péter másodszer. 1044—1046. — I. Endre. 1046—1061. — Salamon. 1063—1074. — Gejza 1074—1077.)

A dicső korszak, melyet szent István uralkodói bölcsesége és apostoli buzgalma hazánkra varázsolts, közel négy évtizedet tölt be.

A négy következő évtizedet véstteljes belzavarok foglalják el, melyeket majd tehetetlen uralkodók vagy cselszövő főurak, majd az ősi vallás hívei idéztek elő; enyészettel fenyegetve az imént meghonosult egyházat, az új államintézményeket és a fejlődő művelődést.

Péter, kit ármány emelt a magyar trónra, nem talált a nemzet körében rokonszenves fogadtatásra. Úgy tekintették őt, mint bitorlót, ki a koronát törvényes örököseitől, az Árpád-ház külföldre menekült hercegeitől elidegenítette. És ő olasz szülőföldjéről oly tulajdonokat hozott magával, melyek a személye iránt uralkodó ellenszenvet gyűlöletté fokozták. Ledér és ki csapongó, önkényes és kegyetlen volt. Emellett a magyarokat, kiket barbároknak tekintett, megvetve, idegenekkel környezte magát, azokkal töltötte be az ország hivatalait. A vallásosság is csak külmáz

gyanánt borította, nem hatotta át lelkét és nem fért szívéig.

Nem meglepő tehát, ha látjuk, hogy a személye s kormánya által okozott közéletlenség tettekben is nyilvánult. És csakhamar oly fenyegető mozgalom támadt, hogy Péter tanácsosnak látta az országot elhagyni. Rokonához, Albert osztrák herceghez menekült; hihetőleg azért, hogy majd német segélylyel visszatérve, véres boszút állhasson ellenségein.

A magyarok, kik ekként vérontás nélkül szabadultak meg a zsarnoktól, haladéktalanul betöltötték a trónt. És mivel bevárni nem lehetett, míg a messze, idegen földön tartózkodó Endre herceg visszahívatik, az ország legelőkelőbb főurat, a nemzeti mozgalom vezérét **A b a S á m u e l t** választották királylyá. Szent István egyik testvérét bírván nőül, mintegy a királyi ház tagjának tartatott. Emellett vallásos büzgalma a főpapságot, leereszkedő nyájassága a népet rég megnyerte részére.

Azonban e választás nem volt szerencsés. Az új király képességei nem állottak a nehéz viszonyok színvonalán. Nem volt elég erős, hogy saját tekintélyét a nemzettel szemben, az országét a német törekvések irányában megóvjá.

Ugyanis Németország császárai régóta följosgítva hitték magokat Európa összes keresztény államai irányában főhatóságot igényelni. És minden alkalmat fölhasználtak viláгурalmi célzataik valósítására. III. **Henrik császárt** is, midőn Pétertől ígéretet vett,

*) Uralkodott 1039-től 1056-ig.

hogya általa az ország birtokába visszalielyeztetik, hűbér-urának ismeri el: szívesen fölkarolta ügyét. 1042 nyarán Magyarország ellen vezette seregeit. Aba Sámuel nem merészelt vele szembeszállani, s békét kért tőle. De ezt csak oly föltételek alatt nyerte meg, melyek az ország területi épségének és becsületének egyaránt hátrányára voltak. Nagy ajándékok mellett átengedte az ország azon részét, mely a mai határfolyamtól a Lajthától a Bécset környező erdőkig nyúlt, s akkor még a magyar királyt uralta; azóta pedig a magyar koronára nézve elveszett.

A nemzet méltatlankodva tűrte' e megaláztatást. És mind élenkebben kezdett nyilvánulni az óhaj, bár mielőbb visszatérnének őseik örökébe szent István vitéz unokái, kik a külföldön dicsőséggel környezték a magyar nevet, s kiktől reméltették, hogy képesek lesznek hazájokat visszaemelni egykori hatalmának magaslatára. Számos főár komolyan tanácskozott visszahívásukról. Aba Sámuel értesült e tervek felől. S úgy hitte, hogy ingadozó trónját erőszak és kegyetlenség megszilárdíthatja. A kik magokra vonták gyanúját, kínos halállal lakoltak. Egy alkalommal ötven előkelő urat titkos tanácskozásuk színhelyén meglep-ven, kihallgatás és ítélet nélkül rögtön kivégeztetett; részint karóba vonatta, részint fűtykösökkel halálíg verette őket.

Ekkor az általános fölháborodásnak egy apostoli bátorságú főpap, G e l l é r t, Csanád püspöke lón tolmácsa. Aba Sámuel a vérontást követő húsvéti ünnepeket püspöki székhelyén ülte meg. Urunk föltámadása napján jelen volt az ünnepélyes isteni tiszteleten

Gellert, maga tartotta a szent beszédet, és pedig nem bírván a magyar nyelvet, latinul, melyet a latin nyelvben járatlan királynak tolmács magyarázott. Az ékeesszólo főpap beszédét mindenki feszült figyelemmel hallgatta. De egyszerre megdöbbenés fogta el a közönséget. Síri csend közepette Gellért a királyhoz intézte szavait.

»A szent böjt tartása — így szólott körülbelül — a bűnösöknek bocsánatokra, az igazoknak jutalmokra adatott. Te pedig, oh király! kardod gyilkolásává! megfertőztetted azt, s tőlem a z atya nevét elrabortad, minthogy ma legkedvesebb gyermekeim hiányzanak. Azért e napon semmi bocsánatot nem érdemelsz. Minthogy pedig Krisztusért meghalni kész vagyok, a jövődöt neked megjósolom. íme a jövőd: harmad évben fölkel ellened a boszu kardja, s elveszi tőled az országot, melyet csalárdul szerzettéi.«

A tolmács, kinek e merész szavakat a királylyal közölni kell vala, a maga rémulésében és a püspök jóakaróinak intésére, elhallgatott. De a püspök, ki ezt észrevette, parancsoló hangon követelte, hogy beszédének ezen részét is tolmácsolja. »Istentől félj, — mondá — a királyt tiszteld, az atyai szavakat mondd meg!« A tolmács reszketve engedelmeskedett. A közönség pedig rémulve várta a következőket. Es ime, a jelenlevők nem csekély meglepetésére, Aha Sámuel megilletődve hallgatta a püspöki megrovást és sértetlenül hagyta elvonulni Gellértet. Isten intését ismerte föl szavaiban.

Gellért jóslata előbb teljesült be, mint hitte.

Henrik császár 1041. tavaszán másodszer jött

Magyarországba. Június 5-ikén, Győr megyében, a ménfői síkon történt meg az eldöntő ütközet. A szerencse a magyaroknak kedvezett. Véres küzdelem után a német vitézek ezrei borították a csatatér, s Henrik kétségbeesve már visszavonulni készült. Ekkor váratlan fordulat állott be. A magyar urak a legváltóságosabb pillanatban elhagyták a királyi zászlókat, és az ellenség táborába mentek át. Aba Sámuel a futásban keresett menekvést. Az éj homályában, zivatar és ellenségei által üzve egy kunyhóban vonult meg. De mintha az ég haragja kísérné lépteit, villám siytott a hajlékba s lángba borította azt. Az álmaiból fölriasztott király iszonyodva futott tovább, Végre ellenségeinek kezeibe került, kik fejét vették, így végezte életét Aba; az első, és ötödfél századon át az egyedüli, királyaink között, kinek, bár nem volt fejedelmi ház sarja, a trónra fölemelkedni sikerült. A nagy Hunyadi Mátyás volt a második, ki e kivételes szerencsében részesült.

A nemzet, béke és nyugalom után epedve, visszafogadta Pétert. Reméllé, hogy saját és utódjának szerencsétlenségén okulva, a szenvedés és megaláztatás iskolájában bölcsőbb, igazságosabb lett. De csalódott.

Péter minden gondját és igyekezetét uralmának állandósítására irányozta. Mivel pedig a magyarok hűségében nem bízott, a német császár barátságát és támogatását igyekezett biztosítani; nem habozva föláldozni a nemzetnek és az országnak, mely uralkodójául fogadta, becsületét és javát. Ugyanis 1045-ben meghívta a császárt Magyarországra. Székesfehérvári

udvarában nagy kitüntetésekkel halmozta el, és fényes ünnepélyeket rendezett tiszteletére. Majd maga köré gyűjté az ország főurait és nemeseit. Ezek jelenlétében, háláját tolmácsolá a császár pártfogásáért, és kijelenté, hogy országát a német birodalom hitbéreinek vallja. Mire Henrik kezeibe letette a hfibérnöki esküt, és hódolata jeléül koronát és arany lándzsát nyújtott át neki.

Ezen nyilatkozat és ezen szertartás jelentése az volt, hogy Magyarország megszűnt független birodalmat képezni, a német birodalomnak alkatrészévé vált, minő például a bajor, vagy száz hercegség volt; hogy ennek folytán a magyar király a német császár főnhatósága alá helyezve, köteles hódolni parancsainak, megjelenni gyülekezetein, s háborúba kíséri seregeivel.

A magyar urak, kik tanúi voltak e gyalázatos jelenetnek, hallgatva túrték ugyan hazájok és koronájok megaláztatását; de elhagyva a királyi palotát, fogadást tettek, hogy nyugodni nem fognak, míg a nemzet becsületén ejtett csorbát Péter elűzésével jóvá nem teszik. És a bátor Gellért püspök székhelyén összegyűlvén, határozatukat megújítván, követeket küldöttek, kik Kopasz László fiainak legidősbikét, E n d r e herceget a trón elfoglalására meghívják.

A követeknek hosszú utat kelle tenniök, míg küldetésükben eljárhattak.

A középkor századaiban gyakori eset volt az, hogy királyi családok sarjai, elhagyva bazájokat, idegen uralkodók szolgálatába állottak. A herceg, kit fejedelmének, udvari csel sző vény vagy saját hata-

lomvágya által fölidézett haragja távozni kenyszerített, idegen fejedelemnek ajánlá föl karját és fegyverét. Néha állandón megtelepedett ennek udvarában, s leányának, vagy más rokonának kezét nyerte szolgálatai jutalmául. Máskor, ha a szerencse nem kedvezett, vagy ha kalandvágy tovább űzte, vándorlásban töltötte egész életét.

Így Kopasz László fiait — Endre, Béla és Leventét — midőn István életének végső éveiben hazájokból távozni kényszerültek, II. Miczislav lengyel király udvarában tárt karokkal fogadta (1036. körül). És miután épen ekkor a pogány pomeránok ellen háborút viselt, seregének vezérletét a harczias Bélára bízta. Ez fényesen igazolta a benne helyezett reményeket. Párviadalban legyőzte magát az ellenséges fejedelmet, s így eldöntötte a háború sorsát. Midőn diadalkoszorúzottan visszatért, a hálás király leányát Kiehesát adta neki nőül, hogy állandóan udvarához kösse.

Ellenben Endre, Levente kíséretében tovább vándorolt. Jaroszlav orosz fejedelem udvarában telepedett meg, kinek leányával Anasztáziával házasságra lépett. Itt találták őt a magyar követek. Ezek megjelenése fölébreszté Endre lelkében a honvágy érzetét. Habozás nélkül elfogadta a megbívást, melyben jogos igényeinek elismerését látta.

Haladéktalanul (1046. tavaszán) útnak indult. Midőn az ország határainál meghatottan a haza szent földjére lépett, nagy néptömeg várta őt. De az ármány által száműzött és ősei örökébe visszatérő herceget nem lelkes üdvkiáltásokkal, hanem szenvedély su-

galta követelésekkel fogadta. »Törölje el a keresztény vallást és az új intézményeket; állítsa vissza az ősi vallást és az Ázsiából hozott törvényeket;-engedje lerontani a templomokat, elűzni a papokat és a bevándorolt idegeneket!«

Míg ugyanis a követség orosz földön járt/ a Péter megbuktatását célzó mozgalom árjai túlléptek eredeti medrökön. A gyűlölet, mely az uralkodó személye ellen irányult, átvitetett a kath. vallásra, s az ennek kíséretében meghonosult intézményekre. Miként zavarteljes viszonyok között rendszeren, most is találkoztak izgatók, kik népszerű eszméket hangoztatva, s a tömegek indulatainak hizelegve, a hamu alatt lappangó üszkökből hatalmas és félelmes lángokat szítottak föl.

Hangsúlyozták, hogy a nemzet, míg ősei-nek vallásához és szokásaihoz ragaszkodott, független, erős, hatalmas volt, sőt egész Európát megreszketetni tudta; mióta pedig a nyugat vallását és szokásait fölvette, belviszályok gyengítik, idegeneket ural, külföldi hadak nyomulnak az ország szívéig, sőt önállását is elvesztette és idegen hatalom hű bérnőkévé lőn. Ilyes előadások nem maradhattak hatás nélkül. A műveletlen, a keresztény vallásban még kevéssé megerősödött, szigorú fegyelmét nehezen tűrő magyarokat könnyű volt meggyőzni, hogy mindazon bajok és csapások, melyek az országot érték, a kereszténység behozatalának következményei; hogy a nemzetnek dicső múltjával öszhangzó fényes jövőt építeni csak a kereszténység és István alkotásának romjain lehet.

Endre e követeléseket megértvén, habozott, mit-
 tevő legyen. Jól tudta, hogy teljesíteni azokat annyit
 tesz, mint végveszélynek kitenni a nemzetet. De tisz-
 tán látta azt is, hogyha egyenesen visszautasítja a
 tömeg követeléseit, maga előtt elzárja a trónra vezető
 utat, a féktelen tömeg pedig nélküle s ellene keresz-
 tülviszi gonosz terveit. Emiatt abban állapodott meg,
 hogy az ősi vallás híveinek egyelőre nem fog ellen-
 szegülni s úgy viseli magát, mintha elfogadná terveit.
 De elhatározva volt, hogy mihelyt a hatalom bir-
 tokába jut, megfékezi a zavargókat, és visszaállítja a
 rendet. Eljárása bizonyára nem kifogástalan; de a
 tényleges körülmények között a legesélyesebb, és
 mint a következmény mutatta, szerencsés is volt.

Az ősi vallás hívei látván, hogy Endre megnyug-
 szik követeléseiken, azonnal hozzáálltak a templomok
 és monostorok földulásához. Visztaállítván a régi
 viseletét, szokásokat s pogány szertartásokat, a lige-
 tek árnyas helyein újra fehér lovakat kezdtek ál-
 dozni Hadúrnak.

Nem tudjuk, kik és hányán voltak e vésztelej«
 napok áldozatai. A legkitűnőbb közöttök Csanád lel-
 kes főpapja Gel I ér t püspök. Ez Beztrid, Budi, Be-
 neta pilspöktársai és Szónok főispán társaságában
 Pestre sietett, hogy Endrét üdvözlje és támogassa.
 Midőn, a Budához mintegy másfél mérföldnyi távol-
 ságra fekvő Diós helységbe érkezett, itt ajtatosságát
 végzendő, néhány órára megállapodott. Útitársaival
 a templomba ment s misét mondott. Ennek végeztével
 rövid szent beszédet tartott. A kath. hit- és az örök
 életről szólott. Egyszerre azonban eltért tárgyától és

a jelenlevők köz intézte szavait. Így szólott: »Testvéreim, püspöktársaim és minden más hívek, kik jelen vagytok, tudjátok meg, hogy ma a vértanúság koronájával Urunkhoz Jézus Krisztushoz az örök örömbe jutunk. Tudomástokra hozom Isten titkos végzését, mely nekem az éjjel megnyilatkozott. Láttam ugyanis Urunkat, Jézus Krisztust, szűz anyja ölében, amint magához híván minket, saját kezével oeztá nekünk teste és vére szentségét. Midőn azonban Beneta püspök is hozzájárult, visszavoná a szentséget; miért is ő ma vértanúságunk társaságából ki lesz rekesztve.«

Ezen fölleplezés hallatára annál nagyobb volt a meglepetés, mert a jelenlevők közül senki sem kételkedett, hogy a szentéletti püspök álma a bekövetkezendő események hű tüköré volt. Intésére mind annyian meggyóntak és Istenbe vetett bizalommal készítették a halálra.

Néhány óra múlva folytatták útjokat. Alig léptek Budaváros területére, dühöngő népcsoport rohanta meg őket, szitkokat szórva és köveket hajigálva ráok. Majd fölfordították Gellért kocsiját, s az ősz főpapot a sziklás hegyre hurczolták föl, mely a Duna partjain meredeken emelkedik, s csúcsáról a mélységbe taszították le. Miután pedig még élni látszott, lándzsával átszúrták és koponyáját szétszúzták. Budi. Beztrid püspökök, Szónok főispán, és többen kísérorik közül szintén megölettek. Endre értesülvén a törtétekről, rögtön a hely színre sietett. De későn érkezett. Csak Beneta püspököt sikerült megmentenie. A magyarországi egyház így nyerte első vértanúit. Tetemeiket Endre Pest egyházaiban nagy fénynyel takarította el.

A helyen, hol verőket ontották, kápolnát emeltek a hívők, s a hegy mai napig annak nevét viseli, ki azt a történelem és a kegyelet egyik nagy emlékévé avatta.

Ezalatt Pétert, kit mindezért a felelősségnek nagy része terhelt, elérte a bűnhődés. Hadai és hívei által elhagyatva, ellenségeinek kezeibe került. Székesfehérvár egyik börtönében nyomorultan végezte életét.

Endre nem sokáig tűrte az ősi vallás híveinek kicsapongásait. Maga köré csoportosítván a kereszténység híveit és a rend barátait, erős kezekkel ragadta meg a kormányt. Szigorú rendeleteket bocsátott ki, hogy mindenki visszatérjen a keresztény vallásra és sz. István törvényeihez tartsa magát. A belbéke és állami rend rövid idő alatt visszaállott. Mert a király hathatós támaszra talált a nemzetben, mely midőn a szenvedély percei elmúltak, fölismerte az örvényt, melynek szélére hozták lelketlen izgatók ádáz törekvései.

Azonban ugyanekkor kívülről nem csekélyebb veszély fenyegeté az országot. Henrik császár, Péter kivégeztetését és a hűbéri viszony megszakítását megboszulandó, nagymérvű hadikészületeket tett. Endre inkább a béke, mint a háború műveiben lévén jártas, testvérét Bélát, ki hadvezéri ügyességét és szerencsését többször bebizonyítja, fölkerlte, jönné vissza hazájába. Miután Endrének figyerméke nem volt, halála esetére úgylis ő volt a trón örököse; addig pedig késznek nyilatkozott az ország harmadrészenek kormányát reábízni. A herczeg elfogadta a

meghívást, és csakhamar alkalma nyílt honának lényeges szolgálatakat tehetni.

Henrik császár 1051-ben nagy hadjáratot szervezett Magyarország ellen. A derékhadat maga vezette le a Duna jobb partján. Hübérnökei, Bretiszlav cseh fejedelem és Welf Karinthia hercege a balparton nyomultak elő. Gebhard regensburgi püspök, a császár nagybátyja, élelmi és hadiszerekkel gazdagon megrakott hajóhadat vezetett le a Dunán. Elbizakodottan lépte át az ország határait, melyet előre meghódított tartománynak tekintett.

Béla ügyessége meghiúsította vérmes reményeit. Az egész vidéket, melyen átvonult, pusztasággá látta változtatva, honnan Endre parancsára a lakosok barmaik-, gabonájokkal és összes élelmiszereikkel az ország belsejébe távoztak. Ennekfolytán serege csakhamar éhséget kezdett szenvedni; főleg midőn Béla összeköttetését a hajóhaddal megszakította, sőt ügyes csel által a hajóhad vezérét visszatérésre bírta. Ugyanis Gebhard püspökhöz, midőn Győrbe érkezett, német himők jó a császár üzenetével, mely azt tartalmazza, hogy miután fontos események kényszerítették elhagyni Magyarországot, a hajóhad is sietve forduljon vissza. Gebhard nem késett engedelmeskedni. Pedig mint később kiderült, a hírek Béla herceg bérencze volt.

Igy történt, hogy midőn Henrik császár kimerült seregével Győrre eljutott, hol biztosan hitte, hogy a szenvedett nélkülözéseknek vége szakad, a hajóhadat már nem találta itt. Helyzete kétségbeejtő volt. Mert míg Béla is mind sűrűbben intézte pihent hadaival tárna-

fásait: a német sereg sem erőt, sem kedvet nem ére-
tett magában a harcra. Henrik kényszerítve látta
magát parancsot adni a visszavonulásra, mely azon-
ban nem egyszer rendetlen futássá változott, midőn a
magyar csapatok útját állották, vagy üzőbe vették.
Az utat, mely a határokhoz vezeté, sűrűen szegély-
zék az elhányt fegyverek és az elesettek hullái. A
megfogyott had csak Hainburgnál pihente ki a szé-
gyenteljes hadjárat fáradalmait. Azonban Henrik még
ekkor sem mondott le nagyravágyó terveiről, és égve
a vágytól boszut állani a szenvedett kudarezért, kétsze-
res buzgalommal tett készüléteket újabb hadjáratra.

Viszont Endrét a kiküzdött előnyök nem tették el-
bizakodottá. Hogy hazáját megmentse egy újabb háború
iszonyaitól, IX. Leó pápának közbenjárását kérte ki.
Követei által előadván, hogy a keresztény vallás meg-
szilárdulása magyar földön állandó békét követel, föl-
kérte, tegyen meg mindent, hogy Henriket tervezett
tadjáratától visszatartsa. A pápa szívesen fogadta a kö-
vetséget és méltányolta előterjesztéseit. Bebizonyította,
hogy hazánk sorsa szíven fekszik és javáért kész áldo-
zatokra is. Magas állása s előhaladott kora daczára
elhatározó, hogy személyesen a császárhoz utazik, és
mint az egyház feje, és a császár közel rokona tekin-
télyének s befolyásának egész súlyát a mérlegbe veti.
Közbenjárása nem volt sikertelen. Henrik, miután
egy 1052-ben Pozsony ellen intézett támadásával
újabb kudarcot vallott, 1053-ban békére lépett. Le-
mondott előbbi követeléseiről, hogy Magyarország
királya a császári főnhatóságot elismerje és évi adót
fizessen. Sőt a két uralkodóház között a békés viszo-

nyok megszilárdítása végett, leányát Juditot Endre fiának Salamonnak eljegyezte.

A veszély tehát, mely hazánk önállását a német birodalom részéről fenyegette, el volt hárítva. Azonban az ország most sem élvezhette a béke rég nélkülözött áldásait. Belvillongások kezdték zaklatni.

Endre a csecsemő Salamont, hogy részére a trón birtokát biztosítsa, megkoronáztatta. Béla, bár ekként eltűnt reménye, melyet a trón elfoglalására eddig birt, megnyugodott, és leküzdvén hatalomvágyát, kész volt ezentúl is, mint eddig, szolgálni hazáját. Azonban Endre környezetében találkoztak roszelelkű férfiak, kik Bélát gyűlölték, s a király lelkében azon gyanút ébreszték és táplálták, [hogyan Béla csak színlel és a király halála esetére fiától elragadja a koronát. E r n y e i és V i d azok, kiket a történelem ezen ármányok miatt leginkább megbélyegez.

Endre a cselszövők tanácsára elhatározá próbára tenni testvérét. Midőn egykor Várkonybap együtt vajanak, szobájába kéreté Bélát. A gyanútlanul hozzá siető herczegnek az előszobában egy főúr, kit hivei közé számított, rémült arczzal, reszkető hangon ezen értelmetlen szavakat súgta fülébe: »Ha élted kedves,, a kardot válaszd.« Megzavarodva lépett a királyi terembe. Itt Endrét nyugágyán fekve, több főúr által környezve találta. Lábainál szőnyeg terült el, melyre a szent korona és mellette egy kard volt elhelyezve, amaz a királyi, ez a herczegi méltóság jelvénye. »Öcsém vezér úr — [így szóla a király a belépőhöz — én fiamat megkoronáztattam ugyan; de azért nincs megkötvé akaratom. Elismerem, jogod van a koroná-

hoz. Ám válaszd tetszésed szerint a koronát vagy a kardot!«

Béla most megértette a tanácsot és rögtön fölfogta helyzetét. Habozás nélkül a kard után nyúlt, és tiatározott hangon válaszolá: »Fiad már királylyá kenetett, ám legyen övé a korona; én megelégszem a hercezséggel!« Endrét teljesen megnyugtatták e szavak s örömteljesen mondott köszönetét testvérének.

Béla ily módon szerencsésen megmenekült a veszélytől. Mert Endre el volt határozva, hogy azon esetre, ha testvére a korona után nyúl, azonnal fölkoncizoltatja.

Midőn Béla ezen gonosz tervről értesült, elkeseredve ily hálátlanság fölött, és nem látva magát többé biztonságban: fiaival Lengyelországba sietett. Itt rokonától H. Boleszláv lengyel királytól segílyt nyerven, visszatért a szenvedett sérelem megboszulására.

Endre nejét és gyermekét a császári udvarba küldötte, s maga, német segílyhaddal erősbülve, Béla fiién indult. Az ütközet, mely hadaik között kifejlett, Endrére nézve szerencsétlen véget ért. Serege megveretett, s midőn maga is futásban keresett menekvést, lebukván lováról, utána száguldó hívei keresztül gázoltak rajta. A súlyosan megsérültet Zirczre vitték, bol néhány nap múlva meghalt (1060.). Hulláját a tihanyi benczés zárdában, melyet a Balaton hullámai által mosott bérczen ő emelt, temették el. A templom padozatán mai napig mutatják az egyszerű kőlapot, mely egykor tetemeit földte.

Míg Endrét csekélyszámú hívei az ájtatos szerzetesek örök nyugalmanak helyére kísérték: Székes

fehérváron nagyszámú gyülekezet lelkes üdvkiáltásai között tette az esztergomi érsek szent István koronáját I. B é l a fejére. Hogy a megkoronázott gyermek Salamon Németországból meghívassék, arra senki sem gondolhatott. Az Endre uralkodása alatt szerzett babérok és az imént kivívóit siker a nemzet nagy részét megnyerték Béla részére.

Első gondja volt czélszerű rendelkezések által a belbékét visszaállítani és a közjóiét emelkedését lehetővé tenni. Evégett Székesfehérvárra nemzetgyűlést hívott össze. A kitűzött napon oly tömegesen gyűlt össze a nemesség, hogy a város nem volt képes azt befogadni, s a falakon kívül, nyílt téren táborozott. Többen az ősi vallás titkos hívei közül fölhasználták ezen alkalmat, hogy az ősi vallás visszaállítása érdekében új kísérletet tegyenek. Szavaik visszhangra találtak a tömegben. A király nem volt képes a népet érvekké meggyőzni afelől, hogy követelését nem teljesítheti. E válságos helyzetben cselhöz fordult. Három napi gondolkodási időt kért. Ezalatt pedig összeharancsolta a közel megyék hadait, s elfogatóván az izgatókat, szétszóratta a tömeget. Ez volt az ősi vallás híveinek utolsó nagyobbmérvű föllépése. Néhány évtizeden át találkoztak még, kik külsőleg keresztények, titokban a pogány szertartásokat gyakorolták. E század végével ez is megszűnt.

Béla ezen szerencsétlen fejlemény után nem soká kormányozta nemzetét. 1063-ban, midőn Esztergom közelében, a regényes Dömösön tartózkodók, a királyi lak összeomlott és romjaiba temette a jeles királyt.

A elszomorodott nemzetnek vigaszai három fi-

gyermeket hagyott hátra: Gejzát, Lászlót és Leventét, kik már kora ifjúságukban vitézségek, nemzeti szellemük és egyéb tulajdonaik által nagy népszerűséget küzdöttek ki magoknak. Az ország főurai közül többen fölszóliták Gejzát, foglalná el atyja trónját. Azonban ő és testvérei felülemelkedtek a hatalomvágyingerein; úgy voltak meggyőződve, hogy Salamon a trón jogos örököse, és a nemzetet is reáhírták, hogy őt elismerje. És midőn a tizenegy éves Salamon csakugyan megérkezék, ők voltak az elsők, kik hódolatukat bemutatták és példájok követésére készítették a nemzetet, mely az idegen földön nevelt, s a német császári ház pártfogása alatt álló gyermeket balsejtelemmel látta a trónt elfoglalni. És csakugyan Salamon méltatlannak bizonyította magát a nemzet bizalmára. Rokonainak nagylelkűségét hálátlansággal viszonzta. Irányokban határozott ellenszenvvel és féltékenységgel viseltetett, melyet rozszlelkű tanácsosak folytonosan tápláltak. Ezek sugalmazásaira az ország harmadrészét, melyet nekik biztosított volt, megtagadta tőlök.

A hercegek nem túrték ezen méltatlan eljárást. Fegyverrel készültek kivívni jogos igényeiket. Azonban a polgárháború iszonyait elhárítá a püspökök közbenjárása, kik a királyt unokavéréivel kibékítették (1065.).

Salamon nem kevésbé, mint az ország hasznát látták a kiengesztelődésnek. Az ezt követő évek eseményei uralkodásának történetében fényes lapokat töltenek be. A hősllelkű hercegek fölújították a magyar hajdankor letűnt dicsőségét és a ma-

gyar vitézség hírével ismét betelték a világot. Bárhol megjelentek, diadal koszorúzta fegyvereiket. Ezeket azonban nem könnyelműen, nem alacsony szenvedélyek ösztönzésére szokták elővonni; hanem csak akkor, midőn a jogosult önvédelem, s a hazának magasabb érdekei parancsolták.

A szomszéd népek, ismételt kültámadások és polgárharczok által elgyengítve látván az országot, elérkezettnek hitték az időt, hogy azt hódításaik és pusztításaik színhelyévé tegyék. Éjszokról a terjeszkedni vágyó csehek, keletről a rabló kunok fenyegették. A hercegek amazokat és ezeket is érzékeny csapások által meggyőzték, hogy a magyar nem merült ki és nem fajult el; hogy midőn összetart és lelkes vezérek állanak élén, a régi erővel képes megvédeni hazáját, megsemmisíteni elleneit. Különösen kiemelendő a Cserhalomnál Doboka megyében Ozul kun vezér ellen vívott csata. A hercegeknek veszélyt és halált megvető bátorságát utánozta a sereg, mely ekként fényes győzelmet vívott ki (1070.). »A magyarok kardjai — olvassuk régi krónikáinkban — megrészeszögültek a kunok vérétől s ezeknek tar fejeit, miut a nyers tőköt szabdalták.« A diadal méltó volt, hogy egyik legnagyobb költőnk, Vörösmarty Mihály, remek hőskölteményben megénekelje.

Két évvel utóbb a hercegeket Nándorfehérvár (a mai Belgrád) alatt találjuk, melynek görög parancsnoka Nikétász a szomszéd besenyőket, kik hazánk délkeleti részeit pusztítani szokták, vállalataikban támogatni szokta. A magyarok nyolcz fatornyot emeltek ezekből sűrű nyílzáport küldöttek a városba, s gépe-

ikkal rést törni igyekeztek a falakon. Mindazáltal két hónapi ostrom után is, kevés kilátás volt az erős vár megvételére. Ekkor egy éjjel a város több helyén tűz ütött ki, mely erős szél által élesztve, lángtengerbe bontotta a várost. Míg az őrség a lakosságot a mentés munkájában segítette: a magyarok fölhasználták a zavart, ostromot intéztek s uraivá lőnek a városnak. Egy fogoly magyar leány volt az, ki honfiait célhoz vezetendő, a tüzet előidézte.

Nikétász az őrség nagy részével a fellegvárba menekült ugyan, de helyzetét tarthatlannak látván, alkudozásba bocsátkozott a királyljal; s miután ez szabad elvonulást biztosított, föladta az erődöt. Salamon kész lett volna megszegni az adott szót és fogóságba hurczolni a görög hadat. De Gejza keresztülvitte a szerződés megtartását. Dukász Mihály görög császár nemes magatartásáról értesülvén, fényes kövétség által tolmácsolta háláját, s ajándéku arany diadémot küldött, mely — mint említetttik — a mostani szent koronának alsó részét képezi.

A dicsőség, melyet a hercegek, személyes bátorságuk és hadvezéri ügyességök által kivívtak; a népszerűség, mely a nemzet, s a tisztelet, mely a külföld részéről jutalmazta, fölbreszté Salamon irigységét. Az ármánykodó Vid és társai nem nyugodtak, míg a király a herezegek vesztét elhatározta.

Gejzát barátai értesítették a veszélyről', mely fenyegeti. Magi köré gyűjtvén tehát híveit és külföldről is segílyt kérvén, Salamon ellen indult. Az első ütközetben, a Tiszán túl, miután seregének némely dandárai árulókká lettek, megveretett. De mi-

helyt testvéreivel és Ottó morva herczeggel egyesült, a c z i n k o t a i s i k o n eldöntő ütközetben megsemmisítette Salamon hadait.

A herczegek most Székesfehérvárra hívták össze azország rendéit. Itt általánosan azon óhaj nyilvánult, hogy az Ausztriába menekült király a tróntól megfosztassék, s helyét a vitéz G e j z a foglalja el; ki engedve a közbizalom sürgető követeléseinek, átvette a kormányt.

Salamon ezalatt sógorát IV. H e n r i k császárt*) főnhatóságának elismerését Ígervén, reábirta, hogy visszahelyezésére sereget vezessen Magyarországba. Azonban, midőn a Duna balpartján előnyomulva mindent elpusztítva talált, és hada élelmiszerek hiányában kezdte szenvedni, anélkül, hogy Gejzával megütközött vagy bármely előnyöket kivívott volna, visszatért birodalmába.

Salamon, meghiúsulva látván reményeit, a pápához fordult, hogy támogatásával visszaszerezze trónját.

VII. Gergely ült ekkor szent Péter trónján, egyike a keresztény Róma és a középkor leghatalmasabb alakjainak. Életcéljául azt tűzte ki, hogy az egyházat teljesen függetlenné tegye az állami hatalomtól. Emiatt hosszú, elkeseredett harcot folytatott IV. Henrik ellen, kiben terveinek leghatalmasabb akadályát látta. Salamon tehát nem számíthatott támogatásra VII. Gergelynél; sőt magára vonta harag-

1) Uralkodott 1056-tól 1106-ig

ját és megrovását amiatt, hogy Magyarországot a német birodalom hűbérévé szándékozott tenni. Ellenben Gcjját jóakarataról és pártfogásáról biztosítá. Sajnos, hogy e derék király csak rövid ideig uralkodott; már 1078. april 24-én elragadta a halál.

VIII.

Szent László.

Miként vész és zivatar után, bármely erős és tartós volt az, végre föltűnik a nap, bogy fényével és melegével új életre hívja a megzavart természet: hazánkban is négy évtized mozgalmi és zavarai után végre hatalmas szellemű uralkodó emelkedik a trónra, hivatva és képesítve visszaállítani a földúlt rendet, orvosolni az elévült sebeket, új fényre emelni a nemzet elhalaványodott dicsőségét.

László volt ez, Gejzának fivére és utódja. Valóságos-, jótékony-, és egyéb erényeiért szentjei sorába igtatta az egyház. Bátorsága-, vitézsége- és egyéb lovagias tulajdonaiért a keresztény hős példányképe gyanánt tisztelte nemcsak nemzete, hanem egész Európa. Emellett pedig erkölcsi- és szokásai- szellemében és irányában, a szó szoros értelmében, magyar volt, ki nemzetének javáért, hazájának emelkedéséért lelkesült és hatott. És hogy semmisen hiányozzék, »az isteni irgalmasság kegyelme — mint legendájában olvassuk — a természet áldásaiban, a közönséges emberi erő fölötti kitűnés ajándékával különböztette meg. Erős karú s gyönyörű ábrázatú vala, s mint az oroszlan természetnek izmos tagjai

Falának. Termetével más emberek fölött egy fejjel kitűnő vala, s már maga testalkata is a királyi kora. nára méltónak tüntette föl.«

Már Salamon uralkodása alatt betöltötte tetteinek hírével az országot. Nevét áldva viselte ajkain főár és pór. Vitézségének csodáit leírták a krónikások, és megénekelték a dalnokok.

Most tehát, midőn a halál váratlanul elragadta Gejzát (1077 tavaszán), senki sem gondolt Salamon visszahívására. És a nép szava, mely egyhangúlag a trónra meghívta Lászlót, valóban Isten szava volt. Ő követte e meghívást. A hatalomvágy nem csábította, mert érezte a hatalom birtokától el nem választható felelősség súlyát. Kötelességérzet volt elhatározásának rugója.

Hogy a belzavarok megújulásának elejét vegye, első gondja volt Salamonnal egyességre lépni. Ez meggyőződés, hogy ármánykodásai nem adják vissza elvesztett koronáját, lemondott jogairól. De nem soká tartotta meg fogadását. Ép oly nagy volt vágya, a mint csekély képessége a kormányra. László élete ellen kezdett fondorkodni. Midőn gonosz terveit felföldötték, László elfogatta és a visegrádi várban őrizet alá helyezte. A nemzeti hagyomány börtönét azon toronyban keresi, mely a királyi vár alján, közvetlen a Duna partjain máig büszkén emelkedik romjaiban, és Salamon tornyának nevezetik. Azonban csúcsíves építészeti idomai kétségtelenné teszik, hogy legalább két századdal utóbb épült, mint Salamon élt,

Salamon fogságából egy nagy nemzeti ünnep alkalmával szabadult meg.

VII. Gergely pápa 108 an István királyt és Imre herceget szentekké avatta; miután életöknek és a sírjaiknál történt csodák lelkismeretes vizsgálata kétségtelenné tette, hogy az egyház legmagasabb kitüntetésére s a hívek tiszteletére megfelelő jogczimekkel bírnak.

Szokás, hogy a szentek sorába iktatott férfiak vagy nők tetemei sírjaikból ünnepélyesen fölvételnek, és köztiszteletre kitételnek. Ez történt hazánkban is. László, az ország főpapjainak és urainak fényes környezetében, megjelent Székesfehérvárott, hová megszámíthatlan néptömeget vonzott a vallásos kegyelet és a szokatlan látvány. A szent cselekményt három napi szigorú böjt előzte meg. Majd a kitűzött napon, a szentek tiszteletére készült énekek zengése mellett, leszállottak a sírboltba. A legenda szerint három napon át hiába erőlködtek fölemelni a követ,, mely a szent király sírját fődé. Végre egy Charitas nevű apácza jelenté a királynak, hogy az csak akkor fog sikerülni, ha Salamonnak visszaadja szabadságát, s vele kibékül. És midőn László e tanácsot követte, oiy könnyen hengerítették el a követ, mintha súlya sem volt volna. Midőn a sír megnyílt — olvassuk ugyanezen legendában — a jelenlevőket oly kellemes illat vette körül, hogy az Úr édeni gyönyöreinek közepette lenni látszanának. A koporsót megtelve találták mintegy olajjal elegyített vörösés vízzel, s ebben úsztak a tetemek. Midőn ezeket tiszta gyolcsba összeszedték, a nedvben sokáig keresték azon gyűrűt, melyet a király jobb kezén viselt. És mivel nem találhatták meg, a király parancsára a koporsóban levő vizet ezüst

kapákba s edényekbe kezdék töltögetni. Azonban minél inkább üríték a koporsót, annál inkább megtelt. Erre a szent ereklyék a templomba vitettek s itt a b. Szűz oltáránál helyeztettek el.

Salamon lelkét nem hatotta meg sem e magasztos ünnep, sem a nagylelkűség, melynek szabadonbocsáttatását köszönheté. Már a következő évben (1084.) mindenfelé segílyt keres László megbuktatására; előbb a német császárnál, majd a pogány kunoknál, és besenyőknél is. Egyszerre nyom nélkül eltűnik. A hagyomány szerint, megrendítve a sors csapásai által, lelkét megszállották a bánat érzelmei. Zordon magányba vonult, s a vezeklés és áhítat cselekményeinek élt. Egykor mint koldus László udvarában is megjelent volna; de felismertetvén, újra eltűnt, és Isztria partjain, Pola közelében, elhagyott, szirtes vidéken végezte életét.

Valóság-e ez, vagy mese? nem lehet meghatározni. A középkor hitelt adott ez elbeszélésnek. Hazánkban több egyház és monostor a töredelem által: megtisztult királyt mint szentet tisztelte.

Ezalatt László fáradhatatlan buzgalommal és bölcs belátással igyekezett a belrendet biztos alapokra helyezni, üdvös törvények és rendeletek által az egyház és a korona tekintélyét megszilárdítani; a szellemi művelődés és az anyagi jólét érdekeit emelni.

Szerencsésen fölhasználva a körülmények kedvező alakulását, az ország határait is kiterjesztette; megszerző a magyar koronának legbecsesebb mellék-tartományát, melyet mai napig bir; míg az utóbbi szerzemények — Moldva és Oláhország, Szerbia, Bul-

gária, Ráma, Bosnia — csakhamar elvesztek. A kapcsolatok e fönnállása nyolczszázad sűrű viszontagságai után, az érdekek természetes azonosságát föltételezi, s az összetartozás szükségképességét bizonyítja. E szerzemény Horvátország vala.

Mai nap Horvátország alatt: Zágráb, Fiume, Varasd és Kőrösmegyék; Szlavónia alatt: Terócze, Pozsega és Szerém megyék területét értjük. László korában ezen elnevezések más területeket jelöltek. Szlavónia alatt a mai Horvátországot, Horvátország alatt a Száván túl a szerb földig nyúló részeket értették.

Ezen tartományokat Heraklius görög császár a VII. század első felében Galicziából meghívott szlávokkal népesítette meg. Horvátoknak és szerbeknek nevezettek e népek; mert ama szó »hegyi lakót,« ez »alföldit« jelent. Két fejedelemséget alkottak, a dalmátiai és a szávait. Az előbbinek fejedelme, a nagyzsupán Bihácsban, az utóbbié Sziszekben székelt. Mindkettő kezdetben a görög császárok, majd a YIH. század vége óta a frank királyok fönlátósága alatt állott.

A magyarok a IX. század végén uralmukat nemcsak a Dráva és Száva közötti részekre, hanem túl a Dráván a tengerpartig terjesztették. Az augsburgi vereség idejében visszaszorítottak ugyan a Szávaig de a Dráva és Száva közötti tartomány Magyarország kiegészítő része maradt I. Béláig. Ez, midőn leányát Ilonát Zvoimir horvát fejedelem nőül vette ama vidéket hozományul adta. De épen ezen

házasság előkészítő az egész horvát fejedelemségnek egyesülését a magyar koronával.

Zvoimir 1089-ben váratlanul meghalálozott. Fiúgyermeket nem hagyott maga után. A horvát főnraak közül számosán versengettek a királyi méltóság megszerzéséért; minek következtében veszélyes belzavarok árasztották el az országot. A mélyebb belátású horvát hazafiak Ilona körül csoportosultak, és László királyt hívták meg. Ennek bölcsességében látták a belbéke visszaállításának, a Magyarországgal való egyesülésben a jövő fölvirágozásnak biztosítékát. László 1091. elején magyar sereg élén leküzdötte a zavargókat, visszaállította a nyugalmat, és a horvát királyság legnagyobb részét Magyarországhoz kapcsolta. Ugyanakkor Zágrábban püspökséget alapított.

Míg ekként az ország határait kiteijeszté: a néptelen vidékeknek új lakosokat szerezni, és egy vad uépet a civilisatiónak megnyerni igyekezett. A Moldvában lakó pogány kunok gyakran intéztek rabló és pusztító hadjáratokat Erdély és a magyar föld déli részei ellen. László egy alkalommal oly szerencsével ütközött meg velök, hogy a sereg tetemes részét foglyul ejtette. A foglyoknak azon ajánlatot tette, hogyha a kereszténységet fölveszik, visszaadja szabadságukat, sőt alkalmas lakhelyeket enged nekik. E föltételt elfogadták, s a Tisza és Zagyva között elterülő termékeny síkságon telepedtek meg. Így jött létre a mai Jászság.

A mi László belkormányzatát illeti, ezt; erély és szigor jellemzi. De ehez lelki, smereteg;

igazságosság társult. És az előbbit 'szívesen viselték az utóbbinak előnyeiért.

Ugyanis elődeinek gyenge és zavarteljes kormánya a nemzeti jellem megromlását, az erkölcsök elvadását vonta maga után. A katalmaskodás, rablás, lopás blnei a nemzet minden rétegeiben meghonosultak. A személy- és vagyonbiztosság — a társadalmi rend és haladás első föltétele — majdnem teljesen elenyészett. Ezen helyzet magát a nemzet [létét és jövőjét veszélyeztette, minélfogva a bajt orvosolni sürgetően szükséges volt; orvosolni pedig csak kérlelhetetlen szigorral lehetett. És ezt kifejezve találjuk László törvényeiben, melyeket azután egyenlően alkalmazott fő- és alrendűre, szegényre és gazdagra.

Magas erényeinek, kormánya fényes eredményeinek híre, s a tisztelet, melyet azok által kivívóit, nem szorítkozott az ország határaitra, mely jogara alatt állott. Ismerte őt az egész keresztény világ. Állítják, hogy a német választófejedelmek, a IV. Henrik által aneggyalázott császári koronát neki ajánlották volna föli, s csak vonakodása okozta, hogy a német birodalom nem uralt magyar királyt. De ha ez kétséges is, bizonyos az, hogy midőn a keresztény világ II. Orbán pápa elnöklete alatt Piacenzában a fölött tanácskozott, kire bizza a szentföld meghódítására indítandó ke-Tesztes hadjárat vezérletét: a közbizalom László személyében öszpontosult. Fényes küldöttség ajánlotta föl az ép oly kitűnő, mint nehéz tisztet, melyet, mint szellemének vallásos és lovagias irányzatával öszhangzót, készségesen elfogadott. Azonban a Gondviselés aögy rendelte, hogy mielőtt a keresztések a földi Je-

ruzsálem visszaszerzésére megindulnak, László a mennyei Jeruzsálem lakójává legyen.

1095. július 29-én elragadta a halál. A fájdalom, melyet e hír népeinél előidézett, nem ismert határt. Voltak uralkodóink, kik fényesebb hadi tetteket, vagy lényegesebb átalakításokat vittek véghez. De nem volt egy sem, ki a nemzetnek rokonszenvét, szeretetét oly osztatlanul megérdemelte és bírta is.

Nagy néptömeg gyászban, könyezve kísérté a szeretett király tetemeit Váradra, hol az általa épített székesegyházban örök nyugalmanak helyét maga kijelölte volt. S a nemzeti gyász nem szűnt meg a temetési szertartások végeztével. Három éven át nem hangzott zene és dal a mulatóhelyeken, s nem ismert örömet, vigságot a nép. Csak midőn a három év elteltével Róma a »szent« dicskörösével vette körül, a tiszteletére zengett énekek hoztak vigaszt a nép szívébe.

A sírbolt, mely tetemeit magába fogadta, legendája szerint, sokféle csodáknak, és emlékeink tanúsága szerint, a nemzeti kegyeletnek állandó színhelye volt. A hívek sűrűn zarándokoltak ide. A bírák a perlekedőket itt vetették alá az istenítéletek próbáinak. Több király, mint Nagy Lajos és Zsigmond, szent László lábainál kívántak eltemettetni.

Ereklyéi is kiváló tisztelet tárgyai voltak. Ezeknek egy részét Nagy Lajos Aachenbe, — a Nagy Károly fényes dómja mellett szent István, László és Imre tiszteletére emelt kápolnának, —küldötte, hol mai napig őrizgetnek. Koponyája, értékes ezüst foglalatban, a váradi káptalan kincstárában volt elhelyezve. Zsigmond ki-

rály (egy 1406-ik évi okmányában) elbeszéli, hogy egy alkalommal, feledékenységéből égve hagyott gyertyalángba borította a kincstárt; minden, elégett s az ércztárgyak felolvadtak, csak a koponya maradt sértetlen. A XVII-ik század elején Napragy Demeter váradi püspök a szent kincset Győrbe hozta, hol máig tiszteltetik. Zágráb egy karcsonjtát bírja. Rómában és Esztergomban nagyobb ereklyerészei őriztetnek.

IX.

Kálmán és utódjai.

Miként első királyunk, István, úgy László sem volt oly szerencsés, hogy a trónt, melyet szilárddá és dicsővé tett, fiára szállíthassa. Csak leánygyermekkel bírt.

Testvérének, Gejza királynak legidősebb fia, Kálmán lett utódja (1095—1114.). Gyenge szervezetet és több testi gyarlóságot hozván magával a világra, gyermekkorában alkalmatlannak tekintették a királyi méltóságra; mert e kor főleg hadvezéreket, hősokeket keresett uralkodóiban. Azonban a testi gyarlóságokért gazdagon kárpótolta a Gondviselés kiváló szellemi tehetségek által. Emelkedett szellem- és élelnek észszel a komoly tanulmányok szeretete társult. Korán beavatta magát a tudományosság minden szakába. És környezete, meglepetve a szokatlan látmány által, melyet a királyi herczeg nyújtott, ki a fegyvergyakorlatok és vadászatok zaját kerülve, könyvek között találja élvezeteit, — félig tisztelettel, félig talán gúnymosolylyal ajkain — »Könyves Kálmánénak nevezte el. S e címeket átvette utóbb a nemzet, főntartotta az utókor.

László, figyelemmel kísérvén unokájának szellemi fejlődését, úgy vélekedett, hogy a tudós ifjú a papi pályára van hivatva, melynek díszje lehet, s az egri püspökséget szánta neki. Azonban Kálmán más-ként gondolkodott Erős tettvágyat érezett lelkében, s az eszméket, melyekhez fölemelkedett, valósítani is akarta. Midőn tehát látta, hogy László, az ő mellőzé-sével, iljabb testvérét szándékozik utódjává kijelölni, őt pedig az e g y h á z i rendek fölvételére készíteti, Lengyelországba menekült. Ezen lépése megváltoz-tatta László elhatározásait. Belátván, hogy az ural-kodóban nagyobb fontossággal bírnak a szellem, mint a test jelességei, a rendek által Kálmánt fogadtatta el utódjául.

És Kálmán igazolta, sőt fölülmúlta a reménye-ket, melyeket személyéhez kötöttek. Nemcsak buzgó és gondos kormányzó volt, nemcsak alattvalói előtt tudta megóvni a korona tekintélyét: hanem a har-czok mezején is otthonosnak bizonyította be magát. Ő a legbékésebb irányú uralkodó, többet és nagyobb szerencsével hadakozott, mint bármelyik elődje. És ez nem lehet meglepő. A háborúk sorsára a sereg szervezésében és a vezérek megválasztásában tanú-sított tapintat nagyobb befolyással bír, mint az ural-kodók személyes ereje és bátorsága.

Alig foglalta el a trónt, midőn Horvátországba kelle sietnie, hol László halála után egy párt kísér-letet tőn visszavívni a régi önállóságot. Kálmán rövid idő alatt elnyomta a lázadást. S ekkor a ten-gerparti vidék meghódítását kezdette meg. Át volt hatva azon meggyőződéstől, hogy Magyarország ha-

talmi állása és anyagi emelkedése szempontjából, életkérdés a tengerig terjeszteni ki határait, közvetlen összeköttetésbe jönni a világkereskedéssel, melynek a közeptenger és az Adria főcsatornáit képezték.

Azonban tervének kivitelében természetes ellen-sége volt a velencei köztársaság, mely szintén a Dalmatia fölötti uralomra törekedett. Az érdekek összeütközése daczára, Velenczét és hazánkat rövid időre egyesítette a közös veszély, melylyel egy ifjú, szilaj nép mindkettőt fenyegette. A normannok északi hónukból, Skandinávia rideg tájairól hajóikon bekalandozták Európa összes partvidékeit, s három országot alkottak: Angliában, Franciaországban és déli Olaszországban. Apuliából könnyű kalózhajóikon gyakran átsaptak a dalmát partokra, s a gazdag városokat fölprédálták; sőt félni lehetett, hogy itt állandóan megfészkelik magokat. A velencei herczeg és Kálmán elhatározzák, hogy ezt meggátolják; a normannokat közös erővel saját tartományukban kívánták megtámadni.

A magyarok, mióta a kereszténységet fölvtették, s külföldi kalandjaikkal fölhagytak, ily messze és merész hadjáratra nem vállalkoztak. Most (1096.) velencei hajók Apulia partjaira szállítottak egy magyar hadat. Ez diadalmasan megmérkőzött a vitéz normannokkal. Majd két nagyobb várost, Brindisit és Monopolit megszállott. Három hónapot töltött a sereg olasz földön, míg Kálmán visszahívta.

A király ugyanis időközben meggyőződött, hogy reá nézve veszélyesebbek a velenceiek, mint a távol normannok. És valóban, Velence nem engedhette, hogy a

tengerpart a magyar koronához csatlakozzék; mert ezáltal tengeri uralmát és kereskedelmi hatalmát egyaránt súlyos csapás érné. Kálmán előtt világos volt, hogy ha terveit keresztül akarja vinni, előbb Velenczével kell megmérkőznie. Ez pedig, miután hajóhaddal nem rendelkezett, nehéz, úgyszólván kivikelen feladat volt. Oly hatalommal kelle tehát szövetségnie, mely hajóhaddal birt és Velenceze ellenségeihez tartozott. Ilyen volt a n o r m a n n f e j e d e l e m .

Ez magyarázza meg a rögtöni fordulatot, mely Kálmán politikájában észlelhető. Nemesak hadait siet visszavonni Apukából, hanem szoros szövetségre lép R o g e r fejedelemmel. Harduin győri püspök vezetése alatt fényes követséget bocsátott hozzá, mely a szövetséget létrehozza és ennek megszilárdítása végett, a fejedelem leányát Buzillát nőül kérje. A követség kitűnő fogadtatásban részesült. A tárgyalások teljesen eredményre vezettek, Kálmán már 1097. tavaszán Buzillával egybekelt. Azonban e szövetség nem termé meg a várt gyümölcsökét. Kálmánt Velenceze ellen viselt hadjárataiban nem támogatták normann seregek.

Annál nagyobb a dicsőség Kálmánra nézve, hogy enélkül is czélt ért. Midőn 1102-ben Horvátországban lázadás tört ki, alaposan gyanítván, hogy azt velencezi fondorlatok idézték elő, hadait átvezette a. Kulpa folyón — a magyar korona területének eddig déli határvonala, — s a Velenceze főnhatósága alatt álló tengerparti városok ellen indult. Legelőbb a gazdag S p a l a t o alatt ütött táborn, s készüléket tett az ostromra. A polgárok azonban érsekeket, C r e

scentiust küldötték ki hozzá, hogy vele alkudoz-
zék; s miután a király a várost biztosította, hogy elő-
jogait és kiváltságait*) tiszteletben tartandja, a kapuk
megnyíltak előtte. Zára és több más város, meg-
nyerve a király bölcs magatartása és nagylelkű bizto-
sításai által, szintén meghódoltak neki. Miután uralmát
Ráma tartományra **) is kiterjeszté, az újon szer-
zett tartomány rendéit Ó-Zára (Zara-Vecchia) váro-
sában maga köré gyűjtötte, s itt Horvát- és Dalmát-
ország királyává koronáztatta magát.

Kálmán folytonosan legfőbb gondjának ismerte
a fontos szerzemények biztosítását. Négyszer találjuk
öt (1103-, 1105., 1108., 1111-ben) a tengerparton,
hol személyes jelenléte által az új kapcsokat szoro-
sabbakká és Velenceze ármányait ártalmatlanokká
tenni igyekezett.

Eközben időt talált az anyaország jbelviszonyai-
val, a közigazgatás minden ágaival behatóan foglal-
kozni. Számos javításokat vitt keresztül. És biztosan
állítjuk, — bár az emlékek erről hallgatnak, — hogy

*) Ezek között legfontosabbak a következők: a
polgárok szabadon választják főpapjokat és grófjokat; az
utóbbi a mellé rendelt tanácssal szabadon igazgatja a vá-
rost; a városi vámpénz $\frac{2}{3}$ részén kívül semmi egyéb adó
a királynak nem fizetnek.

**) Ráma nevét a hasonló folyótól nyerte. Ezalatt
a magyarok Bosnyákországot értették, mely a Száva, Ver-
bász, Drina folyók közötti tartományon kívül a Narenta
folyón túl elnyomuló Chulmiát — a mai Herzegovinát —
is magában foglalta. Kálmán kétségtelenül Rámának csak
egy részét szerezte meg.

a tudós és magas műveltségű fejedelem, a hazai művelődés körül is sikeres tevékenységet fejtett ki.

De míg a nagy eszmék, melyeket fölkarolt, és a siker, mely törekvéseit koronázta, nevét dicsővé teszik, a fényre némileg homályt vet egy kegyetlen tény, melyre magát élte alkonyán elragadtatni engedte - bár az előzmények és a kornak kegyetlen jelleme enyhítő körülmények gyanánt tekinthetők.

Kálmánnak, mint tudjuk, Almos volt ifjabb testvére. Viszonyuk kezdettől fogva nem lehetett szívélyes, miután nagybátyjoknak Lászlónak Almos volt kedvence, s ennek szánta a trónt. Midőn ez tervét megváltoztató, Almost Horvátország kormányzójává nevezte. Kálmán alkalmatlannak tapasztalván ezen fontos és nehéz állomás betöltésére, elmozdította, s kárpótlásul a Tiszántúli országrészt bizta reá. De Almos sértve érezte magát hiúságában, s ezóta bátyja iránt engesztelhetlen gyűlöletet táplált. A viszályok, melyek ebből keletkeztek, csakhamar nyílt ellenségeskedésbe mentek át. 1104-ben a két testvér már fegyveresen állott egymással szemben. Szerencsére, a jobb hazafiak meggátolták a polgárháború kitörését, és kibékítették a testvéreket.

Kálmán mindent feledett. De Almos már néhány év múlva lengyel segélylyel újabban ellenségesen föllépett. Kálmán rögtön ellene indult. Almos nem mert vele megütközni, s lábaihoz borulva bocsánatot kért. Ezt másodsor is megnyerte. Mindazáltal most sem nyugodott meg. 1108-ban V. Henrik császárt rábírta, hogy seregeit Magyarország ellen vezesse. Ez Pozsonyt vette ostrom alá. Midőn azonban a város

erős ellentállást fejtett ki, békét kötött, büntetlenséget biztosítva Almosnak, ki most a szent földre zárándokolt. Innen visszatérve, rozlelkű környezetének, befolyása ismét fondorlatokra ragadta.

Kálmán 1113. óta folyton betegeskedett. A gondok és fáradalmak megtörték gyenge testét. Szűnni nem akaró heves főfájások kínozták, melyek időközönként eszméletétől is megfosztották. Ügyetlen orvosa még súlyosbította baját. Az erős tapasztok, melyeket fejére alkalmazott, agyvelejének egy részét kiszívták. Ily állapotban ingerlékenyebb, erőszakos tettekre készebb volt, mint egészséges korában. Midőn tehát Almos újabb cselszövényeiről értesült, parancsot adott, hogy Álmos és fia Béla elfogatván, vakíttatsanak meg. A kegyetlen rendelet végrehajtatott, és a szemek világától megfosztott hercegek a dömösi zárdában helyeztetek őrizet alá.

Kálmán ezen eseményt nem sokáig élte túl. 1114. február 3-án megszűnt élni.

Alig hunyta be szemeit egyik legnagyobb királyunk, tizenhároméves fiának, II. Istvának uralkodása alatt, a mű, melyet megalkotott, ép úgy hanyatlásnak indult, mint első szent királyunk halálával az ő alkotása. Legelőbb Dalmátia veszett el, melyet Velence sietett elfoglalni. Két évvel utóbb a magyar seregek vitézsége visszaszerezte ugyan; de a megkötött béke föltételei Zárát a szigetekkel Velence birtokában hagyták.

Később, midőn a király nagykorúvá lőn, beavatkozva, s részben szerencsétlenül, oly külháborúba,

melyek hazánkat nem érdekelték, s így könnyelműen fölládozva a magyar vért, népszerűtlenné lőn. Egy alkalommal (1127.) két orosz fejedelem háborúskodván, az egyik Istvánt hívta segítségül. Ez személyesen vezette hadait orosz földre. Miután Przemisl városát hosszú ostrom után jelentékeny áldozatokkal megvette, Kiew alá indult. Itt azonban a kíséretében levő magyar urak elhatározták, hogy nem engedik tovább szükség és cél nélkül emészteni a magyar erőt. Kijelentették, hogy többé nem harcolnak, és csapataikkal visszatérnek. István kényszerítve látta magát fölhagyni a hadjárat folytatásával.

De lelkében boszút forralt, s azokat, kik az erélyes föllépés szerzői valának, törvényes eljárás nélkül kivégeztette, vagy börtönbe vettette. Ez annyira fokozta a már előbb is uralkodó elégületlenséget, hogy több főúr nyílt lázadást kísérelt meg, s a trón elfoglalására tört. Ily merényletekre azon körülmény is bátorította őket, hogy István, ki kora kicsapongások által egészségét földúlta, folytonosan betegeskedett. Miután pedig gyermektelen volt, úgy vélték, hogy vele sirba száll az Arpádház fiága.

István is így vélekedett. Ugyanis kevéssel trónra lépte után, nagybátyja, a vak Álmos herceg, Görögországba menekült, hol nemsokára meghalt. Fiát a szintén vak Béla herceget a pécsvárad apátságba elrejté, s hívei által halálhírét terjesztető, nehogy a király boszújának, vagy féltékenységének áldozatul essék. Béla mindaddig a pécsvárad benézések gondos védelme alatt lappangott, míg Istvánt feslett életmódjának következményei a sír széléhez

hozták. A közelgő halál komolylyá tette és aggódóvá a haza sorsa iránt. Midőn folyvást azon gondolat foglalkoztatá és kínozá, mily belzavarok és trónviltlongások színhelye leend az ország az ő halála után, a környezetében levő urak végre óvatosan tudomására hozták, hogy aggodalmi alaptalanok, miután az Árpádház egyik férfisarja még életben van. Föltárták, hogy Béla a zárda magányában erőteljes és kitűnő képességekkel bíró ifjúvá fejlődött.

István élénk örömmel fogadta e fölleplezést-Nemcsak mert aggodalmait eloszlatta, hanem azért is, mert most alkalmat nyert jóvá tenni az igazságtalanságot, melyet atyja az ártatlan [gyermeken elkövetett. Rögtön udvarába hozatta, utódjául jelölte ki, és a szerb fejedelem leányábau Ilonában gondos nőt és erőteljes kormánytársat adott a vak fejedelemnek.

Ezután az örökkévalóságra készült. Életének végső idejét az áhítat gyakorlatai között töltötte. Töredelmes érzelmeinek külső jelét adandó, szerzetes ruhát öltött, melyben az ifjú, alig 30 éves király 1131. elején meghalt.

A vak király II. Béla (1131—1141.) uralkodását a boszú véres tette nyitotta meg. Nejének, a szenvedélyes Ilonának unszolására, elhatározta, hogy boszút áll azokon, kik az ő és atyjának üldöztetését, s megvakíttatását eszközölték. Aradra országgyűlést hirdetett, melyre nagyszámmal sereglettek össze az ország rendei, hogy az uralkodót üdvözöljék. Azok sem maradtak el, kiknek okuk lett volna félni. A ki-

rály, neje által vezetettve, jelent meg a rendek körében. Részvét és lelkesedés fogadta őt. Midőn a trónt elfoglalá, Ilona szólalt meg. »Hű nép! — ezek voltak szavai — urak és nemesek, vének és ifjak, gazdagok és szegények! halljátok: Isten mindegyiteknek adott szemet, hogy lássatok; mi az oka, hogy urunk, királyunk meg van fosztva szeme világától?! Kiknek tanácsából érte őt a csapás? És a bűnösök elkerülik-e boszútokat?«

A síri csendet, mely a beszéd alatt uralkodott, annak végeztével, iszonyú zaj váltotta föl. A rendek fegyvert rántottak, és azokra rohantak, kik mint Alános ellenségei és Kálmán bizalmas tanácsosai ismeretesek voltak. Ezeket rögtön fölkoncizolták. Számuk hatvannyolcra ment. Megmenekülni kevésnek sikerült.

Minden erőszakos tett már magában hordja a büntetés elemeit; visszahatást idéz elő, melynek kiszámíthatlanok következményei. Most is azok, kiknek okuk volt életüket félteni, vagy mint a legyilkoltak rokonai, boszút állani óhajtottak, a külföldre menekülve, a királyt ismételten háborúba bonyolították. Ekként elvesztette uralkodása a béke s biztonság föltételeit.

Egyébként Béla vaksága miatt keveset foglalkozhatott az ország ügyeivel. Ezeknek igazgatását férfiasslelkű nejének engedte át. Ez számos családdal ajándékozta meg férjét; mi által az Árpádház kihalása fel lőn tartóztatva. Három fia közül Gejzának a magyar koronát biztosította, Istvánnak a Szerémséget

adta, Lászlónak pedig Bosnyákországot, melyet
Ilona jegyajándéku szállított a magyar koronára.

Béla 1141-ki február 13-án halt meg. Székes-
fehérvár királyi sírboltjába temették atyja mellé,
kinek hamvait Görögországból áthozatta vala.

X.

A görög befolyás és beavatkozás kora.

(II. Gejza 1141—1161. — III. István 1161—1173. — II László és IV. István trónbitorlók 1162. — III. Béla. 1173—1196.)

Magyarország földirati helyzete, mely két hatalmas birodalom közé ékelve, ugyanannyi veszélyeket, mint előnyöket teremtett az államnak, Nyugat felől határos vala a német birodalommal, melynek császárai Isten helynökeilil tekintvén magokat, világuralmi terveiket vallásos alapokra szerették visszavezetni. Keleten a görög birodalom a hanyatlás kétségtelen jeleit tüntette föl ugyan; de hirt még annyi anyagi és erkölcsi erővel, hogy hatalmas kéz fényes múltjának visszaállítására kísérletet tehessen.

Az önálló, megerősödött Magyarország útjában állott, határt szabott mindkettőnek. Nyugat, vagy kelet császára csak úgy valósíthatta világuralmi terveit, ha Magyarországot birodalmába kebelezte, vagy legalább főhatóságának alávetette.

Azonban épen e tényállás a magyar államnak európai fontosságot kölcsönzött. A magyar állam önállósága védgát volt a világuralmi tervek valósulása

ellen, és föltételévé lőn a politikai egyensúlynak. Ha Magyarországnak érdemül tudja be a történelem, hogy az ozmán uralmat elhaladásában feltartóztatta: nem csekélyebb szolgálat volt az, melyet az európai népek szabadsága és culturája érdekében tett, midőn egyfelől a német, másfelől a görög császárok nagyravagyó terveit megghiúsította.

Láttuk, mint küzdött meg nemzetünk a német császárok ismételt kísérleteivel. Megújultak ezek később is.

A görög császárok ezen korszakban, hazánk szerencséjére, általán törpe egyéniségek voltak, alig tudva magukat föntartani ingadozó trónjukon, steljesen képtelenek nagy eszmék fölkarolása- és valósítására. Azonban soraikból kimagaslik M á n u e l császár a Komnenek családjából (uralkodott 1143—1180.)' Az erélyes és cselszövő, nagyravagyó és munkás fejedelem, új politikát honosita meg, új életet kelte Bizanczban. Első sorban M a g y a r o r s z á g r a irányozta figyelmét.

Hazánk ügyeibe avatkozni II. Gejza (1141 — 1161.) alatt nyert alkalmat. Ennek kiskorúsága alatt nagybátyja B e l u s bán, a szerb Ilonának testvére, kormányozván az országot, reábírta rokonát B l a c h i n szerb fejedelmet, hogy magát a görög főnhatóság alól kivonja és a magyar korona felsőségét ismerje el. Ily terv nem merülhet vala föl kevezőtlenebb indöpontban, mint épen most. Mánuel ugyanis nem volt hajlandó túrni a sérelmet és veszteséget. 1151-ben a szerb földre vezette seregeit, s azt elpusztította. A következő év tavaszán magát Blachint elfogta s a görög

fönhatóság elismerésére kényszerítette. De most már nem elégedett meg ezen eredmény nyel. Átkelvén a Száván, Zimonyt megvette és a Szerémséggel földúlta. Gejza erre hadait Mánuel ellen vezette; mire ez békét kötött.

Két év múlva (1154) mindkét uralkodónak családjában viszályok keletkeztek. Gejzával testvérei István és László meghasonlottak, s Manuelhez futottak. Viszont a görög császár rokona, Andronikus a magyar udvarban keresett segélyt. Gejza 1155-ben sereget küldött a görög birodalomba. Mánuel erős görög hadat küldött ellene, melyet István, herczeg is kísért. A magyarok visszavonulni igyekeztek. Azonban a görög had utjokat állotta. Véres csata fejlődött ki, melyben a magyarok részére hajlott a szerencse. A következő évben (115Ö.) újra béke kötöttet.

Mánuel ekkor belátta, hogy migaz erélyes Gejza él, nem remélheti terveinek sikerét. Elnapolta azokat, hogy csakhamar, kedvezőbb viszonyok között, újra fölvegye.

A lelkes királyt kora halál — alig 32 éves volt — ragadta el. Fia III. István tizenöt éves volt, midőn a korona reászállott. Mánuel most érkezettnek látta az alkalmas időpontot, hogy terveivel nyíltan föllépjen.

Alig véné Gejza halálának hírért,, azonnal megindította seregeit Magyarország felé, s követeket küldött előre, kik által a nemzetet fölhívta, hogy Gejzának fiát Istvánt mellőzve, testvérét István lierceget ismerjék el királyuknak. Vakmerő fölszólítását akként indokolta, hogy a magyar örökösödési jog szerint a király halála után nem fiát, hanem öcscsét illeti meg

a trón. A magyar rendek c fölhívást, mint az ország függetlensége és közjoga ellen intézett merényletet, méltó haraggal visszautasították. Mánuel előre látta ezt; ő csak ürügyet kívánt nyerni ellenséges föllépésre. Se-regeit a határokhoz vezette, Haram várát — a mai Újpalánkot — megvette és innen ígéretek, megvesztegetések segélyével, a magyar rendek között pártot szerezni igyekezett.

Törekvései nem maradtak eredmény nélkül. Sajnos, számosán találkozott, kiket a hatalom- és hírvágy hajlandókká tett önző érdekeikért fölládozni az ország önállását, a nemzet becsületét. De még ezen romlott jellemű urak is, bár készek valának elpártolni törvényes királyuktól: a Mánuel által ajánlott István herceget, kiben a görög tervek vak eszközét látták, vonakodtak elfogadni, hanem testvérét a hazafiasabb érzelmű László herceget kérték ki-rálynak Mánuel beleegyezett, síi. László 1161. nyarán megkoronáztatott. Azonban már néhány hónap múlva a halál megfosztotta őt trónjától. Mánuel ekkor kivitte, hogy a párt, mely előbb Lászlót elismerte, (IV.) Istvánt fogadja el királyul. Mire ez háláját császári pártfogója iránt akként róttá le, hogy neki a Szerémséget átengedte. Az ország területének megcsonkítása és önkéüyes kormányzása az ellenszenvet, mely személye ellen még saját pártja körében is uralkodott, általánossá tette. Csak addig érezhette magát biztonságban, míg a görög hadakra támaszkodhatott. Mihelyt ezek kivonultak, a nemzet tömegesen fölkelt, kiüzte őt az országból és a törvényes uralkodót III. Istvánt visszahelyezte a trónra. Mánuel, ne-

hogy magát az egész nemzet és saját pártja e lőtt is gyűlöltté tegye, elejtette védenczét. Czéljának elérésére más utat választott.

1163-ban Palaolog Györgynek, a testőrség parancsnokának vezetése alatt fényes követséget küldött ül. Istvánhoz. Barátságát, jóakarátát ajánlotta neki, és a létesítendő szívélyes viszony megszilárdítása végett azon meglepő kérést intézte hozzá: adná át neki ifjabb testvérét Béla herceget. Kijelenté, hogy miután figyermekkel nem bir,' Bélát, kinek leányát fogja eljegyezni, rendeli örököséül. A magyaroknak tetszett az ajánlat, reméllvén, hogy ekként a békeség teljesen biztosítva leend. Béla Konstantinápolyba küldetett, hol Mánnel csakugyan eljegyzé neki leányát, trónörökösül jelölte ki, és nevét a görögöknek kedvesebb hangzású, Alexiusra (Elek) változtatta.

Mánuel lelke előtt azon nagy eszme lebegett, hogy azt, mit maga nem volt képes kivinni, Bélának könnyen sikerülhet: a görög birodalmat és Magyarorságot összekapcsolni; miután István gyermektelen halála esetére ő volt a magyar trón örököse.

Mindazáltal a magyaroknak és Mánuelnek reményei egyaránt meghiúsultak. A béke nem volt tartós. A görög császár kizsákmányolni kívánta Bélának a görög udvarban való tartózkodását, s István királytól a Szerémséget követelte, mint a herceget megillető országrészt. Miután pedig tagadó választ vett, nemcsak a Szerémséget, hanem Dalmátiát is elfoglalta, és öt évi változó szerencsével folytatott háború után (1165—69.), megtartotta.

Mánuel számításai sem valósultak. 1170-ben fia született neki, kit most örökösül fogadtatott el Bélától pedig, nehogy fiára nézve veszélyessé válhassék, leányának kezét is megtagadta.

Három évvel utóbb (1173. május 4.) III. István, élete virágában — csak 27 éves volt — hirtelen halállal kimúlt. Mánuel ekkor Bélát görög sereggel Magyarországra küldé. Ő volt a trónnak természetes, törvényes örököse. S az ifjú, tehetséges és művelt herceg méltónak látszott, hogy azt elfoglalja. De a magyar rendek nagy része idegenséggel viseltetett iránta. Azon körülmény, hogy a görög udvarban neveltetett, s a gyűlölt Mánuel védencze volt, igazolni látszott az aggodalmat, hogy a görög politika eszköze leend, s kormánya alatt az ország függetlensége és a kath. egyház érdekei veszélyeztetve lesznek. Kik így gondolkodtak, Bélának ifjabb testvérét, G e j z á t kívánták a trónra emelni.

Bélának sikerült leküzdeni az ellenpártot és Gejzát foglyul ejteni. Mire kiváló erélylyel ragadta kezébe az ország igazgatását. Személyes tulajdonai, kormányzati ügyessége és nagylelkűsége által lefégyverezte ellenségeinek gyűlöletét. Tényekkel czáfolta meg az aggodalmakat, melyeket ébresztett. Mánuel halála után a Szerémséget és Dalmátiát visszacsatolta a magyar koronához. A görög birodalom részéről nem talált ellenállásra. Ez Mánuel utódai alatt, trónvillongások és polgárháborúk által emésztve, megszűnt veszélyes lenni hazánkra.

Velence többször tett ugyan kísérletet a dalmát városok visszaszerzésére. De Béla buzgó örököse és

fegyvereinek szerencséje meghiúsította azokat. Főleg Kalán pécsi püspök és horvát bán szerzett magának jelentékeny érdemeket a magyar korona ezen fontos tartományának megtartatása körül.

Béla ekként visszaállította és megoltalmazta az ország területi épségét. Sőt a magyar koronát ny tartománnyal gyarapította, Gálicziával. III. Boleszláv lengyel király jegyajándékul adta azt leányának, Judithnak, midőn László magyar herczeggel, (az utóbbi ellenkirálylyal) egybekelt. E házasságból született M i c z i s l á v, kit a tartomány megilletett. De ez vetélytársai által megmérgeztetett, mire a tartomány birtokáért véres háború keletkezett. Béla az egyik fél által meghivatva, megjelent seregeivel Galicziában, azt elfoglalta és ifjabb fiát Endrét "rendelte királyává. Azonban az egyik trónkövetelő Wladimir lengyel segélylyel visszatért és Endrét kiűzte. Bár utóbb (1203.) ismét visszaszerezte az országot s (1213.) ifjabb fiát Kálmánt királyává koronáztatta: ennek uralkodása sem volt zavartalan. Több lázadás támadott ellene, s egy alkalommal maga [ne-jével együtt a lázadók kezeibe került, honnan atyja csak hosszú alkudozások után tudta kiszabadítani. Ezóta a magyar királyok Galicziának csak címét bírták.

Bélának, ki a magyar királyság tekintélyét visszaemelte azon magas fokra, melyen László és Kálmán alatt állott, az ország belső kormányzatának és közigazgatásának kifejlesztése, a nemzeti műveltség előmozdítása körül is sokat köszönhetett. A görög udvarban szerzett tapasztalásait szerencsésen értéke-

sította. Számos új intézményt és oly rendelkezést, melyek a külföldön czélszerűeknek bizonyultak, a nemzeti szellem követeléseihöz alkalmazottan, életbe léptetett. Különösen fontos következményekkel bírt az, hogy az igazgatás és törvénykezés körében divatozó szóbeli eljárás helyett, az Írásbelit honosította meg.

A szoros összeköttetés és gyakori érintkezés, mely hazánk és Görögország között, uralkodása alatt békés jellemet nyert, üdvös hatású volt. És nemcsak a kelettel, hanem a nyugat előhaladott népeivel is igyekezett kapcsolatokat létrehozni. Midőn első neje Ágnes görög hercegnő meghalt, 1186-ban Margittal, Fülöp francia király nővérével lépett házasságra. Ennek kíséretében több francia úr jött hazánkba; viszont magyar ifjak is sűrűn kezdték fölkeresni Franciaország híres főiskoláit. Új csatornák nyíltak meg, melyek a tudományt, ízlést és művelődést hazánkba vezették.

XI

(Imre 1096—1204.— III. László 1205.— II. Endre
1205—1235.)

III. Béla halálával ismét beborult a nemzet egész láthatára és a sűrű fellegek vészterhes vihart jeleztek.

III. Béla fiának, I m r é n e k rövid — alig kilencz évre terjedő — uralkodási idejét majdnem [egészen betölté azon polgárháború, melyet testvérének Endre herczegnek nagyravágyása idézett föl. Pártot és sereget gyűjtve, Horvát- és Dalmátország átengedésére kényszerítette bátyját. De midőn 1199-ben újabban fegyvert ragadott, a szerencse elfordult tőle és Ausztriába menekült. III. Incze közbenjárása kibékítette a két testvért; azonban a béke nem volt tartós. Endre azon reményt táplálta, hogy bátyjának halála esetére, reászáll a korona. E reményt meg hiúsítva látta, midőn Imre a rendeket reabírta, hogy kiskorú fiának, Lászlónak hűséget esküdjenek. Endre ekkor az urak egy részét megnyervén, s többeket a király környezetében árulásra bírván: harmadízben kítűzte a polgárháború zászlaját.

A két testvér hadai a Dráva közelében találkoztak. Imre seregét támadásra készült vezetni, midőn

nem csekély megdöbbenésére, több főúr dandárával együtt elhagyta táborát és Endréhez ment át. Azok, kik a király mellett maradtak, az ellenség túlnyomó erejét látván, sürgetően javasolták neki, hogy visszavonuljon. De Imre e válságos pillanatban ritka lelkiert tanúsított. Oly tetre határozta el magát, mely akár az eszme merészségét, akár a kivitel sikerét tekintjük, elszigetelve áll a történelem lapjain.

Kijelenté, hogy személyesen fogja fölkeresni öbését. Egyedül, fegyver nélkül, csak vesszőt tartva kezében, indult meg. »Majd meglátom — mondá a fölmagasztosult bátorság hangján — ki merészli fölemelni kezét királya ellen?!« Hívei meglepetve, aggódva látták távozni. Midőn az ellenséges táborhoz jutott, az előőrsök, majd a többi vitézek sorai is tiszteletteljesen megnyíltak előtte. Egyenesen Endre sátorába sietett. A jelenet, mely itt kifejlődött, drámai nagyszerűséggel fejeztetett be. Imre karon ragadta öcscsét és anélkül, hogy ennek hívei részéről ellenállással találkoznék, saját táborába vezette, innen pedig fogságba küldötte. Nem csodáljuk, ha olvassuk, hogy a pártos had a király lábaihoz borult és bocsánatot kért. Magas lelki bátorság tényei soha sem tévesztik el hatásukat.

Így végződött a polgárháború. Imre külföldi hadjáratai is szerencsések voltak. 1202-ben Szerbországban harczolt. Itt Blachin fejedelem halála után, ennek két unokája a fejedelemségért versengvén, Vük az ifjúbik, Imréhez fordult segélyért, Ígervén, hogy a magyar korona főnhatóságát elismeri. Imre engedett e iölhívásnak és miután vetélytársát leküzdötte, mint

hűbéres fejedelemre ruházta Szerbiát. Innen Bolgárországba is átcsapott, és jelentékeny részét meghódította.

Két évvel utóbb (1204.), veszélyes betegségbe esvén, ismét oly tényt vitt véghez, mely bizonyítja, hogy nem közönséges szellemű uralkodó volt. pccsét a börtönből halálos ágyához hivatá. Nemcsak kiengesztelődött vele, hanem kiskorú fiának gyámjává rendelte. Azon hitben, hogy ekként testvérenek ambícióját is kielégítette, szívét is meghódította, megnyugodva halt meg. Egerben temettetett el.

Endrét a bizalom, melylyel haldokló bátyja megtisztelte, s a hatalom, melylyel fölruházta, nem elégítette ki. A királyság czíme és fénye volt vágyainak tárgya. Neje, a meraniai Gertrud, hiú, szenvedélyes nő, hathatósan ápolta férje lelkében a nagyravágyást. így történt, hogy már néhány hónappal Imre halála után ennek özvegye kényszerítve látta magát fiával Leopold osztrák herceghez menekülni. Az országot újra a polgárháború veszélyei fenyegették. Ezeket csakis a gyermek-királynak váratlan halála (1205. május 7.) hátrította el.

Endre előtt most nyitva állott a trónra vezető út. De amily buzgóságot és tevékenységet fejtett ki megszerzése körül, oly könnyelműnek és hanyagnak mutatkozott a kötelességek teljesítésében, melyekamagyas méltósággal összekötve vannak. Gyenge és erélytelen lelkű, egészen nejének uralma alatt állott. Ez pedig nem késett ledér öcscseit az udvarba liivni, hol előkelő méltóságokkal és jelentékeny adományokkal halmozta el. Így Bertholdot, a legkiválóbb ma-

gyar urak mellőzésével, kalocsai érsekké és horvátországi bánná nevezte. Ez a magyar urak körében közelégitetlenséget idézett elő, mely tetőpontját érte el, midőn Endre Galicziába távozván, Gertrudot és Bertholdot rendelte helytartóivá. Elbizakodottságuk és önkényök most nem ismert határt.

A magyar urak soká túrték ezt, míg végre a szenvedély véres tettekre ragadta őket. A komolyabb veszély előhírnöke volt, hogy többen, fegyveres csapat élén Berthold lakára törtek, s azt földúlták. Később a királyné személye ellen irányult a boszuvágy. Ennek kielégítésére csakhamar ő [maga adott alkalmat. Bánk-bán köztiszteletben álló főurnak erényes nejlén, a királyné tudtával és segélyével, egyik rokona erőszakot követett el. A meggyalázott hölgy rokonai és barátai erről értesülvén, a királyi palotába nyomultak, s a gyűlölt királynét meggyilkolták.

Mennyire gyenge volt Endre, s mennyire megvala ingatva a korona hatalma, eléggé föltűnteti azon tény, hogy a véres merénylet szerzőit megbüntetni nem merészle. Sőt, hogy az elidegenített urakat megnyerje, nem habozott várjavakat és királyi jövedelmeket pazarul adományozni; mi újabb zavaroknak és bajoknak kútforrásává lőn.

Ekkor a királyság és az ország szomorú hanyatlásának ezen jeleitől, a közfigyelmet egy kiváló esemény vonta magára. Ez a magyar keresztesh a d j á r a t .

A középkor egyik legfontosabb és legszebb tényét a kereszteshadjáratok képezik. Híven vissza-

tükrözik ezek a középkori társadalom minden jellemvonásait, ifjú lelkesedése- és magasztos áldozatkészségével, lovagias kalandvágyát a mélyebb számítás, a tervszerű kivitel hiányával.

Egyúttal a vallásos eszme társadalmi hatalmának tetőpontját jelezzik. A buzgó hivek elviselhetlennek tartják azon gondolatot, hogy a föld, melyet Isten fia születésével és 'csodáival, szenvedéseivel és halálával megszentelt, honnan az üdvösség az egész világra szétáradt: pogány népek kezei között folytonosan megfertőztessék. Szilárd meggyőződésé lőn, hogy ennek megszüntetésében közreműködni, Isten előtt kiválóan kedves dolog; hogy kik e hősi vállalatra elszánják magokat, Isten támogatására, és ha életüket feláldozzák, jutalmára bizton számíthatnak.

Így történt, hogy a keresztény világban a szent föld visszaszerzése jelszóvá lőn, mely Európa egyik végétől a másikig vízhangra talált papok és világiak, gazdagok és szegények szíveiben. Száz- és százerek elhagyják hazájokat és családjaikat. Az ut hossza dalmassága, a közlekedés nehézségei, a veszélyek sokféle nemei senkit sem tartanak vissza. Zúgolódás nélkül túrnek el minden nélkülözést, megilletődés nélkül látják százankint elhalni kimerült társaikat. Kik soha tengert nem láttak, kiknek képzelők folytonosan táplálkozott az oceán viharainak és szörnyeinek meseszerű rajzaival: most bátran bízzák magokat hullámaira. Majd egy új világ-rész partjaira lépnek, hol a nap égető heve kínozza, nagy pusztaságok az éhség és szomjúság kínjaival fenyegetik. Végre elérkeznek céljokhoz

De itt a legyenlőtlenebb küzdelem várakozik reájok. Nagyszámú pihent és vakbuzgó ellenséggel állanak szemben. És mégis örömmel mérkőznek meg vele. A lelkesedés fokozza erőiket és elszántságukat. Mert hisz reájok nézve meghalni az Üdvözítőért, ott hol az Üdvözítő meghalt ö érettük, ép oly édes s még fényesebb jutalmat ígér, — mint a diadal. Ily hatalommal bír — a h i t.

Az első keresztes hadjárat 1094-ben indult meg. A főserég, Bouillon Gottfried lotharingiai herceg vezérlete alatt, 1097-ben megvette Jeruzsálemet, elfoglalta Palesztina nagy részét s itt keresztény királyságot alapított. Miután utóbb ennek jelentékeny részét a törökök ismét visszaszerezték volt, szent Bernát lángoló ékesszólása 1147-ben III. Konrád császárt és VII. Lajos francia királyt a m á s o d i k keresztes hadjáratra bírta. Ez azonban eredménytelen maradt; sőt karmincz évvel utóbb Jeruzsálem is a pogányok kezébe került. Erre 1189-ben útnak indult a h a r m a d i k keresztes had, rőt szakállú Frigyes német császár, Fülöp Ágost francia és orosz lán szí vű Rikárd angol király vezetése alatt. Ezeknek fegyvereit sem kísérte szerencse.

Hazánk ezen keresztes mozgalmakban igen csekély részt vett. Midőn az első hadjárat terveztetett, — mint láttuk — a piacenzai zsinat Lászlót kérte föl a fővezéri tiszt elfogadására. De a halál a hadjárat előtt elragadta. Az 109(1. nyarán megindult keresztetek magyar földön át vették útjokat. Az első csapatok féktelensége Kálmánt kényszerítette, hogy azok ellen fegyvert ragadjon. Bouillon Gottfriedot

tisztelettel fogadta ugyan, de nincs nyoma, hogy magyarok csatlakoztak volna hozzá,

A következő században 1108. körül Álmos herceg, 1189-ben pedig Gejza herceg zarándokoltak jelentékeny csapatok élén Palesztinába, anélkül, hogy megjelenésük az eseményekre lényeges befolyást gyakorolt volna.

1193-ban Ga el es z tin pápa fölhevta Európa uralkodóit egy negyedik keresztes had szervezésére. III. Béla fogadalmat tett, hogy személyesen csatlakozik e hadhoz. Azonban, mielőtt Ígéletét teljesíthette, meghalt, ifjabb fiának Endrének jelentékeny összeget hagyván, hogy hadat fogadjon és vezessen a szentföldre. De Endre e kincseket arra használta föl, hogy bátyja ellen pártot és sereget gyűjtsön. Utóbb miután trónra lépett, miként egyéb kötelmeivel, úgy a keresztes hadjárattal sem gondolt. Csak tizenkét év múlva valósította Ígéletét, melyet atyja halálos ágyánál tett, s azóta a pápának többször megújított volt. Ugyanis az 1215-iki lateráni zsinat egy nagyszerű kereszteshad megindítását határozta el, s az indulás határnapjául 1217. június 1-ét tűzte ki. Európa számos fejedelmei kilátásba helyezték részvétőket. Endre is komolyan megtette a szükséges készületeket.

Velenczével szerződésre lépett a szükséges hajók bérlése iránt és a podgyászt, élelmikészletet előre ktildé a spalatói kikötőbe. Majd maga is megindult. Eger és Győr püspökei, Ugrin cancellár, a tárnok, a főpohárnok, főasztalnok, főlovászmester, a sopronyi és pozsonyi főispányok, s velők nagyszámú előkelő főúr kísérte őt.

Augusztus 23-án érkezett Spalatóba. Itt az osztiai püspök, mint pápai követ, továbbá Lipót osztrák herceg, Ottó meráni gróf, a bambergi, münsteri, utrechtii püspökök, egyéb német főpapok- és urakkal csatlakoztak hozzá.

Három napi pihenés után a, tízezer emberből álló sereg hajókra szállott és kedvező széllel tovavitörözött. A pápa rendelkezése szerint, a különböző kikötőkből kiinduló seregeknek Cyprus szigetén kelle találkozni és egyesülni. A magyar hajóhad szeptember 8-án érkezett ide és néhány nap múlva folytatván útját, Píolomaisban kötött ki. November 3-ikán vette kezdetét a szentföldi hadjárat.

Endre, a jeruzsálemi és cyprusi királyokkal közösen megállapított öszhangzó terv szerint működött. Megjelenésük nagy rettegést idézett elő a mozlimek között. És bár a szultán az öszses emireket fölhívta, hogy a »szent harcra« 'a lehető legnagyobb erővel siessenek: nem merészelt megütközni s Bethsaida városáig visszavonult. Itt utoléretvén, véres csatában megveretett. A magyar urak közül leginkább Döme tárnokmester tüntette ki magát; a szultán egyik testvérét megölte és fejét bemutatta királyának.

Ezen győzelem által a magyarok előtt megnyíltak a szent helyek, melyeket áhítattal látogattak meg. Ezután a Tábor hegyén épített erős várda ostromára indultak. Deczember 3-án intézték az első rohamot. Az ostromlók élén a jeruzsálemi pátriárka állott, papjai által kísérve, kezében a szent kereszttel. A meredek hegyen fölhatolva, az őrség vitéz ellenállása visszavonulni kényszeríté. Három nap

múlva második kísérletet tettek. Óriási ostromhágcsókat készítettek és sikerült ezeket a falakhoz illeszteniük; de a várbeliek felgyújtották azokat, sok keresztény vitéz halálát okozva. Péter győri püspököt is a halottak között találták. Erre fölhagytak az ostrommal.

Endre és a cyprusi király Tripolisba vezették, téli szállásokra, hadaikat. De itt az utóbbi elhalt, s JSndre betegeskedni kezdett, A magyar vitézek sorai-ban is élelem hiánya, a beállott szokatlan hideg, és a nagy viharok, melyek ellen magokat kellőleg megvédeni nem tudták, ragályos betegségeket idéztek elő. Endre ily körülmények között szívesen engedett környezete sürgető kéréseinek, hogy seregét visszavezesse; annálinkább, mert a kereszteshadak vezérei között támadott viszályok a jövő siker reményétől is megfosztották.

1218. februárban hagyta el a szentföldet. Most a szárazföldi utat választó. A hadjárat eredménytelenségéért akként igyekezett magát kárpótolni, hogy a kelet uralkodóival diplomatiái és családi összekötéseket létesített. Antiochiában Leó örmény királylányát eljegyezte fiának, Endre hercegnek, oly kikötéssel, hogy ez örököse leend ipjának. Konstantinápolyban Laskaris Tivadar császár leányát Máriát nőül nyerte legidősb fiának, Bélának Végre Bolgárországba eljutva, Azan királynak saját leányát Máriát jegyezte el. Reméllette, hogy ekként a magyar koronának keleten fontos politikai befolyás; biztosítand. De az eredmény nem felelt meg várakozásainak.

És ez természetes; mert csak oly állam birhat súlylyal és tekintélylyel künn, mely erős, hatalmas benn.

Pedig hazánk soha sem volt oly erőtlen és hatalomnélküli, mint Endre kereszteshadjárata után.

Távolléte alatt a honmaradt urak, lerombolva a törvény és jog minden korlátait, fék nélkül üzték önkényüket. Az ököljog uralma állott be. János esztergomi érsek, kit Endre kormányzóul rendelt, mindent megtett, hogy a törvényeknek érvényt szerezzen. Emiatt megtámadták s az országból elűzték. Ausztriába menekült, s itt kényszerült bevárni a király visszatérét. »A királyi kincstár jövedelmei — írja maga Endre a pápának — oly annyira megraboltattak, hogy nemcsak a zarándoklásunk alkalmával tett adósságainkat meg nem fizethetjük; de tizenöt év is kevés lesz arra, hogy országunkat előbbi állapotába visszahelyezzük.«

És ő nemcsak nem helyezte vissza előbbi állapotába az országot, hanem szerencsétlen intézkedései által súlyosbította a bajokat. Hogy sürgető pénzügyi szükségeit kielégíthesse, a kir. jövedelmeket gazdag zsidó és izmaelita (mohamedán vallásit bolgár) üzereknek bérbe adta. Ezek az adók, harminczadok behajtásában a legnagyobb kíméletlenséggel jártak el. Nem volt ritka oly eset, hogy a szegény nép, képtelen lévén eleget tenni kötelezettségeinek, gyermekeit rabszolgák gyanánt adta el, vagy az izlamra pártolt át, hogy ekként kíméletre bírja a zsarolókat.

A bajokon segíteni nem lehetett; mert Endre nem tartott országgyűléseket, s így a nemesek előtt el volt zárva a tér fölszólalni az ország sé-

relmei ügyében, s azok orvoslását sürgetni. Így történt, hogy a király túltette magát az ország törvényein, az urak túltették magokat a király rendeletéin.

Endre az országos hivatalokat és jószágokat érdeemes hazafiak mellőzésével idegeneknek adományozta. Nemesek és egyháziak birtokait megadóztatta. Midőn az országot bejárá, számos kísérete túlságosan terhelte a lakosokat, kiknél megszállott. A királyi lovászok, sólymászok, kutyapeczerek is elég merészek voltak megszállni a jobbágyoknál. Sőt még a királyi sertésnyájak őrei is a nemesek erdeiben makoltatták sertéseiket. A hatalmas főurak pedig, hol alkalmuk volt, elnyomták a gyengébb nemeseket, s korlátozták azok jogait. A jobbágyok teljesen prédái, áldozatai voltak az úri önkénynek.

Ily elhatalmasodott bajok orvoslását nem lehetett Endrétől várni; mert leginkább az ő gyengesége idézte azokat elő.

Ekkor, mint a gondviselés küldötte, föllép Béla Endrének legidősebb fia, kit atyja már kereszteshadjárata előtt megkoronáztatott. Ifjú lelkesedéssel férfias belátást és erőt párosítva, karolja föl az ország és a korona érdekeit. Ismételve felszólította atyját, hogy a törvényeket tiszteletben tartassa. Némely főúr és kivált az ország főpapjai támogatták. Azonban a király, ki teljesen gonosz, önző tanácsosainak uralma alatt állott, visszautasította a jószándékú intelmeket és tanácsokat; sőt ezek miatt sokfélekép érezte vele haragját. Már attól kelle tartani, hogy a létező zavarokhoz újabb polgárháború fog csatlakozni. De a jólelkű hazafiak közbevetése kiengeszt-

telte az atyát fiával, s reábirta amazt, hogy országgyűlést hívjon össze.

Ezen 1222-ben tartott országgyűlés nem pillanatnyi, hanem gyökeres javítást igyekezett keresztülvinni. Törvénykönyvet alkotott, mely hivatva volt a megingatott és fölforgatott jogi viszonyokat szilárd alapjaikra visszavezetni, a nemzet ősi jogait és szabadságait biztosítani. Lényeges pontjai a következők:

A király évenként, sz. István napján, Székes-Fehérvárott országgyűlést tart, melyen minden nemes szabadon megjelenhet. A nemesek és egyháziak minden adózástól mentek lesznek. Nemest csak törvényes idézés és ítélet után szabad elfogni. A királyt külföldi hadjáratra kísérni a nemesek nem tartoznak. Idegeneknek ingatlan birtokok egyáltalán nem, országos méltóságok csak az országos tanács megegyezésével, fognak adományoztatni. A király egész vármegyéket nem fog elajándékozni. A király kísérei vagy szolgálói nem fogják a népet terhelni. Zsidók és izmaeliták a királyi jövedelmek kezelésénél nem alkalmaztatnak.

Ezen törvénykönyv általán arany bullának neveztetik, azon arany pecsétől (bulla = pecsét) mely eredeti példányaira függesztetett, s a mely arany pecsétekkel a középkorban fontosabb, ünnepélyes okmányokat ellátni szoktak. Sajnos, hogy az 1222-ik évi aranybullának hét eredeti példánya közül — mert ennyit állítottak ki s helyeztek el őrizet végett biztos helyeken — egy sem maradt fenn napjainkig.

Azonban ez ünnepélyes okmány nem volt képes korlátokat szabni Endre könnyelmű, önkényre hajló lelkének. Gonosz tanácsosainak, névszerint Dénes nádor, Miklós tárnok és Sámuel kamaragróf, befolyását Béla és hívei nem bírták ellensúlyozni. A királyi jövedelmek újra bérbeadtak zsidók- és izmaelitáknak. A főnemesség csak úgy féktelenkedett, mint előbb. A papságnak is elég oka volt panaszra; többen birtokaiktól fosztattak meg, mások törvénytelen adókkal terheltettek.

Béla és a főpapok 1231-ben reábírták Endrét, hogy az arany bullát újra megerősítse, s rendelkezéseit némely újabbakkal kiegészítse. Azonban a királyi ígéret és eskü annyira elvesztette már hitelét, hogy Endrének egészen szokatlan — hazánk történelmében elszigetelten álló — módon kelle elvállalt kötelezettségeinek megtartása iránt biztosítékot nyújtani. Az okmány zárszavai így szólnak: »Hogy ezek (t. i. az okmányban foglalt határozatok) a magunk és ntó-daink idejében szilárdul és sértetlenül fönnáll hassanak, megtartásukat eskü által fogadtuk, s az iratot mind magunk, mind fiaink pecsétével megerősítettük, önként reá állván: hogy azon esetre, ha akár mi, akár fiaink és utódaink ezen általunk adományozott szabadságot fölbontani akarnák, az esztergomi érsek, előrebo-cs á t v á n a törvényes intést, minket is, őket is kiközösítesse.«

És az eset, melyet e fölhatalmazás előrelátott, csakugyan bekövetkezett; mire Esztergom lelkes ér-

seke Róbert pillanatig sem habozott igénybe venni az egyház hatalmas fegyverét.

A kath. egyház a középkorban nemcsak a Megváltó tanításainak és kegyszereinek intézete, hanem egyúttal a kiskorú emberiségnek, az állami és társadalmi élet minden viszonyaiban, kalauza, őre, mintegy gyámja volt. Ezen Európában általánosan elismert hivatásánál fogva, eldöntőleg befolyt a köz- és magánélet összes alakulásaira. Ápolta a tudományt és művészetet, oltalma alá vette a jogot és igazságot, enyhítette a nyomort és szenvedést, lecsillapította a fegyverek zaját; de ugyanakkor sújtotta mindazokat, kik letértek az igazság, a törvény, az erkölcsiség ösvényeiről. Hatalmas karjait nem kerülték ki azok sem, kik a trón magasságáról, vagy bevehetien sziklavarak ormairól játékot űztek minden fensőbb eszmével, s minden maguknál alantabb álló létezővel. Ez pedig annál szükségesebb és áldásosabb volt, mert a megsértett jog, vagy a bántalmazott egyén a kor intézményeiben nem talált mindig oltalmat vagy boszulót.

A kath. egyház nemcsak azt hirdette, hogy »minden hatalom az égből van,« s nemcsak a hatalom iránti engedelmességre intette híveit: a hatalom birtokosait sem mulasztotta el hathatósan figyelmeztetni a természet és ész által megállapított, Isten által szentesített, vagy állami törvények által formulázott kötelességeikre. És midőn figyelmeztetését megvetették, intelmeit mellőzték, komolyabb eszközök fölhasználásától sem riadt vissza. Az egyház fejei előtt ilyenkor kétféle ut állott nyitva. Néha feloldozták az alattva-

lókat az engedelmesség esküjétől, s ezeket, vagy valamely szomszéd uralkodót fölhívtak, hogy a fejedelmet trónjától megfoszszák.

Máskor a pápák az egyházi büntetéseket vették igénybe. És pedig részint a kiközösítést (excommunicatio), melylyel bizonyos meghatározott egyének sújtatnak, ezáltal az egyházból kizáratnak, s megfosztatnak az örök és ideiglenes előnyöktől, melyekben a hívek részesülni szoktak; részint a tilalmat (interdictum), melylyel bizonyos helyek, illetőleg területek sújtatnak. Ily helyeken a szentmise s a nyilvános áldások, imák tiltva vannak: vagy ha szentmise tartatik, annak zárt ajtóknál, harangzó nélkül, csendes szóval kell végeztetni. A házasságok nem részesülnek papi áldásban. A temetés egyháziak közreműködése nélkül vitetik véghez.

A középkorban ily tilalommal gyakran sújtattak egész államok. Miután a népek az egyház szentségeihez és szertartásaihoz buzgalommal ragaszkodtak, ezeknek nélkülözése mindenképp súlyos csapásnak tekintetett. S a hívek haragja az ellen irányult, ki e csapást reájok vonta; miáltal csakhamar kényszerítve lett mindent megtenni az egyház kiengesztelésére.

Hazánkra kétszer lett ily interdictum kimondva. És pedig az első alkalommal az esztergomi érsek által. Ugyanis Róbert, Endre határtalan lelkesülettel, következtében, kénytelen volt igénybe venni a hatalmat, melyet az 1231-iki okmány ráruházott. A következő évben egy nevezetes okmányt bocsátott közre.

A királyt még kímélte. »Személye ellen — úgy-

moud — javulását várván, nem mondunk ítéletet.« De legbizalmasabb tanácsosait: Dénes-nádort és Sámuel egykori kamaragrófot egyházi átokkal sújtotta. Miklós tárnokmesternek pedig nagycsütörtökig időt engedett a javulásra, különben ő is átokkal fogván sujtatni. Végre ugyanakkor az országot tilalom alá veti. »Hogy — így szól, többi között — mint béresek és rossz pásztorok, vagy mint néma, ugatni már nem tudó ebek a farkas elől megfutamodni ne látszassunk;... ezokon, mivel Endre király úr, gyakori intéseink daczára ... a fönnebbi kicsapongásokat nem akarta megszüntetni . . . egész Magyarországot tilalom alá vetettük.« . . . Oly hang és oly föllépés, melyhez hasonlót erély és nyilvánosság tekintetében, alattvaló aligha koczkáztatott uralkodójával szemben! És Róbert bátorságával egyenlő volt határozottsága. II. Endre háromszor küldé hozzá Bélát; mindent Ígért és fogadott, hogy az interdictum visszavonására bírja. Azonban Róbert csak azon engedményre volt reábirható, hogy az interdictum hatályát rövid időre fölfüggeszsze.

Ezalatt a király ünnepélyes követséget menesztett Rómába. Az excommunicált Dénes nádor és Simon győri püspök voltak vezérei. A pápa egyoldalú előterjesztések alapján nem határozott. A tényállás földerítése és a megfelelő rendelkezés végett J a k a b praenestei püspököt, mint teljhatalmú követét küldé Magyarországba. Ennek sikerült komolyabb bonyodalmak elejét venni.

Az 1233-ik évi szeptember egyik napján a sz. János lovagrend esztergomi konventje fényes gyüle-

kezetet fogadott be. Ott voltak a király és fiai, a pápai követ, az esztergomi és kalocsai érsekek, a lovag- és szerzetesrendek magyarországi főnökei, nagyszámú egyházi, világi urak. Endre ünnepélyes esküvel kötelezte magát a törvények és jogok tiszteletbentartására, az országos sérelmek orvoslására. Az okmányt, melyet eziránt kiállítottak, a jelenlevők megerősítették, mintegy kezességet vállaltak a királyért.

A pápai követ emellett a boszniai püspököt megbízta, hogy az okmány határozatainak megtartása fölött őrködjék, s a királyt, ha esküjét újra megszegné, kiközösítse. Miután pedig ez az egyháziak irányában elvállalt kötelezettségeinek épen nem felelt meg, azokat ezentúl is törvénytelen adókkal terhelte: a püspök már fenyegetőzött, hogy hatalmát igénybe veendi.

A botránytól és bonyadalmaktól, melyek a király kiközösítéséből származhattak, ennek halála menté meg az országot (1235. szeptember. 21.).

XII.

IV. Béla és a tatárpusztítás.

(1235—1270.),

IV. Béla, atyjának szerencsétlen uralkodása alatt annyi hazafiúi buzgalmat fejtett ki, s oly kiváló uralkodói képességeknek adta jeleit, hogy a nemzet joggal várhatta tőle a minden belviszonyaiban megintgatott és fölforgatott ország rendezését. Azonban alig kezdette meg komolyan és erélylyel a nehéz föladat megoldását, midőn békés munkájában erőszakosan föltartóztatta a legsúlyosabb csapás, mely az Árpádok alatt nemzetünket érte. A t a t á r p u s z t í t á s .

A tatár, vagy más néven mongol nép a XIII. század elejéig ismeretlenül, homályban élt Azsia bel-sejében, hol Chinától éjszakra bírta lakhelyeit. Félig vad, kezdetleges állapotban, számos törzsekre oszolva összekötő kapocs nélkül, jelentéktelen állást foglalt el. Harczias szelleme csak az egymást emésztő bel-küzdelmekben érvényesült. Azonban rögtön s mint egy varázsütésre megváltoznak viszonyai, midőn egy rendkívüli alak élökre áll, egyesíti őket, s felkölti bennük a tudatot, hogy hivatva és képesítve vannak a többi népek fölött uralkodni.

Világtörténelmi szereplésük megalapítója Temudzsin, ki »dzsingiszi,« vagyis a »rettenthetlen« melléknévvel ruháztatott föl, s innen »Dzsingisz — Khán«-nak is neveztetett. Atyjának, ki több mongol törzs főnöke volt, halála után (1168.) a 13 éves ifjú saját törzsei körében hatalmas ellenségeket látott maga ellen támadni. De ő nemcsak ezeket küzdötte le, hanem részint fegyverrel, részint személyes hatásával az összes mongol törzseket hódolatra bírta. 1205-ben a nagy egységes mongol birodalom császára volt. Ezen eredmény nem elégítette ki hatalomvágyát. »Egy Isten az égben; egy khán a földön,« volt jelszava. Mintegy harmadfélszázezer edzett, jól fegyverezett, s vakon hódoló lovassal, dúló vihar gyanánt, vonult át majdnem egész Ázsián, s birodalmat alkotott, melynél nagyobbat a történelem nem ismer. Halála előtt (1227. augusztus 18.) meghagyta fiainak, hogy hódításait folytassák s magok közül mindig egyet fejjöknek ismerjenek el. »A birodalom fönmaradása — így szólott — az egységtől függ; a vizzályhoz romlás van kötve.«

Fiai lelkismeretesen teljesítették atyjok parancsait. Oktait ismerték el fejjöknek, és a sírtól azonnal véres munkájokra megindultak Tschermagun India- és Perzsiába nyomult, Behadur China dél: részeit hódoltatta meg; Oktai a legnehezebb feladatot választá; Európát meghódítani.

Fegyvere legegőbb a bolgárok és kunok országait érte el. Az utóbbiak vonakodtak mongol uralom alatt maradni s inkább elhagyták hazájokat. Egy részük a görög birodalomban telepedett meg. Kuthen

fejedelem 40 ezer családot Magyarországra vezetett, hol IV. Bélától a Tisza mellékem elterülő végtelen rónát nyerte lakhelyül. Azonban a pogány, műveletlen nép sok zavart okozott és féktelensége által gyűlöltté tette magát.

Ezalatt a mongolok Oroszországba nyomultak. Moszkvát, Kiewet — akkor már gazdag, műveit városok — fölégették, s itt adófizetésre kényszerítve az orosz fejedelmeket, két századon át fönnálló uralmat alapítottak. Majd Lengyelországot dúlták föl. Innen 1240-ben Peta-khán ;Szilézia és Morva, B a t u - k h á n pedig M a g y a r o r s z á g ellen indult.

Béla, értesülvén a fenyegető vész közeledéséről, mindent megtett, mit elhárítására alkalmasnak ítél. Azonban az ország rendei körében nem talált megfelelő támogatásra. Egyrészők gyűlölte őt szigora és erélye miatt, melylyel a törvénynek és igazságnak tiszteletet tudott szerezni. Mások minden áldozattól idegenkedtek. II. Endre Ielkismeretlen uralkodása a közerkölcsiségre és közszellemre igen káros visszahatást gyakorolt. Önzés emelkedett uralomra minden körben, s az ősi hazaszeretet kihalt a keblekből. T a m á s spalatói főesperes, ki ezen korban élt, sóiét színekkal eseteli e nemzedéket. »A hosszú békében — úgymond — a fegyverforgatástól elszokva, kicsapongásokba, buja kéjekbe merülve, gyávákká lettek. A föld gazdagsága okává lett fiai elkorcsosulásának. Mert mi egyéb volt ekkoron a fiatalság törekvése, mit magokat asszonyi módra cziczomázni. Napjaik válogatot lakmározásokban, puha kéjek- s játékokban folytak le.« A harctól s minden áldozattól ide-

genkedő magyar urak többféle iirlyig alatt tudták Béla ismételt fölhívásait visszautasítani. Egy ideig nem adtak hitelt a híreknek; melyek a tatárok közeledését jelezték. Majd a kunokat gyanúsították, hogy ők hívták be a tatárokat, s ezekkel mihelyt bejönnek, egyesülni fognak. Eunek folytán többen a Pestre öszszegyülekezett urak közöl Kuthen palotájára törtek, s családjával, környezetével együtt fölkonzolták. Ily módon a legválságosabb perczben megfosztották a királyt a kunok erőteljes segélyétől is.

Midőn ezek történtek, a tatárok már az országban voltak. Ugyanazon szoroson (a vereczkein) nyomultak be, mely negyedfél évszázad előtt a magyarokat mai hönukba vezeté. Hédcsvári nádor állott itt őrt. De jelentéktelen csapatát, rövid küzdelem után, szétszórták (1241. marczius 12.). S most mesés gyorsasággal elárasztották az országot. Márczius 17-én lángba borították Váczt és előcsapataik Pestig kalandoztak. Béla Pesten volt, hogy maga köré gyűjtse az országos haderőt. Azonban a főurak és hatóságok későn fölkészült dandárait nagyrészt, mielőtt a királyi zászlókhöz csatlakozhatnának, a tatárok megsemmisítették; vagy pedig értesülvén a tatárok előhaladásáról, saját megyéik védelmére honmaradtak. Béla alig 50—60 ezer emberrel rendelkezett. Testvére Kálmán herceg, Mátyás esztergomi és Csáki Ugrin kalocsai érsek voltak legbuzgóbbak dandáiraik kiállításában, és e válságos napokban legtöbbet tettek a haza megmentése körül. Méltók az utókor tiszteletére.

A király Eger felé vonult, hogy időt engedjen az

elmaradt dandároknak csatlakozásra. A tatárok nyomban kísérték. Béla a Sajó folyó partjain, a Mohi nevű nagy térségen megállapodott és tábornok ült. Azonban, kiket a tábor fölállításával megbízott, szerencsétlenül jártak el. Táborhelyül szűk tért jelöltek ki, hogy azt a sereget kísérő sok ezer kocsival körülvehesék. Emiatt a sátrakat is oly sűrűn rakták, hogy közöttök a járás-kelés, annál inkább pedig a csapatok mozdulatai nagy mértékben meg voltak nehezítve. Batu-khán, midőn egy magaslatról a magyar tábornok megpillantá, örvendő felkiáltott: »Sokan vannak ugyan, de nem menekülnek kezeimből; mert nyájként álba zárkóztak.«

Batu-khán, ki a Sajó túlsó partján táborozott, az éj homályában tervezé meglepni a magyarokat. De egy orosz szökevény elárulta a tervet. Kálmán és Ugrin rögtön fölkészültek és a Sajó hidjához siettek, hogy a tatárok átkelését meggátolják. Épen jókor érkeztek; az ellenség már megindult, s néhány csapat átkelt volt. Ezeket a magyar vezérek megtámadták és soraikból számosakat levágtak, még többet a folyó medrébe szorítottak; mire némi őrcsapatokat hagyva a paron, diadalmasan visszatértek a táborba. Most azt hitték, hogy a tatárok nem merészelik egyhamar ismételni támadási kísérletüket, s gondtalan álomba merültek.

Azonban a tatárok már néhány óra múlva nagy tömegekben, részint a hídon, részint gázlókon átkeltek. Elűzvé a magyar őrcsapatokat, ezeket nyomban követték. Erre az álmából föl riasztott magyar tábornokban nagy zavar támadott. A vitézek ahelyett, hogy

gyorsan lóra kelve, fegyvert ragadva sorakoznának, csak lassan hagyták el fekhelyeiket, kényelmesen láttak az öltözködéshez; vagy pedig eszeveszetten kapkodtak mindenhez, nem tudván, mit tegyenek.

Csak Kálmánt, Ugrint és a templomos lovagrend főnökét találta ébren a közeledő vész. Ok bátran szembeszállottak az ellennel; de a túlnyomó erő elől vitézül harczolva, hátrálni kényszerültek. A tatárok ezalatt körülfogták az egész tábort, melyet nyilaik záporával elárasztottak s a sátrakba tüzet vetve, több helyütt lángba borítottak. A magyarok teljesen elvesztették fejökét. Ide s tova futkosának, pusztítatva az ellenség nyilai és gerelyei által. Végre futásban akartak menekülést keresni. De ebben gátolta a tolongás, mely a sátrak keskeny sikátorai között kifejlődött. Kik szerencsésen kijutottak, Úzóbe vétetvén, estek el, vagy mocsárokba, ingoványokba űzetvén, gy vesztek el. Jobbról, balról őszi levelekként hulltak; az egész utat testeik fődtek, vérük pirosítá. Az elesettek között nagyszámban voltak képviselve az ország főpapjai és főnrai. Az esztergomi és kalocsai érsekek, a győri, erdélyi, nyitrai püspökök hősi halállal a csatamezőn múltak ki. A magasabb s alsóbb rendű világiak számát, kik fegyver és tűz által vesztek el, vagy folyamok- s mocsárokban találták sírjukat, megközelítőleg sem határozhatjuk meg.

A király, bár a tatárok különösen leselkedtek reá, szerencsésen megmenekült. Futásában is ezer veszély környezé. Amint a tábort elhagyta, egy tatár lándzsával tört reá; egyik kísérője fölfogta a csapást és leterítette a tatárt. Utóbb az üldözők ismét meg-

közelítették, míg ő fáradt lovának erőit fogyni érezte. Ekkor Forgách Endre saját paripáját adta a király alá s testvérével együtt merész elszántsággal elébe vetette magát az üldözőknek, hogy egy időre föltartóztassa. Csak Tnrócz bércei között érezte magát teljes biztonságban.

Innen, Frigyes berezeg meghívására Ausztriába ment, hova nejét Máriát és fiát Istvánt előre küldötte volt. Azonban vendégszeretet helyett rozlelkű ármány fogadta. Frigyes elég jellemtelen volt kizsákmányolni szerencsétlen helyzetét. Ugyanis Frigyes 1240-ben néhány magyar főurnak, kik Bélát szigora miatt gyűlöltek, íölhívására megjelent Magyarországbán; de kiüzetett és a békét jelentékeny pénzösszeg lefizetése által kelle megvásárolnia. Most Bélától ezen összeg megtérítését követelte, s annak fejében erőszakosan lefoglalta a királyi család megmentett kincseit. Sőt ezenfelül kényszerítette a királyt, hogy Mosony, Soprony, Vas megyéket átengedje. Béla sietett elhagyni a színtelen fejedelem tartományát. Családjával Dalmátiába vonult. A szigetek biztos menhelytll szolgáltak a tatárok elöl, kik e tájakon is megjelentek.

A tatárok ezalatt kisebb csapatokra oszoltak s bekalandozták az ország felső vidékeit, úgyszintén a Duna s Tisza közötti részeket. Pestet, mely megkísérlé a védelmet, fölgyújtották, s lakóit kardélre hányták. Hasonló sors érte Aradot, Csanádot, Vradót. E népes tájakról nagyszámú foglyokat hnczoltak magokkal s ezeket időközönkint lemészárolták. Vad pajzánságukban az öregeket, gyermekeket, asszonyo-

kat mezítelenül sorba állították, s azután egyenkint fölemelvén karjaikat, szíveikbe mártották gyilkkaikat. Asszonyaik nem csak tanúi szerettek lenni ezen iszonyoknak; férjeikkel versenyre kelve, magok is, különösen a fogoly nőkön, kegyetlenkedtek. A szebbeket leszúrták, a többieket megcsonkítva rabszolgáikká tették. A fogoly gyermekek sem kerültek ki vérszomjazó dühöket. Ezeket a tatárok sorba ültették, s azután gyermekeiket, bunkós botokat adván kezeikbe, ösztönözték, vernék őket agyba, főbe. A szülők kegyetlen kéjjel nézték s megdicsérték azokat, kik egy csapással zúzták szét a szegények fejét.

E mérsárlások- és pusztításoknak egy ideig há tárt szabott a Duna, melyen hidak és hajók hiányában átkelni nem tudtak. De 1242. elején szokatlanul zordon tél jégkérget vont a hatalmas folyamra. Ennek szilárdsága felől ügyes csellel győződtek meg. Nagyszámú lovakat és barmokat hajtottak össze a partokra, s több napon át magokra hagyták. A túlparton levő magyarok átkeltek a jégen és áthajtották a barmokat. A tatárok ezt látván, teljesen megnyugtatva, magok is átvonultak.

Esztergom az országnak ekkor legelőkelőbb, leggazdagabb városa volt, melyben olasz- és német kereskedők dús áruraktáraikkal külön városnegyedet foglaltak el. A gazdag zsákmányra való kilátás nagy vonzerővel bírt a tatárokra, kik készüléteket tettek a város megvívására. Harmincz hatalmas ostromgépet építettek. Majd foglyaik által sok rőzsét hordattak össze, s abból egy helyen a város sánczainál magasabb falat készítettek. Ostromgépeikkel éjjel nappal

köveket hajigáltak a város falai- és tornyaira. A lakosokat nagy rémület szállotta meg. Rövid ellenállás után föladták a külerődítményeket, s lángba borítván a külvárost, magok a belsőváros kőépületeibe, vonultak. Azonban itt sem tarthatták magokat soká. A tatárok egyenkint megvették a palotákat, s kiket bentláláltak, fölkoncizolták. Az egykorú R o g e r váradi kanonok megjegyzi: »Nem hiszem, hogy az igazat megvalljam, hogy tizenötven megmaradtak volna az egész városból, kiket bent vagy kint gonoszul le nem öltek volna. Vérben áztatták kardjaikat, s azon dühben, melyre ellcnök gerjedtek volt, élve sütogettek az embereket, mint a malaczkokat.« Csak a hegy ormán emelkedő váracsot nem tudták megvívni. Székesfehérvárat őrségének vitézsége, a Pannonhegyet fekvése mentette meg. Pozsony, és a felvidéken Trenesin is daczolt ostromaikkal. A tatárok ugyanis eljutottak egész az éjszaki szélekig és nyugati irányban Ausztriát is bekalandozták. Délfelé Horvát- és Dalmátország is színhelye volt dúlásaiknak.

Ki tudja, meddig tartott volna hazánk e siralmas helyzete, ha külesemények nem mentik meg. A tatárok 1242. tavaszán hírét vették, hogy Oktai főkhán Ázsiában meghalt. Miután pedig Batu utódjává kívánt lenni: seregét Erdélyen s a bolgárok földén keresztül visszavezeté.

Az ország állapota iszonyú volt. Legnagyobb, legvirágzóbb része pusztasággá lőn. A földek műveletlenül állottak. A gazdag városok, népes helységek lakatlanul, romjaikban heverték. Az utakat hullák ezrei bontották, melyek ragályos betegségeket ter-

jesztettek és az erdők ragadozó állatait kicsalták. Majd a távolabb részekből, vagy az erdők rengetegeiből visszatérő lakosokat az éhség fenyegette. Ez oly magas fokot ért el, hogy sokan nemcsak állati és emberi hullákkal táplálkoztak, hanem embertársaikat leölték, hogy azoknak húsából életüket fön-tarthassák.

IV. Béla buzgó, önfeláldozó tevékenységet fejtett ki az ország vérző sebeinek orvoslása és annak újabb fölvirágoztatása körül. Külföldön rendelt élelmiszerek megszüntették az éhséget. Ugyanonnan szerzett barmok segélyével újra művelni kezdték a földeket. A néptelen vidékekre idegenek telepítettek meg. A városok, falvak felépültek. Az ipar és kereskedés ismét lendületet nyert. A templomok, kolostorok fölépítése séről sem feledkezett meg: sőt újakat is alapított. Szent Ferencz és szent Domokos szerzeteseit, szent Klára szüzeit megtelepítve, a vallásos szellem és a nevelés érdekeit igyekezett előmozdítani. Általán intézkedései és a siker által, mely azokat koronázta, jogot szerzett magának arra, hogy a hálás nemzedék »az ország helyreállítójának« nevezze.

És ő az országnak nemcsak belső jólétét, hanem kültekintélyét és súlyát is visszaállította. Megboszulandó a személyén és koronáján ejtett sérelmet, 1246. tavaszán Frigyes ausztriai herczeg ellen indult, ki már az első csatában elesett; mire a három nyugati megye visszacsatoltatott, sőt rövid időre Stiria is a magyar királyt uralta.

Azonban Bélának végső éveit elkeserítette elsőszülött fia, I s t v á n. Atyja ellenségeivel szövetségbe,

fegyvert ragadott ellene. S a nemzet újra tanúja volt a szomorú látványnak, melyet az atya és fiú küzdelme nyújt.

Béla 1270. május 3-án múlt ki, s Esztergomban a ferencziek zárdájának sírboltjába temettetett.

Királyaink között Béla bírt a legszamosabb családdal. Három fiú- és kilencz leánygyermeké volt. Az utóbbiaknak egyike Margit, elvonulva a világ zajától, a Buda közelében levő nyulak szigetén, atyja által alapított apáczazárdában az Üdvöztőnek jegyezte el magát. Szent életét szent halállal végezte. A sziget, mely lakhelyéül szolgált, azóta nevét viseli, s kolostorának romjait máig kegyelettel látogatja a magyar.

Béla utódjának, V. Istvánnak rövid, három éves uralkodását (1270—1272.) két hadjárat tölti be. Az egyiket Ottokár cseh király ellen viselte, szenvedett sérelmek megboszulása végett. A másiknak színhelye Szerbország. Ide a fejedelem és fia között támadott viszályok lecsillapítására hivatott meg. Midőn ezen fáradozék, megrendítő hirt vett udvarából. Ifjabb fiát, Endre herceget Pektári Joakim, hatalmas főúr Németországba ragadta el. E merész tény rugói és részletei nincsenek földerítve. István rögtön visszasietett, hogy fia visszaszerzésére a szükséges intézkedéseket tegye. Azonban a megerőltetett lovaglás betegséget hozott reá, melynek 1272-szeptember 1-éü áldozatává lön.

XIV.

A két utolsó Árpádházi király.

(IV. László 1272—1290. — III. Endre 1290—1301.)

Midőn István kimúlt és a korona a tízéves IV. Lászlóra szállott, a hazánkkal határos német birodalom nagy válság küszöbén állott, melynek kifejtésére a magyar nemzet eldöntő befolyást gyakorolt.

A hatalmas Hohenstaufok dynastiájának utolsó császára IV. Konrád (1254.) halála után, a német császári trón közel két évtizeden át üresedésben volt. A birodalom a fejtelenség és önkény minden zavaráinak színhelyévé lett. Ottokár fölhasználván ezen kedvező időpontot, majd erőszak- majd ármánnyal urává tette magát több német tartománynak (Ausztria, Stiria, Karniolia, Krain, Karinthia.) Sőt éjszokon Szilézia s Lengyelország fejedelmei, délen Verona, Treviso s más városok védelme alá helyezték magokat. Birodalma az Óriás-hegységtől az Adriáig terjedett. Már-már azon merész gondolattal foglalkozék, hogy nagy, önálló szláv birodalmat alkot.

Ekkor a német fejedelmek a csekélyhatalmú, de nagyszellemű **H a b s b u r g R u d o l f o t** választották királylyá (1273.). Ez a német birodalom hajdani fényének és hatalmának visszaállítását tűzvé-

ki föladatául, haladéktalanul fölhívta Ottokárt, hogy a jogtalanul bírt herczegségekről lemondjon, és mint Cseh- és Morvaország fejedelme a hűbéri esküt letegye. Midőn pedig az elbizakodott cseh királytól vizsautasító választ vett, hadat üzent neki.

Mind Rudolf, mind Ottokár belátta, hogy a háborúban, melynek küszöbén állottak, a magyarok szövetsége nagy, talán eldöntő fontossággal birand. Mindent megtettek tehát, hogy a magyar kormány vezetőit megnyerjék. Ottokárnak erre kevés kilátása volt; mert már előbb többször jelét adta az ország iránti ellenséges érzületeinek. Szerencsésebb volt Rudolf, ki a magyar királylyal véd- és dacszövetségre lépett.

A háború 1276. őszén nyílt meg. Rudolf október közepén Bécs alá vezette seregét s itt egyesült a magyar segélyhaddal. Ottokár nem mert nyílt csatában megmérkőzni. Békét kért, s ezt megnyerte. Kötelezte magát, hogy Rudolf előbbi, általa visszautasított fölhívásának eleget teend és a magyar koronához tartozó várakat visszaadja.

E béke rövidtartamú volt. A büszke Ottokár megbánta, hogy a megalázó föltételeket elfogadta s vonakodott azokat teljesíteni. A háború megújulása előrelátható volt. Rudolf a magyarokkal fönnálló szövetséget még szorosabbra kívánta fűzni; mivégből leányát Klemen, inát IV. László testvérenek, Endre herczegnek eljegyezte. Fölhívására 1278. tavaszán László 40,000 magyar s 16,000 kún vitézt indított meg. Ezek augusztus 14-én egyesültek a német ki-

rálylal. És tizenegy nappal utóbb, a terjedelmes síkon, melyet a March folyam átszel, szemben állótak egymással az ellenséges hadak (augusztus 2d.). A csatát a magyarok nyitották meg. Nagy erővel ütöttek a morva csapatokra, mire ezek visszavonulni kényszerültek. Majd a lengyel hadosztályra vetették magokat; ez is futásnak eredeti Ottokár lelkesítő szavai, veszélyt megvető személyes bátorságának példája nem tartóztathatta föl seregének fölbomlását. Elvesztve látván a csatát, hősi halálért küzdött. Ezt föltalálta. Sebektől elborítva esett el a csatatéren, melyet 12,000 harcosának hullája födött.

E győzelem Rudolfot nem csak legveszélyesebb ellenségétől szabadította meg; hanem megmenté a német birodalmat is, mely egy szomszéd szláv birodalom által komolyan fenyegetve leendett. Ugyanekkor Rudolf trónját teljesen megszilárdítá és lehetővé tette, hogy az ausztriai herczegséget fiának, Albertnek adományozván, megalapítsa mai napig virágzó, Magyarországbán háromezázad óta uralkodó, házának hatalmát. És ezen eredményeket kiválólag a magyar segélynek köszönheté, mely nélkül nem lett volna képes megmérkőzni Ottokárral. Ezt maga is elismerte. »A nyelv meg nem mondhatja, — írja Lászlóhoz — a toll le nem írhatja véghetetlen örömmünket afölött, hogy oly nagylelkűleg és oly hatalmas erővel keltetek közös sérelmeink megboszulására. Miért is Istent dicsérve, mire csak képesek vagyunk, a legnagyobb hálát mondjuk királyi felségednek, s fenhangon'igörjük, hogy a nektek fogadott bonthatlan szövetségtől semmiféle viszontagság nem fog minket elhajlítani,

hanem a ti ügyeiteket mindig és mindenben saját ügyeinknek fogjak tekinteni.«

Azonban, miként fényes és jelentőségteljes László uralkodásának kezdete, úgy gyászos és szégyenteljes volt további folyama és vége. Midőn nagykorúvá lőn, keveset gondolva uralkodói kötelmeivel, szórakozások- és kicsapongásokba merült. Anyja, Erzsébet, egy kun főnök leánya által, a kunokkal rokonságban lévén, azoknak ledér társaságában töltötte idejét, mi alatt az országban megújultak a régi zavarok; önkény lépett a törvény, erőszak a jogtisztelet helyébe.

Az elnyomottak, kik nem találtak meghallgatásra a királyi trónnál, Kómába fordultak, a kereszténység közös fejéhez és atyjához, kit a vallásos középkor hivatottnak tartott és képessé tett, hogy szavát emelje mindenütt, hol igazságtalanság űzi játékát. A pápa 1279-ben Fülöp fermiói püspököt küldötte Magyarországba. Megjelenése nem maradt hatás nélkül. A király tisztelettel hallgatta intéseit, és Ígérte, hogy a törvények tekintélyét visszaállítja. Azonban alig távozott a főpap Budára, hogy ott a magyar püspökökkel tanácskozzék, midőn Lászlót uira körülhálózták gonosz tanácsosai és kicsapongásainak részei. Ezeknek befolyása alatt visszavonta ígéreteit és szétoszlatta a budai zsinatot. A pápai követ Pozsonyba menekült, s innen az állhatatlan királyt kiközösítette, az országot egyházi tilalom alá vetette. A pápa, értesülvén e fordulatról, december 9-én hosszú komoly levelet intézett a királyhoz.

»Figyelj, fontold s gondold meg felséges király

— így szól többi között — hova, s kik vezetnek? mit hanyagolsz el, s mihez ragaszkodol? Vedd fontolóra, hogy széliében beszélük, hogy a magyar királyi ház, mely a hitetlenek ellen Krisztus hőseit szokta nevelni, s a barbárok gonoszságának elnyomására harczolt, mely az Istent, az ő egyházát és az igazságot tisztelő, jó cselekedetekben kitűnő férfiakkal díszlett: iszonyú és súlyos gyalázzal mocskoltatik be Vájjon mikép fogod magad az igazságos bíró előtt menteni, miután üdvösségedet és a királyi név jó híret veszélyeztetted? Mikép fogod védeni magad azelőtt, ki hosszútűrő, de midőn haragra ingereltetik, kemény ítéletének gyilkával lesújtja az ellenszegülőket? . . . Reméljük ugyan, hogy a mindenek igazgatója visszavezérelend parancsainak ösvényére; de ha jelen változékonyságodban megáltkodnál, erősen hiszszük, hogy Isten hatalma győzni fog fölötted!«

A király azonban »megáltkodott változékonyságában.« Többször ígért és mutatott is javulást; de csakhamar ismét visszaesett bűneibe. Utóbb a kunok helyett, az általa megtelepített tatárok lettek kedven czei. Ezeknek társaságában nemcsak uralkodói kötelmeiről, hanem az erkölcsiség és illem minden szabályairól is megfeledkezett. »Örvénybe süllyedtél — írja neki 1287. márczius 12. a pápa — csúfjává lettél a népeknek, botránýára az embereknek, gyűlölt Isten előtt!«

A megromlott szív nem indult meg e szózatra. A javíthatlantól végre gyilkosok töre mentette meg a lealázott, nyomorba süllyedett hazát. Midőn 1290. július 10-én Körösszeg várának közelében, nyílt me-

zön sátrak alatt kunok társaságában tartózkodék: hárman közölök, magánboszú által vezéreltetve, orozva megölték. A 28 éves ifjú királyt köny és gyász nélkül kísérté sírjába a nemzet.

Midőn IV. László tetemeit a fehérvári sírbolt befogadá, az Árpádháznak már csak egy férfisarja volt életben: *E n d r e* kerczeg.

II. Endre király életének végső évében szokatlan körülmények között lépett harmadik házasságra.

Midőn kereszteshadjáratáról visszautazott, a tengeren nagy vihar lepte meg. Már eltűnt minden reménye a menekülésre. Ekkor éji álmában szent Gellért Csanádi püspök alakja jelent meg előtte, s fenyegetőleg intette, újítaná meg a szent István által Ravennában sz. Péter egyháza javára tett, s régóta elhanyagolt alapítványt, mely szerint annak évenként 35 márka ezüstöt kell vala fizetni. Endre álmából felébredvén, fogadást tett, hogy ha a veszélyből megmenekül, az alapítványt megújítandja és személyesen zárandokol Ravennába.

Fogadalmát csak tizenhét évvel utóbb teljesítette. Ez alkalommal meglátogatta rokonát VII. Azzo észtéi örgrófot. A fényes ünnepélyek, a vig tornák között, melyek tiszteletére rendeztelek], figyelmét magára vont a örgróf egy leányrokona, Beatrix, kinek bájait az egykorú lantosok is megénekelték. Megkérte kezét, s azt elnyerte. Az olasz hölgy 1234. tavaszán Magyarországra jött. Endre alig egy évig élt ifjú nejének oldala mellett, s halálakor áldott állapotban hagyta őt maga után. Beatrix, Bélának ellenséges ér-

zületeitől tartván — mert a házasság az ő ellenzése daczára jött létre — férfirnhába öltözve, titkon Németországba menekült. Verda városában szülte meg hát, Istvánt. Utóbb ezzel együtt visszatért szülőföldjére Estebe, hol szívtelen rokonai által elhagyatva, IV. Incze pápa könyörült rajta, és 20,000 francnyi értékű évi segílyt rendelt számára. Miután fiának nevelését befejezte, rnaga zárdába vonult, hol hányattott életét az áhitat gyakorlatai között végezte be.

István herczeget nagybátyja, II. Azzo esztei örgróf fogadta udvarába. De a tett- és hatalomvágyé ifjú a fejedelem ellenségeivel szövetekezett; midőn pedig a tervet fölfedezték, menekülni kényszerült. A távol Spanyolországba vitte végzete, hol nővére Jolanta, az aragoniai király neje, szives fogadtatást biztosított részére. Nyugtalan szelleme rövid idő múlva ismét visszavezette az olasz földre, hol kaland- és uralomvágyát könnyebben kielégítheté. Egyideig Ravenna város kormányának élén találjuk; inig utóbb az elé güetlen polgárok elűzték. Végre Velenczében telepedt meg, s itt a családi élet körében találta föl nyugalját. Egy gazdag patrícius család leányát, Morosini Katalint nyerte nőül. Ezen házasságból származott

E n d r e.

IV. László, miután gyermekei nem voltak, Endrét Magyarországra meghívta, s 1278. körül Slavóniaherczegévé nevezte. Zajtalanul és feltűnés nélkül élt itt, míg László halála megnyitotta előtte az utat a trónra, melynek örököse volt. Jogait érvényesítendő, Székesfehérvárra sietett, hol Lodomér esztergomi érsek főjére tette a szent koronát (1290. július 28.).

Az ország zavarteljes viszonyai állandó békét s a király részéről erélyt, buzgalmat követeltek. Azonban most külhatalmak által előidézett ^elzavarok tevézték az eddigi bajokat.

Ugyanis III. Endrével szemben két hatalmas trónkövetelő lépett föl.

Az egyik Habsburg Rudolf volt, ki Magyarországot, birodalmi hűbérnek nyilatkoztatván, fiára Albert ausztriai herczegre ruházta. Eljárása miatt a hálátlanság és jogsértés legsúlyosabb vádjáén; ugyanis a jogcímek, melyekre igényeit alapítá, teljesen alaptalanok voltak. Egyébként, miután a német császároknak hagyományos törekvése volt Magyarországot a német birodalom főnhatósága alá hozni, csak az meglepő e föllépésben, hogy Habsburg Rudolf oly hamar megfeledkezett a szolgálatokról, melyeket neki a magyar nemzet tett, s hogy ily hálátlansággal fizette vissza azokat.

Albert erős német sereg élén Magyarországba tört, s Pozsonyt, Nagyszombatot elfoglalva, a Vág vizéig nyomult. Endre nem indult ellene, hanem Ausztriába vezette hadait s Bécs városát vette ostrom alá, miáltal Albertét kényszerítette, hogy tartományának védelmére siessen. A háborúnak Rudolf király halála vetett véget, Albert ekkor a német birodalom trónjának megszerzésén fáradván, lemondott magyarországi terveiről és békét kötött. Hosszabb ideig foglalkoztatta Endrét másik vetélytársa.

A francia származású Anjou-ház Nápoly és Szicilia trónjára emelkedvén, mint a középkorban nem

egy dynasztia, világoralmi óhajokat táplált, melyeket annál könnyebben és biztosabban vélt valósíthatni, mert a szent-székkal szoros, benső viszonyban állott. Míg egyrészt keleten a konstantinápolyi és jeruzsálemi császárságok megszerzésére törekedék, nyugaton legelőbb Magyarországra irányozta figyelmét. Itt az uralkodóháznak csak egy férfitagja, IV. László volt életben; házassági kapcsolatok segítségével tehát közel kilátás nyílt a trón elfoglalására. Emiatt I. Károly király kettős házasságot létesített. Leányát Erzsébetet nőül adta László királynak, és ennek testvérét Máriát nőül szerezte fiának II. (sánta) Károlynak. Ezen utóbbi házasságból született M a r t e l l K á r o l y .

Alig hunyt el IV. László, midőn Mária kinyilatkoztatá, hogy a magyar trón, az örökösödési jog alapján, őt illeti meg, ő pedig fiának engedi át. A pápa, ki szívesen látta volna a szent-székhez ragaszkodó, vallásos buzgalmáról ismeretes dynasziát a magyar korona birtokában, jóváhagyta ez intézkedést. És egy papi követ Martell Károlyt magyar királyi fílyá koronázta. Miután azonban az Árpádháznak egy férfitagja még életben volt, s a nőág örökösödési jogát hazánkban sem törvény, sem szokás nem szentesítette, Mária igényei nem bírtak alappal. A koronázás is, mely az országon kívül, a nemzet tudta és hozzájárulása nélkül, idegen főpap által, idegen koronával eszközöltetett: minden jogerőt nélkülözött.

Emiatt sem a pápa, sem Martell Károly küldöttei nem voltak képesek a nemzetet elvonni Endrétől, ki erélye, tevékenysége és tapintata által telje-

sen méltónak bizonyította magát a trón birtokára. Ezalatt Martell Károly 1295-ben meghalt, mielőtt az országot, melynek királyául tekintette magát, megláthatta volna. Jogait kiskorú fiára, Róbert Károlyra hagyományozta.

Mária, VIII. Bonifác pápa által támogatva, minden eszközt fölhasznált, hogy unokája számára a magyar rendek körében pártot szerezzen. Igyekezetei nem voltak eredménytelenek. Endre igazságszeretete által ösztönözve, elrendelte és komolyan sürgette, hogy az urak minden önkényesen elfoglalt javakat törvényes birtokosaiknak visszaadják. Sokan, kiknek érdekei ezáltal sértve voltak, ellenséges állást foglaltak el a király irányában. Ilyenek voltak Lóránt gróf, előbb erdélyi vajda, Iván németnjvári gróf, stb. Ezek Róberthez hajoltak, azon reményben, hogy a gyermekkirály uralkodása alatt szerzeményeiket megtarthatják, s féktelenségük nem fog korlátokra találni. A pápai befolyás a főpapok soraiban is szerzett híveket Róbertnek. Meghívásukra Róbert. Károly 1300. tavaszán Dalraátiában partra szállott és Gergely esztergomi érsek által megkoronáztatott; de nem a szent korona volt az, mely halántékait környezé.

Endre minden lehető megtett, hogy vetélytársának igyekezeteit megghiúsítsa. Azonban 1300. végén súlyos betegségbe esett, mely 1301. január 14-én életének végét vetett. Budán a sz. Ferencz-rend egyházában találta örök nyughelyét. Csak egy leánygyermeket hagyott hátra, Erzsébet herezegnöt, ki szegényesen és elhagyottan, Schweicz egyik zárdájában végezte életét.

E század elején a franciaországi C r o n y-C h a n e l grófok vitatni kezdték, hogy ők az Árpádház fiágának egyenesen leszármazó sarjai. Közrebocsátották családi okmányaikat, melyek szerint III. Endre, mielőtt IV. László alatt Magyarországra jött, Franciaországban házasságra lépett s itt fiainak Félixnek és Márknak a Crony és Chanel nevű birtokokat megszerzé. Azonban tekintetbe véve, hogy Endrének atyja, István herceg 1235-ben született, ennek fia 1278 előtt, a mely évben Magyarországon megtelepedett, nem érhetette el a kort, melyben gyermekekkel birhatott. Az okmányok tehát, melyekből ez következik, nem lehetnek hitelesek. Továbbá föltenni nem lehet, hogy Endre, midőn Magyarországra jött, s utóbb, midőn trónra lépett, fiait a külföldön hagyta, s hogy ezen figyermek atyjok uralkodása alatt és ennek halála után jogos igényeiket érvényesíteni elmulasztották volna.

Kétségtelen tehát, hogy az Árpádház, mely hazánknak három évszázad lefolyása alatt húsz törvényes királyt adott, a XIV-ik század hajnalán Birba szállott.

XV.

A kath. egyház az Árpádok alatt

Azon tényezők között, melyek hazánk állami szervezkedésére, nemzetünk műveltségi és erkölcsi fejlődésére jelentékeny és áldásos befolyást gyakoroltak: a kath. egyház s a kath. papság foglalja el az első helyet.

Egyrészt a nemzetet az új eszméknek, az idegenszerű formáknak megnyerni, az időközönként fölmerülő ellenzéki törekvéseket leküzdeni; másrészt a magas fokra emelt, a vallásos nimbuszal környezett királyság hatalmi túlkapásai ellen a nemzeti jogokat és szabadságokat megvédeni, föntartani: csak a papság közreműködésével sikerülhetett.

A harczias népnek megbarátkozása a békés foglalkozásokkal, a királyi tekintély, a törvény és rend iránti tisztelet megerősödése: mindez nem erőszak műve. A nemesítő és szelidítő elemeknek volt ez hatása, melyeket a keresztény vallás oly gazdagon bir, s az egyház oly sikeresen tudott értékesíteni.

De nemcsak magas eszmék megtestesítésében vagy nagy célok előmozdításában volt munkás. A közélet mindennapi viszonyai között is lépten nyomon találkozunk tevékenységével.

A királyi tanácsnak a főpapok voltak legbefolyásosabb tagjai. A király és királyné udvarában a legfontosabb állomást, a cancellári tisztelet főpapok foglalták el. A király távollétében, vagy kiskorúsága alatt többször az esztergomi érsek állott az ország kormányának élén. Ez volt a pénzverdék főfelügyelője. A legfontosabb diplomáciai küldetéseket főpapokra bizzák. Ásztrik érsek hozta meg Szilvesztertől a koronát. Odiló sümegi apát II. Orbán pápánál volt Kálmánnak követe. Harduin győri püspök vezette Apuliában a normann királylyal folytatott tárgyalásokat. Péter fehérvári prépost (1184.) II. Lothár német császárhoz, Uros pannonhalmi apát (1221.) Miczislav lengyel királyhoz küldetett. Vancsa István (1241.) Rómában segélyt sürget a tatárok ellen. Tamás váczai, Pál veszprémi, Dénes győri püspökök Ottokárral alkudoztak. Lodomér esztergomi érseket IV. László és III. Endre többször küldötték fontos megbízásokkal Ausztriába stb.

A főpapok hónuk védelmében ép úgy részt vettek, mint a világi főurak. Dandárokat állítottak ki, s magok vezették harczba. Hogy a veszélyt nem kerültek, a Sajó inellett elvázott főpapok sorozata bizonyítja. Hadvezéri tehetségei által is nem egy tüntette ki magát; mint Ugrin Kalocsa hős érseke a tatárpusztítás idejében; vagy Jakab pécsi püspök, ki 1271-ben Ottokár ellen vezérekedett.

A törvénykezés és igazságszolgáltatás terén sem voltak nélkülözhetők az egyháziak. A királyi és nádori törvényszékeknek ők voltak legavatottabb tagjai. Fontosabb ügyekben a vizsgálatok eszközésére

őket küldették ki. A birtokosok okmányok szerkesztése, hiteles átírása és őrzése végett az egyháziakhoz fordultak, kik bizalmokat és tiszteletüket bírták. A hatóságok is őket kérték föl hitelesítések, vizsgálatok, tanuvallatások, végrehajtások eszközésére. Különösen a káptalanok- és kolostorokra neheztedek ezen teendők; minélfogva »hiteles helyekc-nek neveztettek.

A földművelés és ipar tekintetében is a szerzetesek érdemekkel bírnak. A Bakony, Mátra és Vértes rengetegeibe a szent Benedek-rend tagjai vezették be a culturát. A tudomány és irodalom, a tanítás és uevelés egészen papok kezeiben volt. A szegényeket és elhagyottakat az egyház mindig tárt karokkal ölelte magához.

Az egyháznak, mely ekként a nemzeti élet minden irányával legszorosabban összenőtt, hazánkban szent István király volt a l a p i t ó j a. Ő szilárdította meg a keresztény vallás uralmát, ő kapcsolta az új tagot a római központhoz, ő hozta létre azon egyházi intézményeket, melyek a vallási élet litereinek és szerveinek tekinthetők.

A magyarországi egyháznak királyi székvárosát, Esztergomot tette központjává. Itt érsekséget alapított, melynek első főpapját Asztrikban tiszteljük. Ez a sz. Benedek rend tagja Rómából Adalbert püspököt Csehországba kísérte, hol á breunai kolostor megalapításában segélyére volt. Majd Magyarországra jött, s itt a térítési munkában részt vett. István a korona megszerzése végett őt küldötte Rómába. Midőn követségét szerencsés sikerrel befe-

jezé, a magyarországi egyház élére állította. Az esztergomi egyházmegye azon időben még terjedelmesebb volt, mint ma; ugyanis területéből a XVIII. század végén szakítottak ki a rosnyói, besztercebányai és szepesi püspökségek.

Az érsekség alatt tíz püspökség állott. Miután alapítási okmányaik és legrégebb irományaik elveszték, a szent István által alapított tíz püspökség névsorát teljes biztossággal alig tudjuk megállapítani. A kalocsai, egri, győri, veszprémi, pécsi, Csanádi, és erdélyi ide tartozik. De a bácsiról, — mely később a kalocsaival egyesített, — a nyitrai-, vácz- és nagyváradiról kétséges, vajjon alapítóikat nem bírják-e a későbbi királyokban. A z á g r á b i. szent Lászlónak köszöni létét. Hihetőleg ugyanezen király emelte a kalocsai püspökséget érseki rangra.

A s z e r é m i püspökséget 12:19-ben ligrin kalocsai érsek hasítá ki saját megyéjéből, hogy püspöke a déli részeken elterjedt patareus eretnek megterítésére működjék. Székhelye kezdetben a kői kolostor, később Bánmonostora volt. Néhány évvel utóbb, 1234-ben alapított a b o s n i a i püspökség. A mii k ó i püspökség nyomaival már a XI. században találkozzunk; az erdélyi székelyek is hatósága alá tartoztak. Midőn Róbert esztergomi érsek 1238-ban a moldvaországi kunokat megteríté, ezeket is a milkói püspök alá rendelte. A tatárjárás pusztításai enyészetet hoztak e püspökségre, mely csak a XIV. századqun támasztatott föl.

Dalmátiában a s p a l a t ó i érsekség alatt mint

egy huszonöt püspökség létezett. Minden jelentékenyebb város saját püspökével kívánt bírni. Utóbb a raguzai és zárai püspökségek érseki rangra emeltettek.

Szent István, követvén az egyházban általánossá vált gyakorlatot, az érseki és püspöki székhelyeken székesegyházi káptalanokat állított föl. Ezek papi testületek, melyeknek tagjai azon hivatással bírnak, hogy a székesegyházban a zsolozsmákat végezzék, ott az isteni tisztelet fényét emeljék, és a püspöknek tanács gyanánt szolgáljanak. A kanonokok kezdetben egy házban laktak s közösen éltek főpapjokkal. A XII. században azonban a káptalanok önálló testületekké váltak, s ekkor a közös életmód is megszűnt körükben.

Némely előkelő városok, bár nem voltak püspöki székhelyek, úgynevezett társaskáptalanokkal bírtak. Ezeknek sorát megnyitja a székesfehérvári, melyet szent István, midőn Gyula vajdát legyőzte, a hadizsákmáuyból alapított. Gondjaira bízta a szent korona őrizetét. Ugyanő létesítette az óbudai káptalant. A pozsonyi, már a magyarok bejövetele előtt fennállót. A későbbi királyok idejében Aradon, Dömösön, 8zebenben, Szepesen, Vasváron létesültek ily káptalanok; Esztergomban pedig a székesegyházi káptalan mellett, három külön társaskáptalan állott fenn: sz. István első vértanú, sz. György és sz. Tamás védnöksége alatt. A kanonokok száma a káptalanokban különböző volt; hat és negyven között váltakozott.

A lelkipásztorkodás teendői legrégebb idők óta

plébánosokra voltak bízva. Kezdetben csak minden tíz község bírt egy plébánossal. Később a hitélet emelkedése a plébániák szaporodását vonta maga után.

A püspökök, kanonokok és lelkészek a »világi papságot« képezik, mert a világban élnek és főhivatásuk a világra hatni. Evilági papság jelen tény támogatásban részesült, minden időkből a »szertesz papság«, a szerzetesrendek részéről.

A szerzetes élet alapeszméje egykorú a kérész ténységgel. Csak megtestesülését és szerves kifejlesztését hozták meg a későbbi századok kiváló férfiai.

Ez alapeszme ugyanis nem más, mint a kérész tény tökély eszményét Istenhez való fölemelkedés, a hitigazságok tanulmányozása és az érzéki ingerek leküzdése által lehetőleg megközelíteni; egyúttal pedig, a koronkint fölmerülő szükségekkel öszhangzó gyakorlati életmunkásság által, közreműködni a kereszténység szellemének uralomraemelkedésében, az emberiség boldogításában.

E czélok szabatos kifejezése, és az azokhoz vezető eszközök alkalmazása nyugati Európában főleg szent Benedek érdeme.) Az általa alkotott, s napjainkig érvényben maradt szabályoknak főpontjai a következők:

Minden kolostor önálló testületet képez, mely

¹⁾ Született Olaszországban Nursia nevű városka lián 480. Meghalt a moute-cassinói kolostorban 543-ban.

nek tagjai magok választják főnöküket, kit atyának, »apát«-nak neveznek, s kinek mindnyájan engedelmeskedni tartoznak. Ez fontosabb ügyekben minden tagnak, csekélyebbekben az idősebbeknek tanácsát kéri ki. A kolostorba való fölvételt egy évig tartó szigorú próba előzi meg. Kik fölvetetnek, ünnepélyes esküvel kötelezik magokat szüzességre, szegénységre és engedelmességre. Emellett köteleességök a folytonos munkásság és pedig oly irányban, hogy nemcsak magoknak, hanem embertársaiknak is hasznosak legyenek; ide tartoznak az áhítat gyakorlatai, lelkészi teendők, a tanulás és tanítás, végre a kézimunka. Közös imádság Végett nappal és éjjel többször összejönnek és énekelve végezik a zsolozsmákat. Minden kolostor könyvtárral bír; a szerzetesek kezdetben magok másolták le a könyvek« egy munkának leírásában, az Íróeszközök tökéletlensége folytán, gyakran egész életüket eltöltve. A földművelés, erdőirtás, baromtenyésztés terén ezélszerűbb eljárási módot honosítottak meg. Az építészet, szobrászat és festészet nagyszámú ügyes munkást, nem egy kitűnő művészt számított soraikban. Újabb időkben, a viszonyok változása ezen utóbbi munkakör elhagyására készítette őket, hogy osztatlan erővel a szellemi tevékenységre irányozhassák figyelmüket.

Szent Benedek rendje a VI. századtól kezdve Európa minden részeiben elterjedett. Kolostorai a nyugati cultura főtényezőivé lőnek. Fulda, Sz. Gálién, Hirschau, Korvey, Reichenau stb. iskolái főleg a nemesség és papság gyűlhelyeivé lettek. A rend virágzásának legmagasabb fokát a XV. században érte el, midőn 15,000-nél több kolostorral bírt; ezeknek szá-

mát a protestantizmus 5000-re szállította le. Jelenleg mintegy 800 létezik. A rend 35 pópát, 200 bíbornokot, 4600 érseket s pópópót, 1560 szentet és 15,700 író adott az egyháznak.

Ezen számoknál sz. Benedek hatásának nagyságát hangosabban hirdeti azon tény, hogy mint egy hazai Írónk szépen mondja, »szerzetes művét egy ezredév romokat romokra halmozott viszontagságai összerontani nem tudták. Létele első korszakában keresztényesítve Európa legtöbb, s polgárosítva valamennyi népeit és országait, szerzett dúsgazdagság ölében ő is lankadott, hanyatlott, romlásnak indult többször; de az ősi szellemből mindig meg tudott kebelében örízni annyi életerőt, hogy az elharapózott romlottságból, vagy népeket és országokat ért erőszakos fölforgatások és dúlások okozta romok alól, a még megmenthetőt kiragadva s egyesítve, számára mén helyet keressen és vívjon ki, az eredeti rendeltetésnek újabb fényvel, dicsőséggel s sikerrel való iiktatására. «

Reánk nézve sz. Benedek-rendje kétszeres fontos Sággal bír; amennyiben az első szerzetes-intézmény, mely hazánkban megtelepült és a nemzet megtérítése, civilizálása körül kitűnő érdemeket szerzett. Első tagjait sz. Adalbert küldötte Magyarországra, kiknek Gejza Pannonhegyén hova egykor szent Márton, Tours híres pópóke a világtól visszavonulni szeretett — kolostort kezdett építeni. Szent István befejezte az építést; a kolostort, mely az 1001-ik évben ünnepélyesen fölszenteltett, gazdagon megadó mányozta és sokféle kiváltságokkal fölrüházta.

Ugyanő alapította a pécsváradit, zalarári, bakonybéli apátságokat is. A rend annyira megkedvelte magát az országban, hogy a XVIII. század végéig kolostorainak száma 54-re emelkedett.

A második, hazánkban meghonosult szerzetesrend a ciszterciáké volt. Ezt szent Róbert 1098-ban szervezte. Fájdalommal látván, hogy honában sz. Benedek rendje, melynek maga is tagja volt, az eredeti szigorú fegyelemtől eltért, rokonszellemű társával a Dijon mellett fekvő Cîteaux nevezetű vadonba vonult, hol szigorú szabályok szerint éltek. Hugó lyoni érsek kolostort épített részökre.

Majd az uralkodók, világi urak s főpapok versenyezve siettek az új rendet terjeszteni. Lipót herceg meghívta Ausztriába, a szentkereszti apátságba. Innen 1140 körül 12 szerzetes hazánkba jött, s a czikadori apátságban telepedett meg; III. Béla a szent gotthardit és pilisit létesítette. A rend az utolsó Árpádok alatt 27 kolostort számitott.

A szent Norbert által, szintén Franciaországban alkotott prémontréi kanonokrend is korán szives fogadtatásra talált hazánk határai között. H. István hozta be, s 1131-ben Nagyváradon alapította első prépostságát, melyhez rövid idő alatt huszonegy inás csatlakozott.

A szerzetesi szigort és önmegtagadást legmagasabb fokig vitték a kartbausiak, kiknek szerzetét sz. Brúnó a grenoblei havasok között, Chartreux völgyében alapította. Tagjai állandó hallgatásra kötelezték magokat, melyet csak fontos okok miatt sza-

kítottak meg. Hétfőn, szerdán, pénteken kenyér és víz volt táplálékuk; a többi napokon főzeléket, vasárnapon halat is, de húst soha sem ettek. Durva öltöny, kemény fekhely mellett, különböző sanyargatásokkal is fegyelmezték testöket. Az időt, mely az imák és elmélkedések után fenmaradt, kézimunkára, vagy tudományos foglalkozásokra szentelték. Hazánkban a XIII. század második felében honosultak meg. A Szepességben a *l e c h n i c z i* és Borsodban a *t a r k a n y i* kolostor voltak első lakhelyeik.

A középkor szülöttei [közé tartoznak az úgynevezett kolduló szerzetek. Míg a főnnebb megnevezett rendek terjedelmes földbirtok és nagy gazdagság uraivá váltak, s ekként eredeti rendeltetésüktől gyakran eltértek. - *Assisi szent Ferenc** oly szerzetestársulatot alapított, melynek nemcsak egyes tagjai fogadák és tarták meg a szegénységet, hanem kolostorai is tartózkodának ingatlan javakat elfogadni; anyagi szükségleteiknek fődézését a hivek tői önkényt befolyó, vagy koldulás által beszerzett alamizsnáitól várva. E szegény és alázatos életmóddal, sz. Ferencz a legnagyobb tevékenységet kívánta öszszekötni, mely kivált az alsóbb néposztályokra terjedt ki, tanítván a gyermekeket, prédikálván és a szentségeket kiszolgálván afölnötteknek, megosztván koldult kenyeret a koldusokkal, vigasztalván, segítvén mindenkit. Emellett a szerzet tagjai a tudományok- és művészetektől sem voltak elzárva. Nagyszámú híres tudósokkal, Írókkal és művészekkel találkozunk soraikban.

Soha szerzet oly gyors és nagymérvű fölvirág-

zásnak nem örvendett, mint ez. Ezrenkint létesültek kolostorai; százezrenkint számította tagjait, kik között nem hiányoztak a főrendi családok sarjai sem. Rövid idő alatt a népek rokonszenvét meghódította, és a leghíresebb főiskolák tanszékeit elfoglalta. Kilit egri püspök volt az első, ki 1231-ben magyarföldön meghonosította, midőn annak saját székhelyén kolostort épített. IV. Béla 1240. Esztergomba, IV. László 1280. Székesfehérvárra és Pozsonyba hívta meg.

A kolduló szerzetekhez tartoznak a donionkosiak. Ezen rendnek, kevéssel létrejötte után, egy Pál nevű előkelő magyar úr Bolognában tagjává lett, s 1221-ben hazájába visszatérvén, Győrött kolostort és iskolát alapított.

Szent Ágoston remetéinek szerzete, mely 1256-ban Olaszországban keletkezett, e század végén már Budán, Esztergomban, Székesfehérvárott stb. kolostorokkal bírt.

Azonban hazánk nemcsak az egyebütt létesült szerzetes intézmények meghonosulása és fölvirágozására mutatkozott alkalmas talajnak; hanem új szerzetet is termett. Ez sz. Pál első remetének rendje. Bertalan pécsi püspököt tekintik alapítójának, mint ki a Pécs vidékén elszórva élő remetéket 1225-ben egy kolostorba egyesíté. Mások Euzébius főrangú származású esztergomi kanonokban tisztelik szervezőjét. Ez, hogy csendes elvonultságban téletét egészen Istennek, az áhítatgyakorlatainak szentelhesse, lemondott egyházi javadalmáról, s 1250-ben a pilisi erdőbe vonult. Szent életének hire rövid idő

múlva több rokonszellemű társat gyűjtött körébe. Majd kolostort épített, s ezt remete sz. Pál védnöksége alá helyezte. Később Rómába zarándokolt, hol a pápa sz. Ágoston szabályait ajánlotta neki, melyeket némileg módosítva, elfogadott. Már életében több kolostor alapított az ország különböző vidékein. A magyarok különös előszeretettel viseltettek e szerzet iránt. Sok előkelő úr lépett kolostoraiba. Mások adományokkal halmozták el. Később Európa egyéb, különösen éjszaki országában is meghonosult.

A keresztes hadak a vallásos szellem és a lovas irány fölélesztése- s egyesítésére nagy hatást gyakoroltak. Jelentékeny volt azok száma, kik nem elégedvén meg rövid időt tölteni a szentföld harczaiban, egész életüket kívánták föláldozni azon ügynek, melyet mindenekfölött szentnek és Isten előtt kedvesnek tartottak.

Így alakultak meg a keresztény egyházi lovagrendek.

Az alapítás időpontját tekintve, első helyen áll a templáriusok lovagrendje. 1118-ban Bouillon Gottfried előkelő fegyvertársai közül nyolczan frigyet kötöttek a szentföldi zarándokok védelmére. Azon palota volt lakásuk, melynek helyén egykor Salamon temploma állott; innen templáriusoknak, vagy templomos lovagoknak nevezték magokat. A szerény kezdeményt számosaknak csatlakozása csakhamar kifejlesztette. A társulat szervezett renddé alakult. Tagjai hármassal tűzték ki: a pogányok ellen har-

czolni, a zarándokokat védelmezni, a betegeket ápolni. Fehér öltönyt viseltek, melyet fehér kereszt jelzett.

Habár Palesztina területén kelle működniük: Európa minden országaiban létesítettek rendházakat, melyeket a fejedelmek és hívek bőkezűen elhalmoztak adományaikkal, hogy itt a szentföld védelmére lovagokat képezzenek, anyagi segílyt gyűjtsenek és általában a kath. vallás érdekében működjenek. Magyarországon már a XII. század első felében találjuk a templáriusok nyomát. Hatalmok és¹ virágzásuk legmagasabb fokát II. Endre uralkodása alatt érték el. A hetvenet megközelítő rendházaik közül kiemeljük az esztergomi székesfehérvárit, ó-budait, komáromit, csurgóit. Terjedelmes földbirtokkal és sokféle kiváltságokkal bírtak. A lovagrend magyarországi főnökei, és »mesterei« előkelő állást foglaltak el. Azonban a lovagrend csak rövid fönnállásnak örvendett. A XIY. század elején, Fülöp francia király sürgetései következtében, eltöröltetett.

Közel egykorú és hasonló szervezettel," rendeltéssel birt a keresztelő szent János védnöksége alatt álló jeruzsálemi lovagrend, mely hazánkban szintén a XII. század első felében telepedett meg. Lfgy látszik, első rendháza a székesfehérvári volt, melyet H. Gejza neje Eufrosina alapított. IV. Béla 1247-ben egész Oláhországot és Szörénymegyét Adományozta e rendnek, azon kötelezettséggel, hogy a tartományt védelmezze és benépesítse.

A német lovagrendet, melynek 1119-ben Ittbecki kereskedők vetették meg alapját, II. Endre

honosította meg hazánkban, hogy kelet felé, a szomszéd népekkel szemben, az ország területének és a kereszténységnek védfalai legyenek. Átengedte nekik a Borzaföldet, vagyis az egész Bárczaságot Erdélyben.

A pogányok fogságába került keresztények kiváltására is alakult szerzetestársulat, melynek tagjait a Szentháromság kereszteseinek (Trinitarii) nevezték. A XIII. században magyar földön is találkozunk velők.

Végül meg kell emlékeznünk a női szerzetekről. A nők ép úgy érezték az Istennek szenteli élet szükségét, mely csak zárda falai között valósítható. Hazánkban szent István a veszprémi völgyben görög apácák részére alapított zárdát.

Szent Klára szüzei (Klarissák) e korszakban Budán, Nagyszombatban, Pozsonyban bírtak zárdákkal.

A sz. Domonkos szabályai szerint élő apácáknak IV. Béla Buda mellett a nyulakszigetén — a mai Margitszigetén alapított kolostort és azt fejedelmi bőkezűséggel adományozta meg. Itt töltött tizenkilencz évet leánya sz. Margit hercegnő; társainak száma mintegy hetvenre ment. Ugyanezen rendhez tartozóapáczárdák századfolyíáu Veszprém-ben, Pécsen, Székesfehérváron létesültek.

Az isteni tiszteletnek és az egyház szolgáltnak, a papoknak föntartása természetszerűen jelentékeny költségeket igényel. Ezek földözése a hívek kötelessége. De a hívek legrégibb időktől fogva belátták,

hogy nagy nehézségekkel és komoly veszélyekkel járna az egyháznak és szolgálóinak anyagi ellátását az időszerinti, egyes hívek adakozásaitól függővé tenni. Így történt, hogy az egyháznak, illetőleg az egyes püspökségek-, plébániák-, templomoknak stb. részint földbirtokot adományoztak, részint állandó módon, mint a tizednek fizetése által, szabályozták a költségekhez való hozzájárulást.

Az egyház anyagi viszonyai hazánkban ép úgy fejlődtek ki, mint Európa egyéb országaiban.

Szent István és utódjai a püspökségeknek, kolostoroknak stb. terjedelmes földbirtokot adományoztak és behozták a tizedet. A földbirtokot részint családi javaikból, részint azon koronajavakból adományozták, melyek rendelkezésökre állottak, s melyekből a bevándorolt idegeneket és az érdemesült magyar urakat is megajándékozták. A királyok példáját követték a főurak és nemesek is, kik részint az általok alapított, részint a már fönnálló egyházakat adományaikkal gazdagították.

Az adománylevelek, melyek nagyszámban fennmaradtak, és nyomtatásban is közrebocsátvák, föltárják az indokokat, melyek az adományozókat vezérelték. Kifejezést adnak abbéli meggyőződésöknek, hogy vallásos kötelességük az egyházat gazdagítani; hogy ezen kötelességet teljesítve magokra, családjokra lelesdik Isten földi áldásait; hogy végre magoknak és kedveseiknek biztosítják a síron túl Isten irgalmát és a szentek közbenjárását.

»Hiszszük és igazán tudjuk, — írja például szent István király a szent-mártoni apátság ala-

pító okmányában, — hogy midőn az Isten tiszteletére rendelt helyeknek hatalmát és kiváltságait gyarapítjuk, ez nemcsak emberi dicséretre méltó cselekmény, hanem isteni jutalomra is számíthat.«

Vagy IV. Béla következőleg indokolja az egyházaknak tett adományozásait. »Mivel az apostol szerint mindannyian megjelenünk Krisztus ítélőszéke előtt, elvéendők jutalmunkat a szerint, a mint a világon éltünk; e miatt vetnünk kell a földön, hogy Isten segélyével sokszoros gyümölcsöt arathassunk az égben.« És egy másik okmányban így szól: »Mi tekintettel az önökkévalóságra, az anyagiakat szellemiekkel, a mulandókat örökkévalókkal, ohajtjuk kicserélni.«

Midőn ekként királyaink vallásos érzületök által indítatva, földi jólétök és örök üdvösségük iránti gondoskodásból tevék adományaikat, nem hitték megengedve azokkal bármily világi vonatkozású föltételeket vagy kötelezéseket összekapcsolni. Csak egy kivétellel találkozunk az egi püspökség adománylevelében, mely az egi püspököt, ha a király négy figyermekkel bírna, a negyediknek nevelésére és el látására kötelezte.

Általában az alapító és adományozó királyok még azt sem határozzák meg, mikép és mire használtassanak föl adományaik. Alattomban értették, hogy az egyház általános törvényei, melyek az egyházi javak mikénti fölhasználását szabályozzák, hazánkban is érvénynyel bírnak; ezekben elégséges biztosítékot láttak arra nézve, hogy az egyházi birtokok az egyház és a haza javára fognak értékesítettetni. Az egy-

házi javak birtokosai, a püspökök, apátok a legrégebb időktől fogva kötelesek voltak ugyan, mint a világi urak, a hon védelmére fegyvert ragadni és fegyvereseket kiállítani; de kétségtelenül nem a végett adattak az egyháziaknak a terjedelmes birtokok, hogy honvédelmi kötelezettségeiknek eleget tehesse-
nek, — mert ez esetben az adománylevelek e czélt nem hallgatták volna el, — hanem a honvédelmi kötelezettség reájok kiterjesztett, mivel a középkori jogfogalmak és a magyar alkotmány elvei szerint a honvédelmi kötelezettség a szabad tulajdonnal szoros összeköttetésben állott.

És miként azon tény, [hogy királyaink minden kötelezettség és korlátozás nélkül tették adományai-
kat, vallásos kegyeletükben birja megfejtését; ugyan ez vezette őket abbeli, okmányaikban gyakran hangsúlyozott, meggyőződésükre, hogy amit egyszer Is-
tennek, vagyis az egyházaknak és szolgálóiknak adtak, azt visszavenni, világi czélokra használni többé nem lehet; tehát az egyház örök és szent tulajdonául kell tekinteni. Ezen örök tulajdonjogot minden módon igyekeztek biztosítani. Országos törvényeket alkot-
tak, melyek az egyházi javakat elidegeníthetlenségnek nyilatkoztatják (szent László I. 23. Kálmán I. 1 és 18.); a világiakat az egyházi javak elfoglalásától eltiltják, s az elidegenített egyházi javak vissza-
adását elrendelik (1298. 3. és 26. cikkek.).

Az uralkodók példáját az egyház iránti bőkezűségben követték a világi urak, kiket Szent-
István és utódai felhatalmaztak, hogy javaikból az egyházakat gazdagíthassák. Ezeket is vallásos indo-

kok készítették áldozataikra, minélfogva adományaitkat szintén világi természetű föltételek nélkül tették. Az egyház ily jótéveinek hosszú sorát az Olaszországból bevándorolt Adeodat sanseverinói gróf nyitja meg, midőn Tatán szent Benedek rendének kolostort alapít. A királyok szívesen látták a világi urak egyházi adományozásait, melyeket az adománylevelek megerősítése által pártfogásukba vettek.

Végül kiemeljük, hogy az egyházak javaiknak tetemes részét nem adomány útján nyerték, hanem vásárlás, csere, zálog jogcímen szerezték. Miután pedig azok ingatlan javak szerzésére, és a kiktől szerezték, e birtokaik clidegenítésökre följogosítva voltak: a szerzemények is az egyházak jogos tulajdonaivá váltak.

A XIII. században a magyarországi egyház már az ország területének jelentékeny részét biija. De a történelem bizonyítja, hogy azok, kiknek az egyház gazdaságát köszönhette, egyúttal a hazának is jótéveői voltak. Az egyháziak általán üdvösen használták föl és a közjó érdekében kamatoztatták javaikat. A politikai befolyást, melyet jó részben a terjedelmes földbirtok alapított meg, az állami rend megszi lárdítására irányozták. A haza és a trón védelmében, fegyveres csapatok kiállítása által, buzgón közreműködtek. Az ország művelődési szükségleteiről századokon át majdnem kizárólag ők gondoskodtak. Es a birtokokat, melyeket nagyrészt mint lakatlan vadonokat és terméketlen sivatagokat vettek át, szorgalmok, ügyességük által, a virágzás magas fokára emelve, a nemzeti gazdagság tökéivé tették. Ok né-

pesítették be az országot a művészetek remekeivel, és az egyházak, melyeket emeltek, egyúttal a nemesebb ízlés iskolái voltak. Végre, a jótékonyság és keresztény szeretet műveire áldozni, nem csak kötelességüknek, liánéin büszkeségüknek is tekintették.

XVI.

Az állami viszonyok az Árpádok alatt.

Szent István, midőn nemzetét a keresztény civilizációnak megnyerni elhatározta, utasítva látta magát arra, hogy az Ázsiából hozott politikai, közigazgatási és társadalmi intézményeket, a nyugati műveltség követésével öszhangzóan, átalakítsa.

Ezen fontos és nehéz feladat megoldásában kivált nejeinek rokonai, s a Németországból bevándorolt egyházi és világi urak voltak tanácsadói. Ezeknek hatása folytán, főleg a német birodalomban, s névszerint a Nagy Károly által alapított császárságban uralkodó jogelvekre és főnálló kormányzati formákra volt tekintettel, úgy azonban, hogy gondosan óvakodott a nemzetre oly szervezetet erőszakolni, mely a magyar szellemmel ellenmondásban állott, minélfogva főtartotta az ősmagyar nemzeti intézményeknek, életrevalósággal bíró elemeit.

Az új államrend központjává »királyságot» tette; ennek oly erőt és hatalmat biztosított, mely által a nemzeti élet minden szálait kezeiben egyesíteni képes volt. Uralkodóvá tette azon keresztény felfogást, mely a királyban a társadalmi rendnek és jog-

nak Isten által rendelt védőjét, mintegy Isten helytartóját látta.

Sz. István megtörte a nemzetségfok önálló hatalmát, ezeknek, és részben a nemzetgyűlésnek is jogait átszállította a királyra. Ezt pedig úgy érte el, hogy a törzsszerkezetet teljesen fölbontotta, és az egyes törzstagokat birtokaik valódi tulajdonosaivá tette, míg ezek előbb a törzs közös tulajdonát képezték. Egyúttal a honvédelem ügyét is a törzsek kezeiből a királyéiba helyezte át. Ezen kettős intézkedésnek folyománya volt, hogy a nemzet szabad tagjai ezentúl nem mint előbb a törzsfők közvetítése által a vezérnek, hanem közvetlenül a királynak voltak alárendelve.

A király hatalomköréhez tartozott első sorban a törvényhozás joga; hozzájárulása nélkül törvényeket alkotni nem lehetett, a megalkotott törvényeket a király foganatosította. A királynál volt a legfőbb birói hatalom, melyet vagy személyesen gyakorolt, vagy másokra átruházott. A király, vagy személyesen, vagy általa kinevezett és tőle függő tisztviselők által, kormányozta és igazgatta az országot. Végre az egész országban a király rendelkezett a haderő fölött.

Azonban a királyság, a felségi jogok teljessége mellett, nem nélkülözött alkotmányos korlátokat. Ezek a vérszerződés harmadik pontjából következtek. Miként előbb a törzsfők a vezért, most az ország előkelő urai a királyt mint tanácsosok környezték. És ez évenként Székesfehérvárra maga köré gyűjtötte a

nemzetet, kihallgatta panaszait, orvosolta sérelmeit, igazságot szolgáltatott a perlekedőknek.

Epen e korlátoknak leliete nagyrészt köszönni, hogy a királyság nálunk könnyen és gyorsan megszilárdult; továbbá azt is, hogy néhány évtized múlva a tiszteletnek oly magas fokát érte el, mint talán sehol egész nyugati Európában.

A királyi hatalom továbbszállása az' örökösödéssel összekötött választás útján történt; mi öszhangzásban állott a vérszerződés első pontjával és egyszerűs mind a nyugat-európai országok gyakorlatával, hol a királyi trón választás által töltetett be, úgy azonban, hogy a választási jog bizonyos család tagjaira volt szorítva. Nálunk is, rendszerint a király halála után fia, vagy legközelebbi rokona lép a trónra. Es a legtöbb esetben nem is történt formyszerű /választás, hanem az, kit a régi gyakorlat az örökösödésre följogosít, még elődje életében a nemzet jóváhagyásával, megkoronáztatik, s elődje halálával azonnal átveszi a kormányt. Előrelátó őseink ekként elhárítani kívánták az interregnumok zavarait, melyek a nyugati országokat gyakran megrázkódtatták. Az örökösödési rendtől csak ritka esetben, Péter-, Aba-Sámuel-, I. Béla- és szent Lászlónál történt eltérés. Ezen kivételek leginkább bizonyítják, hogy a nemzet választási jogát teljesen soha föl nem adta.

A királyi hatalom gyakorlatának föltétele a k o r o n á z á s volt. Ez a keresztény középkor szemében nem pusztá szertartás volt, hanem mély értelemmel és nagy jelentőséggel birt. Az egyház szent helyein, főpapjai által, vallási szertartásokkal eszközölte a

koronázást. Ekként úgy tüntette föl a királyt, mint ki Istentől nyeri hatalmát. És nemcsak vallásos nimbuszal vette körül személyét, hanem viszont kötelességeket is rótt reá. Ugyanis a király, koronáztatása alkalmával, az oltár számolyánál, a megváltás jelére vagy könyvére ünnepélyes esküt tett, hogy Isten parancsai szerint, lelkismeretesen fog kormányozni, és az ország jogait s alkotmányát tiszteletben tartamija. Ez megnyugtatta a nemzetet, mely nem kételkedett, hogy az esküszegő királyt eléri Isten boszuja és az egyház büntető karja. A keresztény nyugattól kölcsönözött szertartások és ünnepélyességek között, az összehívott nép jelenlétében az esztergomi érsek által nagy fénnyel végeztetett a koronázás, elemién Esztergomban, utóbb Székesfehérvárott.

Az udvartartás formáit királyaink a német- és görögországi udvaroktól kölcsönözték. Esztergom volt e korszakban lakhelyük. Csak III. Endre alatt tették át Budára. Czirnök »fenséges« és »móltóságos« volt. A tartományok nevei és száma, melyeket czimökbefölvettek, különböző volt. Az Árpádkorszak végén »Magyarország, Dalmátia, Horvátország, Káma, Szerbia, Bosznia, Galiczia és Lodomeria« királyainak írják magokat.

A királyi, központi kormányzat különböző ágai: közigazgatás, törvénykezés, liadügy, pénzügy stb., a középkorban nem voltak úgy elválasztva, mint ma. Ugyanaz, ki hadba vezette a sereget, bírászkodott, végrehajtotta a királyi rndeleteket és gondoskodott a közbiztonságról stb.

A központi kormányzat székhelye a királyi ud-

var volt. Ide gyülekeztek a rendes főtisztviselők mellé a király tanácsosai. Innen adattak ki a királyi rendeletek. Ide szolgáltatták be az országos jövedelmeket. Ide idéztettek azok, kik a királyi bíróság elé tartoztak. A királyi udvar élén állott a királynak birói helyettese, a nádorispán. Kezdetben csak a királyt helyettesítve ítelt az udvarba gyülekező perlekedők ügyeiben, vagy a király megbízásából az ország vidékein birói széket tartott. Utóbb lényegesen tárgult hatásköre. A királyi sereg élén találjuk. A székesfehérvári és egyéb országos gyűléseken elnököl. És a nemesek rendes birájává lőn, úgy hogy csak a főbenjáró ügyek, vagy nevezetesebb birtokpererek vitettek közvetlenül a király elé. E korszak végén pedig már az ország jogainak őre gyanánt tekintetik, és az 1291-iki országgyűlés sürgeti, hogy a király e méltóságot az ország nemeseinek tanácsával töltsse be.

A királyi udvarbíró eleinte a nádornak, birói hatáskörében segéde volt; később, midőn ez önállóvá lőn, a királyi udvar bírósági teendőit végezi. Hatósága az egész országra kiterjedvén, országbíró nevet vesz föl.

A királyi, vagyis országos kincstárt a t á r n o k m e s t e r kezelte. Állásának fontosságát emelte azon körülmény, hogy a városok fölött, melyek a királyi kincstárhoz tartozóknak tekintettek, hatósággal bírt.

A királyi udvar jegyzője, vagyis a cancellár a kir. rendeleteket, adomány-és kiváltságleveleket stb., szerkesztette, a királyi pecsétet őrizte. E hivatalt

mindig főpap viselte. Az alcancellár rendszeren a székesfehérvári prépost volt.

Ezen udvari főtisztviselők vezették a központi kormányzatot. De a középkor kezdetleges közlekedési viszonyai majdnem lehetetlenné tették az országnak kormányzását egy pontból. Innen van, hogy a királyok gyakran beutazzák az országot. Innen van, hogy általános érvényű királyi rendeletek, milyeneket gyors hírnökök szoktak volt szétvinni, csak gyér és kivételes esetekben adattak ki; az ügyek elintézése leginkább azokra bízott], kik az egyes vidékek kormányzatával voltak megbízva. A kormányzás eszerint nem annyira központi, mint inkább tartományi volt.

Az ország lakosai a középkor szellemében, birtokviszonyaik szerint, rendekre voltak osztva. A földbirtok volt úgyszólván egyedüli általános eszköze a gazdagság szerzésének és egyedül tette lehetővé nagyobb csapatok élén a fegyveres szolgálatot, mi ismét az egyedüli ut volt kitűnni és politikai befolyást szerezni.

Hazánkban a szabad birtok szerzési módja kétféle volt. A család vagy már a honfoglalás alkalmával megszállotta azt, vagy később királyi adomány által nyerte. Mindkettő egyenlő kötelezettségeket vont maga után: személyes hadi szolgálatot a hon védelmére; és ugyanazon jogokat biztosította birtokosainak. A birtokörökösödéssre nézve szent István a szállás és adomány jogcímén bírt javak tekintetében egyaránt

teljes szabadságot engedett. De Kálmán némileg korlátozta ezt, s a szállási birtokokra és szent István adományaira szorította; ellenben a későbbi királyok által adományozott birtokokra nézve megállapította, hogy azok mindenkor atyáról fiúra szánjanak; ha fiú nincs, a testvérekre és ezek gyermekeire, ilyenek nem létében pedig a királyra. Ezen megszorításija nemzet sérelmesnek tartotta, minélfogva az aranybulla ismét megszüntette. Ezóta, ha a nemesnek gyermeke nem volt, birtokának egynegyed része leányát illette, a többiről szabadon rendelkezhetett; ha rendelkezés nélkül halt el, birtokai rokonaira, ilyenek nem létében, a királyra szállottak.

Kik szabad birtok urai voltak, az első két rendet alkották. Első helyen a főpapság áll, mely egyházi állásának tekintélye és magasabb műveltsége által tényleg nagyobb befolyással bírt; anélkül azonban, hogy több és kitünőbb jogoknak örvendett volna, mint a szabad, birtokos világiakból, a nemesekből álló második rend. Szent István alatt a nemesek körében nem találkozunk az osztálykülönbség nyomaival. Később, midőn némely családok, mint a Németúj váriak, Csákok, Omodékok, Gilletek stb. nagyterjedelmű birtokokat szereztek, ezáltal alkalmat nyertek tényleg, — mert pozitív törvények ezt soha sem szentesítették, — nagyobb politikai befolyást és jogosítványokat kiküzdni; annál inkább, mert a királyok várispánságokat, vagy bánságokat örökösön adományoztak ily családoknak. Továbbá IV. Béla a tatárpusztítás után engedte a főpapoknak s uraknak várak építését, s kö-

vetkezőleg hadcsapatok tartását. Az ily hadcsapatokkal bíró urak — mint kik háborít esetén lényeges szolgálatokat tehettek — természetyszerűen nagyobb súlyljal birtak a királyok előtt, mint a nemesek, kik csak személyesen keltek föl. Ennek folytán szabadalmakkal ruházták föl őket, melyekkel a köznemes nem birt. Így keletkezett a nemesi osztály mellett, a birtokaristokratia, a f ö u r a k rendje, mely túlkapásai által egyaránt veszélyeztette a királyi hatalmat és a köznemesség szabadságát.

A harmadik rendet az ország azon lakosai alkották, kik személyükre nézve teljesen szabadok voltak; de idegen birtokot használván, ennek fejében a tulajdonosok iránt szolgálatokra voltak kötelezve. Jogi állásuk szoros összeköttetésben áll a várszérkéz e l l e l.

Várak már a honfoglalás idejében léteztek, és a föntartásukra rendelt földekkel, a törzsfők rendelkezése alatt állottak. Szent István óta a király kezeibe mentek át s arra használtattak, hogy egy egészen a királytól függő haderő létesíttessék. A várföldek föl-
osztattak a v á r j o b b á g y o k között, azon kötelezettség fejében, hogy bármikor kívántatik, a vár, vagy a király szolgálatjára fegyvert ragadjanak. Egy fokkal alantabb állott, s mintegy a negyedik rendet képezte a v á r n é p, mely szintén várföldeket birt használatul; de nem hadi, hanem egyéb alárendelt szolgálatok fejében, — minők az építkezés, fuvarozás, szállítás, fegyvergyártás, — s emellett termény-és pénzdót fizetett. A XIII. században ezen két osztály körül nagy változás történt; úgyszólván teljesen el-

tűnnek. A várföldek adományozása által a várjobbágyok egy része a magánjobbágyok osztályába ment át; a várjobbágyok másik része pedig királyaink által a nemesek rendébe vétetett föl. A várnépek is részint magánbirtokosok hatósága alá kerültek, részint a polgári osztályba olvadtak be.

Az ötödik rendhez tartoznak az egyházi és világi birtokosok földjeit művelő jobbágyok vagy parasztok, kik személyökre nézve szabadok voltak s szabadon költözködhettek; ezeknek a földbirtokosok birtokaik egy részét bizonyos földbér, vagyis termény, munka és pénzbeli szolgálmányok fejében használatul átengedték.

Utolsó helyen a szolgálóosztály áll, melynek tagjai a király és magánosok birtokain éltek, majd gazdasági és mesteremben, majd udvari — utódaikra is átszálló—szolgálatokra voltak rendelve. Ezek földesuraik hatóságának alávetve s mintegy a röghöz voltak kötve, szabad költözködési joggal nem bírtak; de a földesúr csak a birtokkal együtt, mint annak járulékát adhatta el őket. Voltak valóságos rabszolgák is, kiket uraik külön, személyenkint, adhattak el. A keresztény szellem és a műveltség terjedése egyrészt a rabszolgáknak a szolgálkkal való összeolvadását eszközölte, másrészt a szolgálak helyzetét is javította; ugyannyira, hogy végre a szabad költözködés jogát is elnyerték. Ekként megszűnt lassankint különbség, mely a földműves jobbágyok, udvarnokok és rabszolgák között fennállott; a magánosok birtokain tartózkodó, s földesuraik hatóságának alávetett lakosok

megannyian egy nagy néposztályba: a paraszt vagy jobbágyosztályba olvadnak össze.

Ezen rendeken és néposztályokon kivül állottak a városok iparos lakói, a polgárok. Nagyrészt külföldről, főleg Németországból telepítették meg. Különféle előjogokban és kedvezményekben részesítettek. Nem bírták azon politikai befolyást, mely a nemeseket megillette; de sokkal magasabb fokot és előnyösebb helyzetet foglaltak el, mint a többi nem nemes osztályok.

A törvényhozási jogot az Árpád-házi királyok rendszerint a királyi tanácscsal osztották meg. Ez azonban nem volt sem törvény, sem királyi rendelet által formászerűen megállapítva és állandóan szervezve. Tagjai az ország legtekintélyesebb férfiai voltak: a főpapok, a főtisztviselők, a várispánok. Ezen tanács intézte el a fontosabb ügyeket és alkotta legnagyobb részt a törvényeket.

Mindazáltal a nemzet összes szabad nemes tagjai is bírtak alkalommal befolyni a közügyekre. Évenként Székesfehérvárott törvénynapok, és rendkívüli esetekben országgyűlések tartottak. Ezeknek szervezetéről és tanácskozásaik módjáról nem bírnak adatokkal. Valószínű, hogy a sérelmek előadására a királyi tanács által alkotott törvények helyeslésére vagy roszalására szorítkoztak.

Minél inkább hanyatlott a királyság, annál inkább emelkedett az országgyűlések jelentősége. E korszak vége felé a törvényhozás, évégett különösen

majd a Rákos mezejére, majd az ország egyéb helyére összehívott országos gyűléseken történt, melyeken a főpapok, főurak és nemesek fejenként vettek részt. Hatáskörük nem volt szabatosan körülvonalozva. és a királyi tanács még mindig nagy hatalommal bírt. Emiatt az 1298-iki országgyűlés követelte, hogy abban általa választandó két köznemes is ülést nyerjen.

A nemzeti birtokkal szoros összeköttetésben állott a honvédelmi kötelezettség. De a nemes csak személyesen és csak hazája védelmére tartozott fegyvert fogni; külföldön önként és zsold fejében vett részt. A főtisztviselők és várispánok a királyi zászlókat a külföldre is tartoztak követni. Ez volt a nemzeti sereg. Ettől különböző volt a királyi sereg, melynek alkatrészei voltak: a várkatonaság, a városok által kiállított vitézek, a főtisztviselők dandárai és zsoldoscsapatok.

Az állami jövedelmek főrészt a várföldek és a királyi birtokok képezték. Az utóbbiak főleg Somogyban, Veszprémben, Szathmárban, Beregben, Erdélyben voltak. Idetartoztak az érez- és sóbányák.

Továbbá jövedelmi forrásokul szolgáltak: a városok adója, a vámok, harminczadok ¹⁾, a bírságok és jószágelkobzások, a pénzverés joga és a rendkívüli adók.

¹⁾ Az országból kivitt és az országba behozott áruk értékeinek harminczadrésze.

A közkiadások nem voltak jelentékenyek, miután a nemesek saját költségükön tartoztak fegyvert fogni, a várkatonaság ellátására pedig a várföldek szolgáltak.

Míg a nemesek közvetlenül a király és a nádor alá voltak rendelve: a n e m - n e m e s e k közvetlenül a várhatóság alatt állottak.

A vármegyék számát ezen korszakban nem állapíthatni meg biztossággal; de valószínűleg 72-re tehetni. Mindegyik élén állott a király által kinevezett, s tőle függő várispán. Ez volt a várkatonaság vezére, a várhoz tartozó néposztályok bírója, a várjövendelmek kezelője. Oldala mellett állott a hadügyekben a hadnagy, a birói és közigazgatási ügyekben a várudvarbírája. A vármegye területe századkerületekre, s ezek tizedkerületekre voltak fölosztva. Élőkön a századosok és tizedesek állottak, kik hadi tisztükön kívül, az adót beszédtek, és csékelyebb ügyekben bíraskodtak is.

E korszak végén, a várjavaknak elpazarlása és a várjobbágyok s várnépek eltűnése folytán, a várszerkezet teljes átalakuláson megy át. Ugyanis, míg katonai természetű háttérbe szorul, mint kormányzati közeg a nemességre is kezdi kiterjeszteni hatóságát. Ezt eleinte a hatalmas urak soraiból nevezett várispánok, hatalmi túlkapásaikban kísérlették meg, s ez ellen az arany bulla erélyesen tiltakozik. Azonban midőn a XIII. század végén a várjobbágyok nagy része a nemességgel összeolvadott, ezen hatóság

terjeszkedés észrevétlenül megtörtént. Ekkor a vármegye tisztségeiben is változás állott be. A hadnagy-, századosok és tizedesek tisztei megszűntek. A vár udvarbírája alispán cím alatt jelenik meg. Az alsóbbírók bíraskodás és közigazgatás közegei a szolgabírák és esküdtek, kiket a megye közönsége választ, és az ispán, vagy alispán elnöklete alatt a megyei bíróságot képezik, melynek hatósága a megye összes lakóira kiterjed; egyedül a főpapok és főurak maradnak a király közvetlen hatósága alatt.

A városok polgárai, rendszerint iparosok voltak, kik nagyrészt külföldről vándoroltak be, s a várak közelében megtelepedtek. A királyok pártolták és kiváltságokban részesítették őket. Bírájokat és lelkészeket magok választhatták, miáltal önkormányzatra tettek szert; vámmentességgel, vásártartási joggal, és a város területéhez tartozó földekre nézve tulajdonjoggal bírtak. Kötelezettségeik arra szorítkoztak, hogy néhány harczost állítottak a király zászlója alá, csekély évi adót fizettek, újévkor s egyéb ünnepeken ajándékkal kedveskedtek a királynak, végre ennek, nejének és a királyi főtisztviselőknek szállást adtak.

A XIII. század végén a polgári elem a várszerkezet átalakulása következtében, jelentékenyen gyarapodott. A várszerkezethez tartozó osztályok, melyek a nemesek rendébe nem emelkedtek, de magán földesúri hatóság alá sem tartoztak, t. i. a szabad parasztok, a várnépek: községek ké tömörültek, melyek a bőkezűen osztott királyi kiváltságok által

önállókká lőnek. Így IV. Béla Z á g r á b o t, P-e s t e t, N y i t r á t, Kés m á r k o t; V. István Gy ő r t; IV. László S o p r o n y t; III. Endre P o z s o n y t, T o r d á t stb. a városok sorába emelte.

Az ipar és kereskedelem mind nagyobb vagyoni előnyöket biztosított a városoknak, miáltal politikai fontosságuk is növekedett. Míg a polgár a XI. században csak jobbsorsú jobbágnak tekintetett; a XIII. század végével a városok, a megye területéből kiváló külön területet képeznek, melyet fallal vesznek körül, melyen a polgárság kegyúri s birtokjogot gyakorol, cs az általa évenként, sz. György napján választott bíróban s 12 esküdtben külön hatósággal bír.

Némely, hazánkban megtelepedett nem-magyar nemzetiségek különleges jogi állással bírtak.

Első helyen állanak a kunok, kiket IV. Béla és V István a Duna és Tisza, a Maros és Körös, a Temes és Maros között, valamint a Körös mindkét partjára telepítettek. Lakhelyeik külön területet képeztek, melyek nem voltak a vármegyékbe beosztva. A nádor gyakorolt fölöttük hatóságot; egyébként a magyar nemesekkel azonos személy- s birtokjogokkal rendelkeztek.

A II. Gciza által a Szepességen megtelepített zászokat V. István politikai közönséggé egyesítette. Magok választották grófjukat, ki régi zász szokások és törvények szerint igazgatta őket és bíraskodott fölöttök. A királynak évenként 300 márka finom ezüstöt fizettek; zászlaja alá 50 lándzsást

állítottak. Papjaikat szabadon választották. A szabad bányászat, vadászat, halászat és erdőirtás jogával bírtak.

A zsidók kezdetben az egyház fölügyelete- és hatósága alatt állottak. IV. Béla 1251-ben kivált-ságolt közjogi állásban részesítette őket. A királyi kamara szolgálóinak neveztettek. Tetemes évi adót fizettek. Királyi oltalom alatt állottak és szabadon járhattak s kereskedhettek az országban. De a városokban külön utcákban laktak, és mint az izmaeliták is, sajátos öltözetet tartoztak viselni. Ez sárga ruha-, vörös köpeny- és csúcsos kalapból állott.

Erdély, mióta szent István által a magyar koronához csatoltatott, két közjogilag különböző területre oszlott.

A magyar terület az anyaország módjára volt szervezve és megyékre osztva. A király által ki-nevezett vajda kormányozta.

A székelyföld ki volt véve a vajda hatósága alól. Külön főtiszt a székely ispán alatt állott, és székekre volt fölosztva. A székelyek adózást nem ismertek, csak ajándékot adtak. Kötelességök volt az ország délkeleti részeit védeni. A szerint, amint lovon, vagy gyalog szolgáltak, lófé- vagy gyalog-székelyek-nek neveztettek.

II. Gejza alatt Kolozsvárt, Dézsen, Tordán, Enyeden és a királyföldön szászok telepedtek meg. Kezdetben nem volt közös fejük; II. Endre, 1224-ben kormánykerületté egyesítette őket, melyben hét város és ugyanannyi szék foglaltatott. A szebeni gróf, kit a

király nevezett, oly hatósággal bírt a szász területen, mint a vajda és a székely ispán a magáén. A szászok évenként 500 márka finom ezüstöt fizettek a királyi kincstárba. A birodalom határain belül 500, azon kívül 100 harczost állítottak ki, ha a király személyesen vezette a sereget; ellenkező esetben csak 50-et. Tisztviselőiket, papjaikat magok választották. Kereskedőik vámmentességgel bírtak.

Az oláhság e korban nem emelkedett politikai önállóságra, és részint a vajda, részint a székely ispán hatósága alá tartozott.

Tótország (Slavonia) — vagyis a Száva és Dráva közötti, ma Horvátországnak nevezett terület — egészen Magyarország mintájára volt rendezve és megyékre osztva.

Horvátország (Croatia) — a Száván túl a havasokig és a tengerpartig érő terület — zsupán-ságokra volt osztva, megtartotta régi szerkezetét s jogait.

A dalmát, vagyis tengerparti városok szintén megtartották régi jogait és szerkezetüket.

E két utóbbi tartomány csak honvédelmi, pénzügyi és fölsőbb igazságszolgáltatási' tekintetben volt a királylyal kapcsolatban. Közége a h o r v á t - d a l m á t - országban volt. A XII. század közepe óta külön szlavóniai bánnál is találkozunk. III. Béla a három tartományt egy közös bán alá rendelte, ki az »egész szlavón föld bánja« címét viselte.

Ezen méltóságot III. Endre örökössé tette a Brebiri-grófok családjában.

A magyar korona még egyéb melléktartományokkal is bírt. Ezek Szerbia; Ráma; Bulgária, Galliczia, Lodomeria, Kumánia (Moldva). Viszonyuk az anyaországhoz csak a királyi főúriatóság elismerésére és legfőbb batpsegélyre szorítkozott.

Utolsó Arpádbázi királyaink e tartományoknak hazánk határaihoz közelebb eső vidékeit szorosabban az anyaországhoz csatolni óhajtván, a végvidéki bánságokat létesítették.

Ilyenek Bosnia területén a bosniai, sói és ozorai; Szerbia és Bulgária területén a bronchi, krusóczyi és mácsói; Kumánia területén a szörényi bánság.

A bánok az ország főtisztviselői és főurai sorába tartoztak; a végvárak föntartása és védelme volt földadatuk.*)

*) Hajnik Imre. Magyar Alkotmány- és Jogi-történetem. Pest. 1871.

XVII.

Iskolák. Tudomány. Irodalom és művészet.

A kath. egyház megállapítása hazánkban, köz-
művelődési tekintetben is korszakot alkotott nemze-
tünkre nézve.

Ugyanis az egyház intézményeivel egyidőben, és
épen azok mellett létesültek az iskolák. Az egyház
általános törvényei értelmében minden plébánia mel-
lett elemi tanoda alakult, melyben a gyermekek
nemcsak a vallás- és erkölcsstanban, hanem a világi
tudományok elemeiben és előzményeiben: az olva-
sás-, ének- és számtanban oktatást nyertek.

A káptalanok és monostorok mellett jöttek létre
középtanodáink, hol a kanonokok, illetőleg a
szerzetesek a »hét szabad művészet«-böi tartottak
előadásokat. Ezen hét szabad művészet sorába tartoz-
tak: a latin nyelvtan, az ékesszólástan, a vitatkozástan,
(mely a gondolkodástant és a bölcsészet elemeit tartal-
mazta), a számtan, a zene (melynek főcélja az isteni
tisztélet emelése volt), amértan és csillagászat; ez utóbbi
egyszersmind alapul szolgált az időjárástannak és a
csillagjósálatnak is, mely a középkorban általán nagy
tekintélyvel bírt. Hogy a vallástan ezen iskolák
tantárgyai között kiváló helyet foglalt el, alig
kell mondanunk. Valószínű, hogy a világtörténelem

és a hazai történelem sem hiányzott teljesen. A leg-híresebb káptalani iskolákkal találkozunk Esztergomban, Csanádon, hol megalapítója Gellert püspök volt, Veszprémben, Székesfehérvárott, Győrött, Budán és Szepesben; kolostori iskolákkal a pannonhegyi, a somogyvári és tapolczai sz. Benedekrendi apátságokban, a győri és budai döméseknél.

Emellett a főbb székesegyházak-és kolostorokban hittudományi tanodák léteztek, melyekben a hazai egyházpapjai kiképztetésüket nyerték.

Sőt a XIII. században Veszprémben főiskolával, egyetemmel találkozunk, mely a híres párisi főiskolának mintájára volt szervezve. Az említett hét szabad művészet tantárgyainak alaposabb és tudományosabb előadása mellett, főleg a jogi tudományokra volt kiváló tekintet; 1276-ban az egyházi és a római jogból tizenöt tanár tartott előadásokat. Sajnos, hogy a belzavarok között, melyek hazánkat a XIII. század végén elárasztották, ezen intézet elenyészett.

A magyar ifjak tudományszomját ki nem elégíthették hazánk tanodái, melyeket a külföld főiskolái, mind tanárai jelessége, mind a tudományos kiképzés segédeszközei tekintetében, messze túlszárnyaltak. Sűrűen keresték föl Róma, Ravenna, Bologna, Páris, Toledo egyetemeit, melyek e korban hírükkel a világot betöltötték. Azon nagyszámú, főleg egyházi férfiak, kik okmányainkban mint tudorok és mesterek említettnek, mindannyian külföldön küzdötték ki tudományos habáraikat.

Bár nemzetünk ez időben csak újoncz volt a művelődés pályáján, nem hiányoztak mégis, körében férfiak, kik írói munkásságuk által kitűntek. Élőkön szent István áll, ki a magyar nemzetnek nemcsak első keresztény uralkodója, hanem első keresztény írója is. A főpapok közül, kiket ő emelt az ország püspöki székeire, sz. G e l l é r t több hittudományi munkát irt, Mór pécsi püspök pedig a Zobor-hegy két szentéletü remetéjének Zoerard és Benedeknek életét írta meg. Bernát spalatói érsek és Imre király nevelője a XII. század második felében egyházi beszédekert szerkesztett és az eretnekek ellen intézett vitázó munka szerzője. K a l á n pécsi püspök (1188—1218.) római és görög kútfők nyomán Atilla történetét írta meg. R o g e r nagyváradi kánonok a tatárpusztítást írta le, melynek maga tanúja volt s majdnem áldozatja lett. Kéza Simon IV. László udvari káplánja a magyar nemzet történetét a legrégebb időktől saját koráig krónikaszerűen összeállította. És a nemzetnek első történetírója (a névtelen jegyző), kinek sajnos, sem nevét, sem korát nem tudjuk, egyik Béla királynak cancellárja, ki a nemzeti hagyományokat a magyarok származásáról, ázsiai életéről följegyezte, bevándorlásuknak s a honfoglalásnak történetét megírta. Szent István, szent Imre, szent Gellért és szent László legendáinak ismeretlen szerzői is e korban éltek.

Mindezen művek latin nyelven íratlak, mely a középkorban a közélet, tudomány és tanítás közege volt, és a nemzeti nyelvet mindenütt háttérbe szorította.

Így történt, hogy a magyar nyelv irodalmi em-

lékei, melyek az Árpádkorból fönmaradtak, alig terjednek egy-két lapra. Első helyen áll ezek között a halotti beszéd és könyörgés, mely a Nemzeti Múzeumban őrzött XII. századbéli kéziratban találtatik. Hangtani és helyesírási jellege valószínűvé teszi, hogy e két darab sokkal régibb, mint kézírata, és azt a sz. István korában készített magyar szerkönyv maradványának tekinthetjük. Ámbár összesen csak 274 szóból áll, nyelvészeti tekintetben legbecesebb ereklyénk.

A másik emlék az úgynevezett königsbergi töredék, mely egy szűz Máriáról szóló elmélkedésnek vége és csak 70 szóból áll. Helyesírási és nyelvtani tekintetben az előbbivel teljesen megegyez.

A nemzet és királyaink nagy tetteit dicsőítő történeti énekek, melyeket későbbi krónikásaink említenek, sajnos, nem maradtak napjainkra. *)

A keresztény műveltség nyomaiban a m t í v é s z e t e k is meghonosltak honunkban. A német fejedelmi hölgyyei, ki István nejévé lett, a térítő egyháziakkal, a bevándorlóit lovagokkal mű vészek is jöttek, kik Istennek templomokat, a fejedelemnek palotákat, az uraknak lakházakat emeltek s ezeket földiszitették, berendezték.

Magyarország a legbensőbb viszonyban állván a nyugatnak szellemi életével, műépítészeti tekintetben is elsajátította annak múirányát, melynek fejlődő elevensége inkább öszhangzásban állott nemzetünk

*) T o l d y F. A magyar nemzeti irodalom Története rövid előadásban. Pest, 1804.

lelkületével, mint a megmerevedett görög művészet, így történt, hogy hazánkban már sz. István alatt uralomra emelkedett és a XIII. század végéig uralkodó maradt a keresztény nyugaton kifejlődött úgynevezett román építészeti ízlés. Ennek főjellemvonása a félkörív következetes alkalmazása úgy az épület alaptervezetén, mind egyes részein: az íveken, boltozatokon, ablakokon, kapuzaton, sőt még a díszítményeken is.

Fájdalommal kell kiemelnünk, hogy sz. István építészeti műalkotmányai közül egy sem jutott reánk. Legnagyobbbrészt az utolsó köig elpusztultak azok, vagy később teljesen és ismételve átalakítottak, ujonan épültek. Egykét oszlopfő az esztergomi bazilika romjai között, és a székesfehérvári bazilikának nemrég fölsótt alapfalrészletei, az utolsó, korunkig föntartott maradványok. A közvetlenül következő kornak azonban nagyfontosságú emlékét bírjuk a Péter király által épített pécsi székesegyházban. Ez hosszúkás, bárom hajós négyszögöt képez, minden hajó félkörbe végződik. A magas szentély alatt nagykiterjedésű altemplom vonul el, melyet négy oszlopsor öt hajóra oszt. A négyszög sarkához négy torony van mellékelve. Némely fönmaradt levél- és állatalakzati ékitvény faragványai, a fejledező, még ügyetlen és feszes képzést tüntetik elő. E korszakból valók a tihanyi, veszprémi és pannonhalmi altemplomok.

Sokkal nagyobb számmal bírjuk a XII. és XIII. században épült templomokat. A műrecek hosszú sorozatából kiemeljük a szépesváraljai, gyulafehér-

vári, ócsai, lébényi, jaki, de ákmonostori, bényi, pannonhalmi, dömlői három bajos, nagyrészt két tornyos, bazilikákat. Ezekhez csatlakoznak a kisebb falusi egyházak, mint például a börsönyi, egyházfalvi, pecsöli, gerendi stb., úgyszintén a keresztelő- és halotti kápolnák, mint például a pápóczi, sopronyi, jáki stb.

Ezek között az első hely kétségtelenül a j á k i bazilikát illeti meg. Szentélyén, kapuzatán, oszlopfőin oly ízletes elrendezést, ékes diszítést, oly rendkívüli formaszépséget és gazdagságot találunk kifejtve, hogy külföldi nagynevű műírók tanúsága szerint a legszebbel és legízletesebbel, mit valaha e .nemben a román idom alkotott, bátran vetekedhetik.

És mindezen egyházak művészi pazar diszszel voltak ékesítve. A székesfehérvári bazilikáról sz. István XI. századbéli életírója elragadtatással szól, magasztalva szentélyének domborműveit, márvány és mozaiktalaját, arany, ezüst és drágakővel ékesített oltárait, kelyheit, ékszereit, ruháit. A pécsi egyház -pedig kitűnő fénye miatt »aranyos«nak mondatott. Ugyanezen székesegyház katakombái föntartották részünkre h a z a i s z o b r á s z á t u n k legrégibb műveit. Nagy domborművű kőlapok ezek, melyekben a hagyomány a p é c s i egyházban eltemetett Péter király viszontagságteljes életének történetét látja Iliódes és Sámson történetének képében ellőállítva. A mű durva és idomtalan; emellett most még csonka is. Magasabb művészet maradványait bírjuk a XII. századbéli g y u l a f e h é r v á r i román bazilikán. Külső falán szőllőlevelekkel körített párkányzat látható, melyet ál-

latalakzatok szakítanak meg; szárnyas lovak, sárkányok, s egyéb állati szörnyek egymással erős küzdelemben előállítva, és jelképezve a kereszténységnek küzdelmét a pogánysággal. A kapuzat ívmezején Krisztus trónon, áldva egyik kezével, könyvet tartva a másikkal; kétfelől tanítványai, fölötte a Szentlélek. Bent nagyszerű domborművek az apostolok fejedelmeit,, Mária látogatását, szent Mihály küzdelmét a sárkánnyal stb. tüntetik elénk.

A XIII. század elején épült j á k i bazilikában az építkezés szépségével egyenlő magaslaton áll a pazar bőségben látható szobrok és domborművek kitűnő művészete. Nagyszerű homlokzatán meglep a diadalívszerű kapuzat, a fölötte álló 12 oszlopra állított kapu csarnokával. A szélső oszlopok büszkén előlépdelő oroszlánokon nyugszanak. Fejezetük és az oszloptövek is a legválasztékosabb mintázat faragványaival vannak belevve. Fent az ívtéren domborműben az Atyaisten trónol. Efölött emelkedik a homlokzat; áttört oszlopos árkádjában a tizenkét apostol majdnem életnagyságú szobra és közepem legfölül a Megváltó alakja. E kapuzat a legnagyobb és legdúsabb alakítások egyike, mely messze túlhaladja a bécsi sz. István dóm híres román portálét is.

Ritkábbak a hazai festészet maradványai, melyek csak a templomok falain kerültek ki az enyészetet. Ezeknek sorát megnyitják a v e s z p r é m i Gizella-kápolnának kitűnő, az akkori művészet magaslatán álló falfestményei; melyek között legjobb állapotban két apostol képe maradt reánk. Ezeket

követik a deákmonostori, zsámbéki, jaki, dömölki, soproni, ecséri egyházak egyes kevés maradványai, melyek az általános egyházi és vallási képköröket, a megváltás s az ismeretesebb szent legendák jeleneteid állítják elő. Sőt a XIII. század végén és a XIV. elején mily magas fokra emelkedett festészetünk, mutatja azon élénk nemzeties műfejlődése, mely már eredeti képeket, hazai tárgyakat kezd alkotni, nemzeti szentjeink legendáit a hazai történeti hősmonda jeleneteivel nagyszerű festménysorozatokban ábrázolva. ¹⁾

¹⁾ Azokra nézve, miket a hazai művészetről röviden kiemeltünk, bővebb és alaposabb tájékozást nyújtanak Ipolyi Arnöld nagynevű hazai régészünk következő munkái: »A középkori emlékszerű építészet Magyarországon.« Pest, 1862. — »A középkori szobrászat Magyarországon.« Pest. 1863. — »A középkori magyar festészet emlékeiről.« Pest. 1864.

TARTALOM.

Előszó	V
I. A magyar nemzet eredete és ázsiai lakhelyei	1
II. A magyar nemzet bevándorlása és műveltségi viszonyai	8
III. A honfoglalás.....	14
IV. A magyarok külföldi hadjáratai	21
V. A magyar nemzet megtérítése	35
VI. Szent István.....	41
VII. A trónvillongások és belzavarok.....	59
VIII. Szent László.....	80
IX. Kálmán és utódjai.....	89
X. A görög befolyás és beavatkozás kora	100
XI. Az ország hanyatlása.....	108
XII. IV. Béla és a tatárpusztítás.....	125
XIII. A két utolsó Árpád-házi király.....	136
XIV. A kath. egyház az Árpád-ház alatt	147
XV. Az állami viszonyok az Árpádok alatt	166
XVI. Iskolák. Tudomány. Irodalom és művészet.....	188;